

2019

HEFTET RINGERIKE

RIVE

Agnes Viby - 30.

Heftet Ringerike 2019

Redaksjonelle adresser:

Ragnvald Lien

Redaktør

E-post: ragnvald.lien@gmail.com

Tlf: 905 68 694

Kristoffer J. Kristiansen

Redaksjonssekretær

E-post: kristoffer.kristiansen@kartverket.no

Tlf: 915 82 052

Frøydis Marie Ruud

E-post: f.m.ruud@gmail.com

Tlf: 915 80 677

Hanne Sommerstad

E-post: sommerstadhane@gmail.com

Tlf.: 918 95 571

Marit Stubbraaten

E-post: audmarit.stubbraaten@hotmail.com

Tlf: 472 65 609

Anne Sofie Hval

Forretningsfører

E-post: anneshval@online.no

Tlf: 911 93 519

Redaksjonens postadresse:

Heftet Ringerike

v/R. Lien

Almemoen 39

3516 Hønefoss

Heftets hjemmeside:

www.heftet-ringerike.com

Forsidebilde:

A.C. Svarstad: *Selvportrett*, 1939.

Bildet viser maleren som 70-åring.

Foto: Bjørn Geirr Harsson

Heftet Ringerike 2019

Hefte nr. 91

Utgitt av
Foreningen Heftet Ringerike

Redaktør: Ragnvald Lien

ISSN 1893-7160

Grafisk utforming og produksjon: Idéverkstedet AS
Opplag: 3 200 eksemplarer

Det faglige innholdet i innsendte artikler og bilder er forfatterens ansvar. Redaksjonen forbeholder seg retten til å forkorte artikler i samarbeid med forfatterne og til å forkaste innlegg. Kopiering eller publisering kan kun skje etter avtale med heftets redaksjon. Publiseringstilskuddene innebærer at Heftet Ringerike har rett til å arkivere og utgi stoff i elektronisk form.

Årets hefte

1219 var året Sigurd Ribbung ble oppnevnt som konge og leder for restene av baglerpartiet, kalt ribbungene. Året etter dro de opp i landet med skip, og 240 ribbunger skal ha falt ved Leinestranda i Hole. Sigurd oppholdt seg på Frognøya i Tyrifjorden, og den ble utgangspunkt for ribbungenes toker.

1869 var året for starten av middelskolen som system med lovverk som varte til 1935 da middelskolen ble erstattet av realskolen. På Ringerike var middelskolen i Norderhov den første, og den fikk etter hvert lokaler som Kirkeskolen senere overtok. Ringerike middelskoles fane finnes på Ringerikes Museum, og den danner utgangspunkt for artikkelen om Ringerike middelskoles første år i 1874.

I **1869** ble kunstmaleren Anders C. Svarstad født på Røysetangen. I samtiden var Svarstad best kjent som «storbymaleren», men i årets hefte er det hans bestillingsverk *Ringeriksfrisen* med fem lokale landskapsmotiver som står i fokus. I tillegg blir kunstkatalogen som Hole historielag utga i forbindelse med fjorårets Svarstad-utstilling på Sundvolden Hotel, anmeldt.

I **1918–19** herjet spanskesjuken i Europa, og i Norge regner en med at 15 000 liv gikk tapt. Spesielt yngre menn ble rammet. En av disse var Ragnvald Krogsrud fra Nøkleby øverst i Heradsbygda. Hans historie har fått plass i årets utgave av heftet.

1. september 1939 ble Polen angrepet av tyske tropper og den andre verdenskrigen var i gang. Artikler fra verdenskrigen vil fortsatt fylle flere av Heftet Ringerikes sider. En positiv hending i **1939** var oppstarten av de såkalte Barnehjelpsdagene. De varte fram til 1970 og var viktige for innsamling av midler til drift av feriekolonien Soria Moria på Svendsrud i Hole.

Ellers inneholder årets *Heftet Ringerike* som vanlig mange andre interessante artikler fordelt på hele **96 sider**. Det fortjener prisen **129 kroner!**

God lesing!

Redaktøren

Innhold – 2019

Gudmund Bakke	Da Åsbygda var turistenes Mekka	3
Asle Gire Dahl	Sommerferie på Nakkerud i gårdsturismens barndom	9
Bjørn Geirr Harsson	Statens kartverk flytter til Ringerike	12
Karsten Hansen og Anne Sofie Hval	Månelyst i Vågårdbygda	15
Jan Erik Klinkenberg	Finnstad i Nordmarka – noen anekdoter	18
Bjørn Eltvik	Mat og klær under krigen 1939–1945	24
Knut Røsjø	Julehandel i 1930-årene	29
Bjørn Tandberg	Tømmerfløting i Tyrifjorden og Steinsfjorden	32
Bodil Gusgaard	Anders Castus Svarstads Ringeriksfrise	37
Marit Stubbraaten	Bokanmeldelse: Anders Castus Svarstad – den realistiske miljøskildrer	42
Anne Sofie Hval	Spanskesjuken i 1918, på Ringerike som i resten av verden	44
Bjørn Geirr Harsson	Kartverksmuseet: Gjenstand fra samlingen	47
Olav Norheim	Sigurd Ribbung på Ringerike	48
Lillann Aslaksrud	Barnehjelpsdagen – Ringerikes «andre 17. mai!»	52
Sten Høyendahl	Ingen nåde for Kirsti Guttormsdatter	54
Kjetil Sudgarden	Den ukjente maleren i Vassfaret	57
Marit Stubbraaten og Ragnvald Lien	Russetida – tradisjonen som ikke vil dø	62
Sigmund da Silva Lien, Elling Lien Vistekleiven og Geir Bråten	Samarbeid i bilde, tekst og tone	69
Ragnvald Lien	Ringerike middelskole – oppstartsåret 1874–75	70
Per Terje Norheim	Ringerikingen som ble hyttefolkets skrekk	74
Fred Harald Nilssen	Ringeriksmaraton runder 25 år	78
Marit Nygård	Håndverk av russiske krigsfanger	82
Margit Harsson	Jørgen Moe, dikter i skandinavismens glanstid	84
Ole Klanderud	Anekdoter: Øvrighetspersoner i gamle dager	90
Nils Elsrud	Noen historier om utvandrede ådølinger	93
Preben L. Johannessen	Jørgen Moes primstav	96

Rettinger Heftet Ringerike 2018

Side 17: Bjerke jernbanebru på Ask ble bygd opp igjen midlertidig allerede i 1944. Et stort leirras ødela også jernbanen ved Bjerke i 1951. Se ellers Ringerike 1999 side 52.

Side 78: Alfhild Oppen går med kyr oppover Storgata i Hønefoss, altså fra Benterud.

Ask turisthotell sist i 1940-årene. Flere av pensjonatene i Åsbygda markedsførte de ypperlige forholdene for skiaktiviteter. I bakgrunnen ser vi Norefjell.

Da Åsbygda var turistenes Mekka

I mellomkrigsårene og til langt ut på 1950-tallet var det i Åsbygda og øvre del av Haug et titall pensjonater og gjestgiverier. Her kunne bedrestilte folk fra byen tilbringe påske- og sommerferie i frisk luft og vakker natur.

Gudmund Bakke

I en turistbrosjyre fra rundt 1950 annonserer ikke mindre enn fem gjestgiverie i Åsbygda og seks i det øvrige Haug. I tillegg kjenner vi ytterligere fire-fem gårder hvor eierne tok imot gjester.

I Åsbygda haglet superlativene om storslått natur og fantastisk skiterreng. De fem gjestgiveriene som markedsførte seg, var Alm gård og sanatorium, Ask turisthotell, Solborg pensjonat, Sole pensjonat og Vesetrud gård og pensjonat. De fire første ligger på rekke i åskanten ovenfor Gamleveien. Lenger nord var det en periode også gårdspensjonat på Gjørud. Vesetrud ligger sør i bygda, og man tok også

imot gjester på nabogårdene Aurdal, Søndre Stiksrud (under krigen) og Nordre Bølgen.

Da var det liv

«Da var det liv oppi bygda her», fortalte Agnes Iversen (1921–2010) da jeg skrev om noen av pensjonatene i *Ringes-riks Blad* i 1998. Som ungjente jobba Agnes på tre av dem, i spisesalen og på rommene, på Alm, Ask og Solborg.

Pensjonatdriften gav arbeid til mange av bygdas innbyggere. På Ask, Alm og Vesetrud var det samtidig gårdsdrift og behov for mye arbeidsfolk. Mange unge fra bygda startet sin arbeidsdag her, som sveisere, gårdsgutter, stue-

piker, serveringsdamer, kokker og værelsespiker. Virksomheten hadde også stor betydning for bygdas butikker, for det ble handlet en god del kolonialvarer gjennom året. Også for ungene var byggestene velkomne. «De var flinke til å kjøpe blåveis når vi bød fram våre buketter. Det hendte vi kunne få hele 25 øre for en bukett», har Ole Skaug (født 1928) fortalt.

Ask turisthotell

«Hotellet er åpent hele året og mottar 30 gjester. Har sentralvarme og varmt og kaldt vann på de fleste værelser. Bad, water og all komfort» het det i en annonse for Ask turisthotell, med bilde av den staselige hovedbygningen.

«På Ask var det veldig fint. Hagen var så velstelt, og utsikten var vi virkelig stolte av, vi som hørte bygda til», fortalte Agnes Iversen. Det var aktivitet overalt. Kuer, griser og høner gav melk og mat til gjestene, og oppi havna hogg gårdsguttene ved. «De fleste som jobba her, var fra bygda, i tillegg til noen fra Kistefoss. Blant gjestene husker jeg mange fine damer fra hovedstaden, som ferierte her med barna sine. Da ble det mange gressenkemenn igjen i byen», sa Agnes.

Ask gård het opprinnelig Amundrud. Da gården i 1920–21 ble lagt ut for salg med 140 mål innmark og 900 mål skog, gjorde Norderhov kommune sin forkjøpsrett gjeldende. I 1925 ble det utparsellert og solgt sju mindre parseller hvor kjøperne bygde småbruk: Steinvold (Aspheim), Solli (Gabrielsen), Løvås (Johansen), Fjeldstad (Iversen), Bratli (Larsen), Granly (Kristiansen) og Sørli (Løken). Gården hadde da igjen 80 mål innmark og 100 mål skog og havn. Resten av skogen beholdt Norderhov kommune, og denne ble makeskiftet i 1960-årene da Ringerike sykehus ble bygd. I 1925 ble det gjenværende av Amundrud solgt til Anna Margrethe Sterud (tidligere på Alm) og hennes mann Alfred Koren. De kjøpte eiendommen for å drive husmorskole og kalte gården Ask.

Tidlig i 1920-årene leide sanitetsforeningen i Hønefoss to værelser på gården og drev feriekoloni for barn om sommeren. 10 jenter fikk gratis ferieopphold. Rundt 1930 ble det startet hotell drift i hovedbygningen. Det var Teresa Hjul og Sofie Nøvik som markedsførte Ask turisthotell med «storslagen beliggenhet og praktfull utsikt over fjellene i Telemark, Ådalen og Norefjell. Utmerket forbindelse med Bergensbanen over Jevnaker, eller rutebil flere ganger daglig over Hønefoss».

I 1935 solgte Koren gården til Daniel Olsen fra Stavanger. Hotell driften fortsatte i flere år, men etter at Olsens datter Liv Wiig overtok i 1955, var det kun vanlig gårdsdrift på Ask. Etter Liv Wiigs død ble gården i 1996 solgt til Åge Geir Hanssen, jordbruks sjef i Ringerike kommune, og hans kone Anne-Sofie Ruud, og i 2013 overtok sønnen Eirik Ruud Glørud og datteren Anne Marthe Ruud Evang gården.

Ask turisthotell med Jevnaker og Randsfjorden i det fjerne.

Foto ulånt av Åge Geir Hanssen

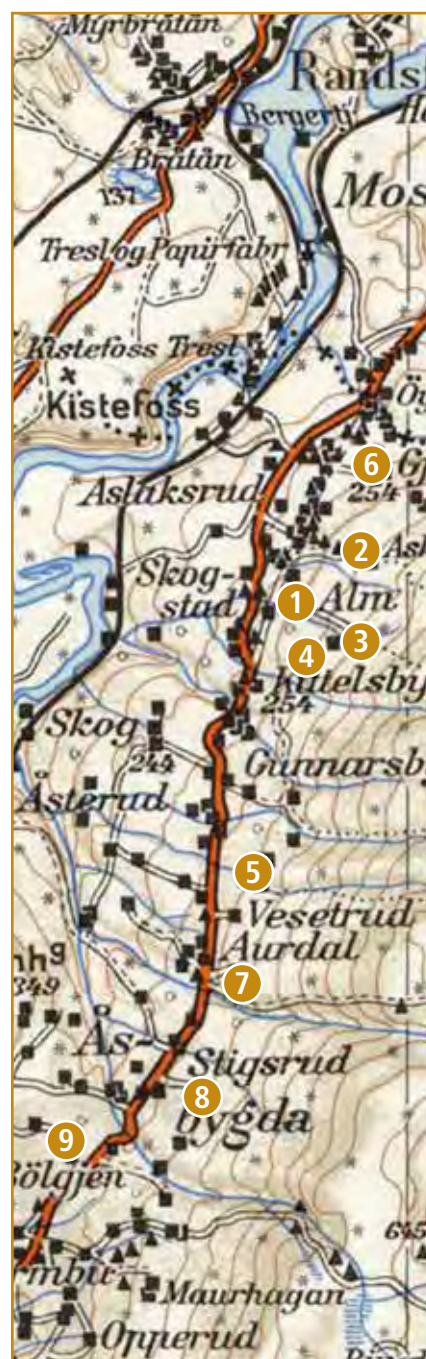
Sole og Solborg

Sist i 1920-årene var Gina Johannessen kokke på Alm, men rundt 1930 startet hun Sole pensjonat på en av naboeiendommene: «Åpent hele året. Sted for hvile og rekreasjon. Førsteklasses kjøkken. Gode senger, rent og godt stell. Utsikt til Norefjell og Gaustadtoppen, samt Hallingfjellene. Glimrende skitereng, passende terreng både for øvde og uøvde. Nær Nordmarka og lettvinnt adkomst for skogsturer. Pene spaserveier», reklamerte hun.

Like ovenfor Sole lå husmannsplassen Nedre Tajet som brant i 1934–35. Familien Karlsen som bodde der, flyttet da til Flekshaug. Gina Johannessen kjøpte branntomta og hyret byggmester Christian Aurdal til å tegne og oppføre hotellbygg. Solborg pensjonat kostet 60 000 kroner og stod klart til bruk i 1936. I turistbrosjyrene reklamerte Gina med at Solborg var et kristelig hjem med plass til 35 gjester.

Under krigen kom evakuerte barn fra Alta i Finnmark til Solborg. Gina flyttet da pensjonatvirksomheten til Søndre Stiksrud hvor familien godvillig flyttet ut i bryggerhuset. I 1950 solgte hun Solborg til dr. Einar Lundby som opprettet Det Kristne Hvilehjem og Nerve-sanatorium. Fra 1965 overtok Det Norske Misjonsselskap og fra 1978 Landsbystiftelsen Vidaråsen.

1. Alm gård og sanatorium,
2. Ask turisthotell, 3. Solborg pensjonat,
4. Sole pensjonat, 5. Vesetrud gård og pensjonat, 6. Gjørud, 7. Aurdal,
8. Søndre Stiksrud, 9. Nordre Bølgen.

Kilde: Kartverket (Norges Geografiske Oppmåling): Gradefjelskart 1:100 000 G34 Vest Jevnaker, 1964. Bearbeiding: Kristin Levy

Vesetrud og Aurdal

Lenger ute i bygda, på Vesetrud, var det også pensjonat. I 1925 ble gården overtatt av Johan Bye (født 1863) fra plassen Rolighet under Vestre By på Røyse. Han og kona Mathilde hadde vært bestyrerpar på Ringkollstua siden århundreskiftet. Etter Mathildes død startet Johan Bye pensjonat på Vesetrud med hjelp av døtrene Borghild, Gunda og Johanne. Johans ugifte søsken Karen og Anton arbeidet også der.

I 1932 solgte Bye gården til Gunhild og Ingvar Langlien fra Sørkedalen som i 1925 hadde etterfulgt Bye-familien på Ringkollstua. Ingvar Langlien var født på Langlia i Nordmarka og var en kjent skiløper og Kollen-vinner som vant 17 km to ganger og 50 km én gang.

Datteren Ragnhild Stiksrud forteller at foreldrene fram til rundt 1960 hadde gjester på Vesetrud fra påsketider og hele sommeren igjennom. Vesetrud var i en årrekke bygdas «storstue» med selskaper og jubileer for både bygdefolk og andre. På 1970-tallet ble den ærverdige tømmerbygningen på Vesetrud fra rundt 1750 revet.

På nabogården Aurdal begynte Gina Aurdal rundt 1930 å ta imot gjester i påsken og sommerferien. Gina hadde kokkeutdannelse fra Hotel Continental i Kristiania og markedsførte Aurdal som et sted med praktfull utsikt og god mat. «Døgnprisen var kr. 4,50, men komforten ellers stod det ikke noe om i annonsene. Værelsene hadde vaskeservant, kaldt vann, toalettbøtte og potte, ellers var det utedo», forteller datteren Ruth Felberg (f. 1922).

I 1934 var Ruths søster Esther 14 år gammel og ble satt til å være serveringsdame med hvitt forkle og pannebånd. Sammen med en annen jente hadde Ester også ansvar for oppvasken og reingjøring av rommene. «De første pengene mor tjente, investerte hun i en elektrisk komfyr. I gjestetida om sommeren flyttet vi barna ut og sov på stabburet», forteller Ruth som i 1936 selv fylte 14 og overtok søsterens jobb. Pensjonatdriften tok slutt i 1940 da krigen kom. Faren Christian Aurdal var byggmester og bygde opp igjen mange av husene som brant i bygda i april-dagene 1940. Han hadde i en periode 60 mann i arbeid.

Foto: Fra nettstedet «Du vet du er fra Åshygdalen»

Solborg pensjonat ble bygd i 1936. I 1950 ble eiendommen overtatt av Det Kristne Hvilehjem og Nervesanatorium (dr. Einar Lundby). Siden 1978 har Landsbystiftelsen Vidaråsen vært eier.

Foto ulånt av Tore Chr. Stiksrud

Vesetrud gård og pensjonat slik det så ut i 1960. Den staselige hovedbygningen fra rundt 1750 ble revet en gang i 1970-årene.

Foto ulånt av Tore Chr. Stiksrud

Gunhild og Ingvar Langlien var bestyrerpar på Ringkollstua fra 1925 til 1932 da de kjøpte Vesetrud gård og fortsatte pensjonatdriften etter Johan Bye. Her sammen med datteren Ragnhild og sønnen Iver.

Gjørud og Bølgen

På Gjørud lengst nord i Åsbygda drev Olava og Engebret Gjørud pensjonat i 1890-årene, med hjelp av datteren Marie. I 1904 solgte de gården til gods-eier E.G. Borch på Jevnaker og kjøpte nabogården Alm hvor de også drev pensjonat. Marie Gjørud drev seinere pensjonat på Løken gård ved Haug kirke.

På Nordre Bølgen drev døtrene til Peder Rustand sommerpensjonat fra århundreskiftet og fram til rundt første verdenskrig. Et postkort fra den tida med motiv fra Bølgen viser velklede feriegjester som poserer på tunet sammen med gårdens folk.

Kong Haakon 7. besøkte Bølgen en gang han var på vei til en militærøvelse på Hvalsmoen. Kongens følge skiftet hester og fikk servert forfriskninger på gården. Den høyryggede stolen med polstret pute som kongen satt i, er siden blitt kalt «Kongestolen» og står fortsatt i storstua på Bølgen.

Alm gård og sanatorium

Alm gård har en lang historie som bondegård, pensjonat, sanatorium og døveskole før dagens Steinerskole, barnehage og landsby med bo- og arbeidsfellesskap. Ordet «sanatorium» assosieres i dag helst med tuberkulose-sykehus, mens det før også ble brukt om pensjonater og hoteller som tilbød byfolk helsebringende ferie med frisk luft, god mat og turliv, altså den tidens spahotell for bedrestilte byfolk.

Randi Gjersøe drev Alm gård og pensjonat fra 1928 til 1948, de første elleve årene delvis sammen med ektemannen Thor Gjersøe, som tidligere var direktør ved Victoria Hotel på Lillehammer.

I 1904 kjøpte Olava og Engebret Gjørud gården og startet pensjonatvirksomhet sammen med datteren Marie. De holdt på til 1918. I 1923 ble gården solgt til Anton Bakke, seinere eier av Klækken Hotell. Bakke leide bort hovedbygningen til pensjonat i noen år før gården igjen ble solgt, først til disponent Gotaas fra Oslo, deretter til banksjef Plahte fra Bærum.

I 1927 ble murmester Sigmund Olsen ny eier. Han var opprinnelig fra Kristiansand og bror av iskrem-gründeren Sven Hennig-Olsen. Han var en betydelig entreprenør i hovedstaden og bygde blant annet Deichmanske bibliotek. Olsen overlot Alm til sin datter Randi

Foto ulånt av Andreas og Thor Grinde

og svigersønnen Thor Gjersøe som tidligere hadde vært direktør-par ved Victoria Hotel på Lillehammer. Det første året familien Gjersøe var der, ble «sanatoriet» leid bort til Anna Margrethe Sterud (seinere gift Koren) som i 1928 startet husmorskole på nabogården Ask.

Randi (1898–1975) og Thor Gjersøe (1896–1939) giftet seg i 1920 og fikk tre døtre: Randi (født 1921), Marit (født 1922) og Tordis (født 1924). Marit ble gift med Truls Grinde på Grand Hotel i Hønefoss, og deres sønn Andreas (født 1947) har latt oss få innblikk i mormorens historie. Randi Gjersøe skrev nemlig sine memoarer og vier der årene på Alm god plass. Hennes erindringer er et utrolig historisk dokument om livet på et gårdspensjonat i en bygd på Ringerike i de vanskelige 1930- og 1940-åra.

Da Randi og Thor Gjersøe satte i gang på Alm, hadde gården tre hester, åtte kuer, et par kalver, to store grise-purker og høner. «En gårdsgutt som het Arne Bråten overtok vi også. Han var fra Valdres, og en blid og hyggelig gutt som ble hos oss i flere år», skriver Randi Gjersøe. Ektemannen Thor, som var oppvokst på Slattum gård i Nittedal, gikk med liv og lyst opp i arbeidet.

Det ble startet pensjonat på Alm gård i Åsbygda i 1904. Med noen korte opphold tok man siden imot gjester her til 1948 da gården ble skole for unge tunghørte og døve.

Glimrende skiterreng

Høsten 1928 overtok Randi og Thor Gjersøe også pensjonatet på Alm. «Vi fikk gjester fra Bennett både i København og Oslo. Med cirka 25 var det fullt hus allerede første julen», forteller Randi. I 1930-årene annonserer de med at «stedet er vesentlig beregnet på rekreasjon og hvile. All moderne komfort. Pensjonspris fra kr. 7,00 pr. dag». I en annen annonse leser vi at Alm:

... ligger ca. 4 km syd for Jevnaker. Ruteforbindelse med Oslo tre ganger daglig. Egner seg utmerket som utgangspunkt for turer gjennom Nordmarka. Glimrende skiterreng, bakker for nybegynnere og viderekomne. Øl og vin. Centralvarme. Varmt og kaldt vann.

Randi Gjersøe skriver om hverdagen på Alm. Og hun skriver om bygdas folk, både de som arbeidet på gården og andre som var innom. Når potetopptakeren eller annen redskap gikk i stykker, var bygdeskomaker Trulsen med trebenet god å ha. Han bodde rett nedi veien, og «det var ikke lenge mellom hver gang han ble budsendt. Han var utrolig flink, og ikke vanskelig å be, han kom med en gang. Jeg tror han var glad for å komme unna skomakerarbeidet sitt». Andre bekrefter inntrykket av Thorvald Trulsen som bygdas altmuligmann: «Han var litt rørlegger og litt elektriker, og kom med utstyret sitt og tinte opp igjen når vannledningene hadde frosset vinterstid», har Ole Skaug fortalt.

Celebre gjester

Randi Gjersøe skriver også om gjestene. Mange var gjengangere og kom igjen år etter år. Fra den første tiden nevner hun billedkunstneren Gerhard Munthe, forfatteren Sigurd Hoel, maleren Helge Krohg, den dansk-norske maleren Pola Gauguin og hans svigerinne, skuespilleren Agnes Mowinckel. Revyskuespiller og teatersjef Victor Bernau på Chat Noir 1917–28, seinere på Scala Teater og Oslo Nye Teater, var også fast gjest med sin familie.

Andre kjente gjester var forfatterinnen Kitty Lossius og hennes mann, skuespilleren Robert Sperati, og Hieronymus Heyerdahl, ordfører i Kristiania 1912–14, også kalt «Rådhusets far» fordi han tok initiativ til å bygge Oslo rådhus.

Dårlig økonomi

Men det var ikke lett å tjene penger på pensjonatdriften. «Vi solgte en del poteter og korn, og Thor begynte hugst i skogen. Tømmersjef Carl Torgerud kom og blinket tømmer, og hugsten begynte. Kontrakt ble sluttet med Follum, og forskudd på tømmer kom. Det gikk som regel rett til renter på lån. Noen kroner tjente vi også på levering av melk til Jevnaker meieri.»

Om sommeren var det godt belegg, men om vinteren de første årene kunne det være svært stille. «Stedet bar seg ikke økonomisk, lensmannen kom ofte opp og skulle pante. Det var de vanskelige 30-årene, som alle snakket om. Mange konkurser på gårdene, nabogården Skogstad skiftet også eier», skriver Randi Gjersøe. Det ble diskusjon om hva de kunne gjøre for å komme ut av uføret, og de ble enige om å ta inn husholdningselever om vinteren. Dermed gikk de i gang og bygde et stort skolekjøkken og ansatte lærerinnen fra Statens husholdningsskole på Stabekk. Den første vinteren hadde de åtte elever, «bare søte, unge damer som det var megen hygge med».

En eldre, flink kokke

«Det første året hadde jeg en eldre, flink kokke som het Gina Johannessen. Hun laget nydelig mat, så den behøvet jeg ikke tenke større på. Før jul hadde vi gjerne storslaktning, både ku og gris og kalv, og da pleide Marte-Marie i Almstua komme og hjelpe oss», skriver fru Gjersøe. Hun forteller også om Karina Gata som var bakstekone og bakte flatbrød, lomper og lefser. Karina var i tillegg ei ordrik og rappkjefte dame, en stor skøyler som barna likte godt. Blant annet skapte hun mye moro med den ene tanna hun hadde i munnen.

Da Gina Johannessen sluttet, ansatte de i en kort periode en bygdekokke, frøken Nilsen. I spisesalen vartet Ruth Sørby (født Ødegård) og Hedvig Wernersen opp. Ruth var svært interessert i matlagning; «hun var alltid oppe på skolekjøkkenet og skrev av oppskrifter, og etter hvert gikk det riktig flott». Det endte med at Ruth ble kokke på pensjonatet og seinere kokke og kjøkkensjef på Grand Hotel i Hønefoss.

Ruth var en av bygdas egne, fra Gjørudsenga, mens Hedvig var fra Bergerfoss. Av andre fra bygda som jobbet på Alm

i denne perioden, var Embjørg Knutsen fra Fritsvold, som var vaskekone, og gårdsgutten Arvid Madserud.

Statspoliti og Randsfjord-konflikt

Våren 1932 «kom plutselig en rad politibiler opp bakken, fullastet med svære politimenn». Det var Statspolitiet med Jonas Lie d.y. i spissen. Lie kom ut av bilen og fortalte at det var tømmeropp-tøyer ved Randsfjorden og spurte om de kunne ha stasjon og innkvartering på Alm. Fru Gjersøe var i tvil, men gjestene «syntes det hørtes spennende ut», så hun sa ja.

De hun IKKE hadde tenkt på, var de ansatte:

På kjøkkenet gikk vi i gang med å skjære opp kjøtt, grønnsaker og poteter til lapskaus. Jeg syntes nok pikene var litt trege, og ikke så villige som de pleide, men tenkte ikke så meget over det. Etter en stund kom imidlertid Hedvig og sa: – Vi kan nok ikke være med og servere disse kara vi, for det er kammerata og brødra våre dem skal ta, og nå har vi fått telefon om at vi må gå.

Og pikene gikk. Men et par av byfruen ville hjelpe til og 30 statspolitibetjenter fikk lapskaus og rødgrøt i spisesalen. Politifolkene hadde geværer og mitraljøser med seg. «Det ble satt opp mitraljøser på hver side av broen nede på Jevnaker, hørte vi, så det var nok alvorlige greier». Dagen etter reiste statspoliti-folka hjem igjen, «og så fort den siste bilen svingte nedover bakken, kom pikene oppover. De hadde sittet nede på veikanten og ventet på at de skulle reise».

I 1933 var det ny utbygging på Alm da annekset, stabburet og hovedbygningen ble bygd sammen mot sør. I stabburet fikk de fire nye dobbeltrom og et stort, nytt kjøkken. Dermed ble det plass til over 40 gjester, og de fant ut at de kunne satse på pensjonatdriften og ikke ha husholdningselever lenger.

Enda flere gjester

Av gjester i årene som fulgte nevnes Fritz van der Lippe med familie; «Fruen sang og spilte ofte for gjestene, hun var datter av Kalli Monrad og hadde en yndig stemme». En annen gjest var Thorleif Dahl som startet kinoreklame i Norge. Han kjøpte i 1933 Almstua, og gav «småpikene frikort til Hønefoss kino for å kontrollere reklamen».

Og ikke å forglemme «den livlige og morsomme fru Amundsen, fru til den kjente sportsredaktør Finn Amundsen» (i Aftenposten).

Andre var Eugenie Winther, Erik Egeland, Annæus Schjødt, Lalla Carlsen og Robert Levin. Og ikke å forglemme prisdirektør Wilhelm Thagaard. Prisdirektøren, som «forretningsfolk var rasende på», ifølge fru Gjersøe, gikk flere ganger på ski over Nordmarka. Ofte kunne han komme med fem-seks venner «susende ned Almstubbakken, helst når det var fint føre». Av vennene nevnes Ragnar Knoph, Gørbitz og Wilhelm Ullmann.

Gjester ble hentet med hest og slede eller med landauer på Kistefoss stasjon eller på buss-stoppestedet ved Kyta. I påsken var det skirenn med premieutdeling og bridgeturneringer, og «i julen var det kanefart; vi ble invadert med julebukker, og dansen gikk livlig». Kanefart med både to og tre ekvipasjer fra Alm gikk til Vang gård på Jevnaker hvor de fikk bevertning før de returnerte. Om sommeren kunne de bestille biler fra Jevnaker. «Vi puttet masse unger oppi og kjørte til Haugerstranda og badet. Det var deilig sandstrand der nede», minnes fru Gjersøe.

Streik

En av bygdas egne, journalist Ottar Aspheim, var ivrig fagforeningsmann. Han hadde levd tett på den omtalte Randsfjord-konflikten og var på Alm og agiterte for at de ansatte skulle organisere seg. I 1938 fikk han dem til å streike, og Gjersøes døtre Marit og Randi måtte trå til og servere gjester på sin egen konfirmasjonsdag. Moren kontaktet advokat da ingen andre pensjonater i bygda hadde fagorganiserte. Streiken ble erklært ulovlig og de ansatte dømt til å erstatte tapet. «Alle pikene kom tilbake igjen, og jeg lot dem slippe å be-

tale noe, så konflikten var snart glemt. Men det var kjedelig. Vi var ikke blide på Aspheim noen av oss, etter det», skriver Randi Gjersøe i sine memoarer.

I januar 1939 døde Thor Gjersøe, og Randi drev pensjonatet videre alene. Hun var ikke uvant med det – Thor hadde i flere perioder tidligere hatt jobb i utlandet, bl.a. som reiseleder for Bennett i Danmark og Tyskland.

Krigen 1940

April-dagene i 1940 ble dramatiske, også på Alm. 9. april litt før klokka 7 om morgenen løp Hedvig gjennom gangene og ropte at det var krig. Gårdsbestyrer Peter Tandberg gikk til stallen for å stille hestene da en bil svingte inn på tunet. Ut steg tre-fire personer fra Den engelske legasjon i Oslo som ble boende på Alm noen dager. De reiste videre 13. april, «den dagen tyskerne passerte Skaret mot Sundvollen». Fra gården kunne de 16. april se tyskerne rykke fram nede på veien; ... *hvorledes de stormet frem, plyndret landhandleriet og satte fyr på Øderås store fjøs og låve på Nordre Aslaksrud, og alle dyrene brant inne. Men opp til Alm kom det ikke en tysker. Kanskje var det skiltet nede på veien, med Alm Sanatorium på, som var årsaken. De trodde kanskje det var tuberkulose-sanatorium, og smitte var de redde for.*

En ettermiddag, en av de første dagene etter 9. april, kom major Nils Hertzberg på ski over Nordmarka med en ryggsekk «hvor han, som jeg senere hørte, hadde viktige regeringspapirer. Han spiste litt og gjorde opp regningen med det samme, og gikk opp og la seg. Vi så ikke noe mere til ham, han var dratt videre i løpet av natten». Nils Hertzberg var ved krigsutbruddet i 1940 major og stabssjef i oberst Thor Dahls styrker i avsnittet Toten/Hurdal, og var trolig på vei dit.

... og vin i kjelleren

I april dagene 1940 var det evakuerte overalt på Alm. Etter hvert ble det hamstret mat både fra bygdas butikker og på Jevnaker. «Men vi var heldige, vi hadde spekepølser og skinker, sekker med mel, og vi hadde egg og husdyr.» Seinere under krigen klarte de seg også. Gårdbruker Harald Aaseth på Søndre Aslaksrud var kontrollør for myndighetene og en venn av folket på Alm, mens «Gundersby kjørte korn til mølla på Jevnaker. Han kjente mølleren og fikk malt utenom kontrollen».

Ellers ble det i krigsårene dyrket masse grønnsaker og poteter.

Jeg skal si det ble spist mye kålrot de årene. På Alm hadde vi det strålende, i forhold til inne i byen. Vi hadde jo melk og egg og hvetemel og plommer og epler og rips og poteter. Lenge hadde jeg også spekepølse, og vin i kjelleren ikke å forglemme.

I 1943 ble Alm beslaglagt av tyskerne. Det var tyske Røde Kors-sykepleiere som skulle ha gården som rekreasjonssted, og pensjonatvirksomheten tok slutt. 8. mai 1945 kom endelig freden, og dagen etter reiste de tyske sykepleierne.

Døveskole – og landsby

Randi Gjersøe drev pensjonat på Alm fram til 1948. Da ble gården solgt til Kirke- og undervisningsdepartementet, og samme høst begynte den nye skolen for unge døve og tunghørte. Gården hadde da 85 dekar dyrket jord og 800 dekar produktiv skog, to hester, ti kyr, to ungdyr, fire griser, to geiter, fem sauer, og førti høner.

I 1982 ble Alm solgt til Vidaråsen Landsbystiftelse. Siden 1987 er barnehage og Steinerskole knyttet til Alm som var et av bygdas velrenommerte pensjonater den gang Åsbygda var turistenes Mekka.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Hønefoss og Oplands Turistforening, u.å.: Ringerike. E.J. Kristoffersens Trykkeri, Kr. elven.
- Gjersøe, Randi: Erindringer om hvad jeg har hørt og hvad jeg kan huske. Utlånt av Andreas Grinde.
- Kjenn ditt lands turistbrosjyrer, u.å.: Ringerike. Møller & Scheens boktrykkeri A/S, Oslo.
- Lagesen, Andreas 1930: Ringerikske slekter. B. II. Slekter fra Haug. Oslo.
- Ringerikes Blad 10. januar 1998.
- Samtaler med Agnes Iversen, Peter Tandberg, Ragnhild Stiksrud, Ruth Felberg, Edgar Sørby, Guttorm Aspheim, Geir Aspheim, Andreas Grinde.

FORFATTEROMTALE

Gudmund Bakke (f. 1948) er cand.philol. med historie hovedfag. I perioden 1996–2013 skrev han Holes nye bygdebøker i seks bind. Han har forfattet en rekke artikler i *Hefet Ringerike* (redaktør 1992–95) og har i tillegg skrevet *Vang skole 75 år – skolehistorie fra Haugsbygda 1742–1992* (1992), *Åsbygda skole 130 år* (1993), *Osvald-gruppas historie på Ringerike* (2000) og *Steinssletta kulturlandskap – en rapport om virksomheten 2009–2014* samt flere gårds- og slekthistorier.

Feriefolket slapper av etter et bad i 1933. Til høyre reisegrammofonen som slo gjennom som utendørs underholdning på denne tiden.

Sommerferie på Nakkerud *i gårdsturismens barndom*

For noen generasjoner siden var sommerferie for folk i hovedstaden ensbetydende med å reise på landet. Blant foretrukne steder var dit en kunne komme med jernbanen fra Oslo i en tid da de færreste hadde bil.

Asle Gire Dahl

En behøvde ikke ta så langt av sted for å komme i landlige omgivelser – helst burde det være til en bondegård hvis det var barn blant gjestene. Haug gård og pensjonat – Dæhlihaug blant de lokale – var et slikt sted, der den lå fint til i østhellingen med utsikt over Tyrifjorden. Eierne var pionerer for gårdsturisme i distriktet.

Pensjonatdrift

Allerede i årene før første verdenskrig annonserte de sommeropphold på Ringrike, og tilbudet virket nok tiltrekken- de på ferieglatte byfolk: «Vakker utsigt,

nær skog og Tyrifjord. Sundt og godt. Pris 70–75 kr. pr. uke med full pensjon» (Aftenposten 24.4.1912). I 1930-årene varierte døgnprisen fra kr. 7,50 til kr. 9,- som tilsvarer kr. 301 til kr. 361 i dagens verdi. Det er vanskelig å beregne pengeverdien på denne tiden da kronen ble oppskrevet i 1920-årene, og prisene sank betydelig helt fram til 1932. Utregningen tar utgangspunkt i konsumprisindeksen.

Henvendelse kunne skje til fru Marie Haug med post via Nakkerud stasjon eller på telefon over Skjærdalen sentral

etter kl. 14 (Aftenposten 25.4.1915). «Etter kl. 14» da vertinnen Marie Haug var lærer ved Grefsrud skole, Nakkerud.

Gjestene kom gjerne til Nakkerud stasjon på Randsfjordbanen etter en tre timers togreise. Der ble de hentet med hesteskyss (trille); fra slutten av 1920-årene også med bil. Husets yngste datter hadde nemlig tatt sertifikat i 1923 på kjøreskole i Kristiania.

Gården disponerte åtte værelser i sesongen, og det var plass til flere i hvert. Et tilbygg ble oppført i stabburstil.

Måltider og meny

Full pensjon bestod av frokost kl. 8.30–10, middag 13.30, kaffe kl. 16 og aftens kl. 19.30. Det ble leid inn kokke med hotellpraksis i sesongen som varte 6–8 uker, og pensjonatet har 20–30 gjester står det når Haug gård og pensjonat søker kokke. Lønnen var 150 kroner pluss kost og losji for en 6-ukers sesong. Husets eldste datter var kokkehjelp.

Menyen varierte. Det ble bakt opp til 30 brød om gangen i husets bakerovn – loff og mørkt rugbrød stekte en i elektrisk komfyr. Det skulle alltid være tre typer brød på bordet. Forsyninger kom fra lokale kjøpmenn, men ferske matvarer og finere kolonial ble gjerne handlet inn hos Nils Engelstad Fisk og Vilt i Stabells gate i Hønefoss. Huset var selvforsynt med brød, grønt, spekepølse og melkeprodukter. Til middag var det alltid tre retter.

SOMMERMENYEN I 1933

KUNNE BESTÅ AV:

Tomatsuppe – hellefisk – sviskefromasj

Blomkålomelett – oksekam m. sukkererter – riskrem

Aspargesuppe – kalvestek m. grønnsaker – is med eggekrem

Ørret m. grønnsakfat – oksestek – bringebær

Fersk suppe – kjøtt med pepperrotsaus – munker (bakte epleskiver)

På lørdager ble det alltid servert rømmegrøt og spekemat, som var svært populært. En av de faste gjestene begynte derfor alltid sin ferie på lørdag. Søndag var det stek.

Aktiv ferie

I spisestuen var det dekket med linduker og porselenservise, og det var ikke fast bordplassering. Hver gjest hadde sin serviett i konvolutt med navn og skiftet plass etter ønske. Underholdningen sørget gjestene for selv; det stod piano i stuen – og alltid var det noen som kunne spille til allsangen. Vertinnen snakket både tysk og engelsk. De voksne spilte krocket i hagen, og barna husket under låvebrua. Og så ble det ofte tur ned bakkene til fine badestrender.

En gruppe gjester er nettopp ankommet på ferie. I midten med hvitt skjegg gårdbruker Martin O. Haug, og litt foran ham med ryggen til står vertinnen Marie Haug. Pensjonatet kjøpte en Chandler 7-seter modell 1928 med 50 hk motor i 1932.

Det kunne være en artig avveksling fra bylivet å ta et tak i høyonna. Gårdbruker Martin O. Haug står til høyre på bildet fra 1932.

Husets datter i 10-årsalderen gikk på stas det meste av sommerferien og lekte med de barna som kom. En annen jente på nabogården våget ikke å svare, husket hun, når byfolkene på en spaseretur snakket til henne over hagegjerdet. Haug gård fikk mange stam-

gjester. En familie på fem kunne feire ti-årsjubileum, og flere hilsener viser at gjestene likte seg. I tolvårsalderen var Finn Carling også på sommeropphold her, og med årene ble han en betydelig forfatter. Stemningen i dette nostalgiske diktet virker ferieartet (Carling 1990):

Foto: Inger Marie Sørensen's album

*Badeliv på gårdens grunn ved Tyrifjorden.***FJERNE MORGENER**

*En gang fantes det morgener
da lyset kom inn og jublende forløste
natten.*

*Da barna hulter til bulter strømmet
inn*

og skjenket en latter på sengekanten.

*Da ordenes utålmodige knopper
sprang ut*

*i dristige tanker som aldri før var blitt
tenkt.*

*Jeg vil det skal være sant. Det fantes
virkelig*

en gang i tiden slike morgener.

Selv om hovedinnrykket av gjester var om sommeren, annonsertes det også opphold i påskehelg og pinse. Dessuten var det noen enslige som ønsket å feire jul sammen med et vertskap som de kjente godt.

En julaften var det, med gårdens egne folk, 25 personer samlet rundt bordet i bestestua. Noen kunne ha dårlig hørsel, så det ble sagt at vertskapet i løpet av ferien ble ganske høyrøstede. «Tuberkuløse mottas ikke», stod det i annonsene. Etter andre verdenskrig, da den gamle generasjon var borte, ble gården solgt og pensjonatvirksomheten opphørte.

Kilde: Eisesenplaskart Helgelandsmoen og Hvarmoen med omgivelser / Kartverkets Historiske kart / Kartegnere: B. Tolstød og E. Daarsrud

*Gården Haug er rett under høyde
135 på vestsiden av veien på kartet
fra 1917. Eiendommen hadde nummer
83/2 og har nå nummer 259/6.*

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Carling, Finn 1990: Innerst i rommet. Dikt. Gyldendal, Oslo.
- Marie Haugs notater.

FORFATTEROMTALE

Asle Gire Dahl, født 1942, er dr.polit. fra Universitetet i Oslo. Fra 1994 var han dosent og senere professor i pedagogikk ved Universitetet i Sørøst-Norge, campus Hønefoss. Han har levert flere bidrag til *Hefet Ringerike*.

Bygningen som huset Norges geografiske oppmåling i hundre år fra 1880 til 1980, St. Olavs gate 32, Oslo.

Statens kartverk *flytter til Ringerike*

Oppstarten til det som i dag er Statens kartverk, skjedde i 1773, og institusjonen er dermed en av de eldste tekniske etater som fortsatt er i drift. Etaten holdt til i Christiania (Oslo) inntil den flyttet til Ringerike i 1980, og der har den siden hatt sitt hovedkvarter.

Bjørn Geirr Harsson

Det som i dag er Statens kartverk, ble kalt Norges Grændsers Opmaaling de første årene etter etableringen i 1773. Så fulgte en lang periode hvor etaten fikk skiftende navn, blant annet Den norske topographiske Opmaaling, Den forenede topographiske og hydrographiske Opmaaling, Den norske geographiske Opmaaling, inntil Stortinget i 1885 bestemte at navnet skulle være Norges geografiske Opmaaling (NGO). Dette var navnet helt til seks år etter at etaten var kommet til Ringerike. I 1986 fikk den navnet Statens kartverk, og i 2012 ble navnet Kartverket godtatt som kortversjon.

NGOs oppgaver

Når det første navnet på etaten var Norges Grændsers Opmaaling, henspeilte det på at organisasjonens hovedoppgave i oppstarten var å kartlegge Norge i området mellom Glomma og riksgrensen mot Sverige. Siden ble oppgaven utvidet til å kartlegge hele landet både til lands og til vanns. Før karttegning kunne

begynne, måtte noen ha vært ute og fiksert et koordinatsystem som kartene kunne "hektes på". Disse som målte opp for koordinatberegning, ble kalt trigonometriste, men senere fikk de tittelen geodet.

Geodeten målte vinkler mellom trigonometriske punkter for å beregne punktenes koordinater. Til det måtte han også knytte vinkelmålingene til enkelte basiser med kjent lengde. Basisene lå i relativt flatt lende, og lengden mellom basis-endepunktene kunne være mellom 2 og 8 km. På den måten bygget geodetene opp et koordinatsystem som med tiden dekket hele Norge. Karttegneren tok utgangspunkt i de trigonometriske punktene og målte inn fjell, vann, elver, veier og bebyggelse som skulle inn på kartet. Etaten fikk sitt eget trykkeri i 1834 og kunne trykke kart helt frem til 2004. Da ble trykkeriet solgt, og i løpet av de to følgende år ble lokalene ombygget for å ta imot Tinglysingene, som ble en del av Kartverket på den tiden.

Bakgrunn for flytting

Historien til Statens kartverk har en gjenganger: På alle steder hvor etaten holdt til, ble plassen for liten og etaten trengte mer plass. Da Kristian Gleditsch tiltrådte som direktør for NGO høsten 1945, kom han raskt med planer om et felles nybygg for de største kartproduserende institusjoner i landet: Norges geografiske oppmåling, Norges Sjøkartverk, Norsk Polarinstitutt og Norges geologiske undersøkelse. De var da alle sammen i husnød. Tanken var å plassere bygget på Blindern i Oslo i tilknytning til den nye universitetsutbyggingen der. Forslaget ble første gang offisielt presentert i 1949, men før det ble realitetsbehandlet, hadde Norges Sjøkartverk flyttet til Stavanger og Norges geologiske undersøkelse til Trondheim.

Efter pålegg fra Stortinget satte regjeringen ned et utflyttingsutvalg i 1961 som skulle vurdere utflytting av statsinstitusjoner fra Oslo. Dette var nye tanker i tiden. Alle statsinstitusjoner trengte

ikke lenger nødvendigvis å befinne seg i hovedstaden. Men årene gikk helt frem til 1967 før Utflyttingsutvalget kom med en innstilling. Utvalget anbefalte at NGO ble flyttet til «en kommune i nærheten av Oslo». Selv om meldingen fikk blandet mottagelse i Stortinget, ble den slett ikke helt avvist. Representanter med den største flytteiveren hadde imidlertid helst sett at valg av sted ble lenger unna Oslo.

Hvor skulle NGO flytte?

Om usikkerheten hadde vært stor før 1967, ble den nå avløst av intens aktivitet fra både NGOs ledelse og personalorganisasjonene for å lokalisere et akseptabelt tilflyttingssted. Direktør Gleditsch hadde arbeidet for at NGO skulle bygge på Grefsen, og ellers var Kolbotn, Ås og Frogn aktuelle alternativer. At det til syvende og sist ble Ringerike, kom i grunnen ikke som noen overraskelse. Alt tidlig i dette spillet om alternative flyttesteder hadde enkelte av personalet orientert seg i den retningen og satt i gang en underskriftskampanje for valg av Ringerike. De fleste av personalet hadde riktignok gitt klart uttrykk for at de slett ikke ønsket å flytte, men det kom frem at dersom NGO virkelig måtte flytte, så var Ringerike langt å foretrekke. Ringerikes sjanser ble dessuten ytterligere styrket ved at kommunen skriftlig ga uttrykk for at den ønsket institusjonen velkommen, samtidig som den kunne tilby boligtomter for de ansatte.

NGOs ledelse mente at grunnforholdene på det aktuelle byggestedet var svært avgjørende. For å unngå dårlige erfaringer fra St. Olavs gate i Oslo med rystelser og deres innvirkning på finfølede instrumenter, var lenge oppfatningen at byggetomten måtte ha solid fjellgrunn. Etter grundige seismologiske undersøkelser ble denne betingelse klart avvist fordi undersøkelsene viste at de mektige grusavsetningene som danner Ringerikes mange moer, faktisk var langt å foretrekke. Undersøkelsene viste at sandmasser virket dempende og ville nærmest være fri for rystelser, selv ved mindre jordskjelv.

Efter inngående vurdering av tomter i en rekke aktuelle kommuner, falt endelig valget på Hvervenmoen, Ringerike. Selv om dette på langt nær tilfredsstilte NGOs ideelle fordring, var det ifølge

Foto: C. Jacobsen

NGO-bygget på Hvervenmoen under oppføring i 1977.

den rådende utflyttingspolitiske oppfatning det beste alternativet. I enkeltes øyne var nok ikke avstanden fra Oslo særlig lang, men det var dog utenfor «Oslogryta». Saken ble fremmet som stortingsmelding og flytting til Ringerike ble vedtatt av Stortinget 1. februar 1972.

Forberedelser til flytting

Det hadde altså tatt innpå ti år å bestemme hvor institusjonen skulle flytte, og det skulle komme til å gå nye drøyt åtte år innen flyttingen var en realitet. For å ivareta personalets interesser, både via de sentrale myndighetene og Ringerike kommune, ble det oppnevnt to utvalg: Finansutvalget og Ringerikeutvalget. Av disse skulle Finansutvalget sørge for de ansattes betingelser økonomisk og på annen måte ved flyttingen. Ringerikeutvalget skulle gjennom kontakt med Ringerike kommune sørge for tomter og boliger for de ansatte som ble med på flyttingen.

Flyttingen av NGO viste at statsapparatet ikke var forberedt på slike flytteprosesser som Stortinget her hadde bestemt. En ordning som de ansatte hadde forhandlet frem med Finansdepartementet, ga de ansatte mulighet for automatisk lån i Husbanken tilsvarende verdien av egen bolig i forbindelse med huskjøp på Ringerike. Dette var resultat av langvarige forhandlinger. Men plutselig i 1974 ble alle avtaler inngått med Finansdepartementet oppsagt, og NGO-ansatte måtte inn i nye forhandlinger

Foto: Kjell Tore Kristiansen

Kong Olav 5. murer inn grunnsteinen i NGO-bygget på Hvervenmoen 14. mars 1978.

for å få samme avtale om automatisk boliglån godkjent på ny. I det hele tatt fikk Finansutvalget så lite gehør i statsapparatet at utvalget oppløste seg selv i 1974.

Men Ringerikeutvalget fungerte gjennom hele flytteprosessen og ble oppløst først ni måneder etter at flyttingen var fullført. Ringerike kommune var imidlertid ikke så ivrig på å skaffe NGO-ansatte tomter etter at utflytting av institusjonen var et faktum. Gjennom hele perioden fra 1972 til flyttingen fant sted i april 1980, hadde Ringerike kommune bare noen få tomter å tilby på

Hallingby og i Haugsbygd. Leiligheter i det kommunale borettslaget fikk derimot NGO-ansatte ofte tilbud om. Men her ble det et misforhold, for det var tomter NGO-ansatte først og fremst var interessert i. På grunn av mangelen på byggeklare tomter fant mange en løsning på det åpne boligmarkedet. Allerede fra 1972 begynte NGO å rekruttere personell fra Ringeriksregionen. Av de ansatte som hadde størst problemer med flyttingen, fant man de som hadde tenåringsbarn. Flytteprosessen medførte nok flere opprivende situasjoner i disse familiene, mens for de øvrige ansatte gikk flyttingen egentlig ganske greit.

Om nybygget

Arkitektkonkurransen om NGOs nybygg ble vunnet av det lokale arkitektfirmaet Sæther og Gythfeldt, og 14. mars 1978 la kong Olav 5. ned grunnsteinen i nybygget. I løpet av april 1980 var flyttingen av NGO til nybygget på Ringerike fullført, og en ny æra startet for institusjonen. Den 17. september 1980 kunne direktør Erik O. Dahle ønske Hans Majestet Kong Olav 5. velkommen til å innvie huset. Det var stor festivitas blant de NGO-ansatte den dagen. Ruten som kongen skulle følge i huset under innvielsen, ble nøye gjennomgått. Ved utgangen fra regnemaskinrommet gikk det noe uventet ned ett trinn. Her ble det foreslått at man satte inn et hjelpetrinn slik at kongen ikke kunne falle. Men da var det et lyst hode som kom med følgende bemerkning: «Det gjør vi ikke. For hvis kongen faller her, kan vi siden sette en plakate som sier: HER FALT KONG OLAV 5.»

På denne tiden var bygningene til NGO de eneste i det store skogsområdet på Hvervenmoen som ifølge kommunens reguleringsplan var avsatt til næringsvirksomhet. Utover den første vinteren på Ringerike opplevde NGO-ansatte på vei til arbeidsplassen å kjøre fra hovedveien inn i den nattemørke skogen hvor

Foto: Kristoffer Kristiansen

Hovedinngangen til Kartverket på Hvervenmoen i Hønefoss.

man plutselig fikk se byggets mange vinduer lyse opp mellom snedekte trær. Det kunne virkelig minne om et eventyr. Slik fikk bygningen tilnavnet «Huset i skogen». Dette var vanlig betegnelse i flere år. Men så begynte det å dukke opp flere industribygg i området, og da mistet betegnelsen «Huset i skogen» etter hvert sin mening.

Noen fakta

Nybygget var, som nevnt, lenge eneste bebyggelse i næringsparkområdet. Siden det statlige kart-Norge ble omorganisert i 1986 og Norges geografiske oppmåling ble en sentral del av det nyetablerte Statens kartverk, var det naturlig at veien inn dit fikk navnet Kartverksveien. Veien ender ved Statens kartverk, som fikk tildelt nummer 21. Kartverkets administrasjon ligger fortsatt på Ringerike der man også har Geodesidivisjonen, Landdivisjonen og Eiendomsdivisjonen (inkludert Tinglysningen). Som del av Statens kartverk hører også Sjøkartverket i Stavanger,

Kundesenteret i Ullensvang, tolv fylkeskartkontor og et jordobservatorium i Ny-Ålesund. Til sammen utføres det i 2018 ca. 850 årsverk i Kartverket, hvorav ca. 550 på Ringerike.

Statens kartverk som arbeidsplass

På Ringerike fikk NGO/Statens kartverk gode arbeidsvilkår og utviklet seg til å bli en av de ledende europeiske kartinstitusjoner. I 1993 ble Statens kartverk kåret til «en vellykket, statlig virksomhet» i et prosjekt hvor alle statlige virksomheter ble vurdert, og bare et fåtall oppnådde denne tittelen. Kartverket har kunnet by på spennende og interessante arbeidsoppgaver som har tiltrukket seg mange dyktige medarbeidere. En rekke Kartverks-ansatte har gjennom de nesten 40 årene på Ringerike deltatt aktivt i det lokale idretts- og kulturmiljøet og har satt sitt preg på nærmiljøet. Konklusjonen synes å være at både Kartverket, de ansatte og Ringerike har tjent på at NGO gjennomførte sin utflytting av etaten.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Harsson, Bjørn Geirr og Aanrud, Roald 2016: Med kart skal landet bygges. Utgitt av Statens kartverk.

FORFATTEROMTALE

Bjørn Geirr Harsson er født i 1940 og er oppvokst på Nordstrand i Oslo. Han studerte realfag med geofysikk som hovedfag og avsluttet sin yrkeskarriere i Statens kartverk som sjefsingeniør innenfor geodesi. Harsson er bosatt i Hole og er for tiden leder av Hole historielag. Han har vært med på utgivelser av flere bøker og lokalhistoriske artikler. Han har vært med i redaksjonen i *Heftet Ringerike* – som redaktør 2005–2009. Bjørn Geirr Harsson fikk i 2017 Hole kommunes kulturpris.

Ingenting er så romantisk som en vinterkveld i måneskinn, her ved Storetjern.

Månelyst i Vågårdsbygda

Ungdommelig oppfinnsomhet og overmot skulle få det til å bli ekstra månelyst i Vågårdsbygda denne vinterkvelden først i 1940-åra.

Fortalt av Karsten Hansen til Anne Sofie Hval / Illustrasjoner av Øyvind Tingleff

Vågårdsbygda er på sitt aller flotteste når månen henger tung og full over et hvitt vinterlandskap, og månelystet får de snødekte jordene til å glitre som hvite tepper av krystall. En perfekt anledning for fire ungdommer i tidlige tenår til å ta seg en sledetur!

Dette var etter at krigen var kommet til landet, men før tyskerne hadde annektert Øvre Vågård med svære kanoner som de fyrte av mot allierte fly på månelyste kvelder. Ennå rådet stillheten.

En av ungdommene var Karsten Hansen, og det er han som forteller historien vi nå skal høre. Han er født i 1925 og bodde på denne tida i Nordli, nord for Nedre Vågård. Han hadde fått med seg Fritz Eriksen fra Vestli (født 1926), vest i bygda, Ingrid Solberg (født 1926) fra Nedre Vågård, pluss ei venninne av henne.

Stas-sluffa blir tatt...

Det hadde seg slik at Adolf Juliussen som bodde i Lillemoen, øst for Øvre Vågård, og som jobba både på gården

og på jernbanen, hadde lånt sluffa til gårdbrukeren Johan Nordahl Brun. Det dreide seg om sjølveste stas-sluffa på gården.

Mens han satte inn hesten på stallen, klarte de unge eventyrlystne i det ubevoktede øyeblikket å få med seg sluffa. De dro og dytta den langs den gamle mølleveien mellom Øvre og Nedre Vågård. Denne veien brukte folk før, når de skulle til mølla på Hen, og den strakk seg helt over til Jevnaker.

Langs veien over jordet ligger også Sjanselunden, en flott liten høyde med trær og busker der det var en mulighet for å stikke seg unna for dem som ville sverme litt. Derav navnet.

...og så skaffes det hest

Nå gjaldt det å skaffe hest! Ingrid viste råd. Hjemme hos henne var det flere hester på stallen, og de sæla på den ene og spente den for sluffa. Så bar det av sted nedover alléen på Nedre Vågård, opp forbi Jensrud og Sørflaten og videre mot Hensmoen, helt bort til Storetjern.

Etter den søte kløe...

Å, så flott det var! Månen lyste opp blant furuleggene som det skulle være dagen, og tjernet lå der mørkt og glitrende. Fort gjort å glemme tid og sted, ansvar og konsekvenser.

...kommer den sure svie

Men tilbake måtte de, og det varte ikke lenge før konsekvensene viste seg på toppen av Jensrudbakken, i form av en mildt sagt rasende Adolf Juliussen.

Det var en feil å ikke vente til Adolf hadde gått hjem fra stallen.

Øverst i Jensrudbakken blei det månelyst i dobbelt forstand.

Adolf blei skuffa og vonbroten over bondens reaksjon på tjuvlånet.

Han hadde fått hakaslepp og hjerteklapp da han oppdaga at sluffa var borte. Den var helt sikkert støli. Adolf hadde sjøl vært med å oppdage ofrene for lensmannsmordene i 1926 og visste at det kunne reke mange slags folk langs veiene. Ikke rart han blei fortvila. Han varsla Brun om at han like godt kunne ringe lensmannen med en gang.

Et enkelt detektivarbeid

Så begynte detektivarbeidet. Det var ikke vanskelig å følge spora i snøen etter sluffa nedover mølleveien til Nedre Vågård. Der var det tydelig at noen had-

de henta en hest. Og idet den ansvarshavende nådde toppen av Jensrudbakken, møtte han til og med de sorgløse, men dog så skyldige unge i frisk kanefart.

Dobbelt månelyst

Da blei det dobbelt månelyst i Vågårdsbygda! Adolf ga dem klar beskjed om at nå skulle de meldes til lensmannen, og det var ikke måte på hva slags straff som venta dem. Han løp etter sluffa videre. Fritz prøvde å lette på stemningen: – Ta det med ro da Adolf og sett deg på med oss! Adolfs svar kom kontant: – Je vil gå!

Ved alléen til Nedre Vågård hoppa jentene av. De skyndte seg inn til Solberg, og Ingrid ringte straks til Brun. Ei riktig søt og oppriktig beklagende jente var det han hørte i telefonen. Og Brun lot seg sjarmere. Å pytt! Det var da bare hyggelig at de lånte sluffa, kan du skjønne! – Kanskje han skjønte mer enn vi tenkte. Kanskje han unna oss den turen, sier Karsten. Så da Adolf, Karsten og Fritz mer eller mindre andpustne svingte inn på tunet på Øvre Vågård, sto Brun på gårdsplassen og var blid som, – om ikke ei sol, så i hvert fall en fullmåne!

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

• Solberg, Thorleif 2014: Vågårds og Marigårds historie. Kolltopp Forlag, Hønefoss.

FORFATTEROMTALE

Anne Sofie Hval, født 1957, er oppvokst på Vågård og bosatt i Haugsbygd. Hun er journalist og folklorist. Sammen med sin far Thorleif Solberg har hun utgitt boka *Vågårds og Marigårds historie*. Hval har holdt foredrag om eidsvollsmannen Helge Ellingsen Waagaard og har registrert stedsnavn i bygda. Hun er styreleder i Venneforeningen for Ringerikes Museum og i Stiftelsen Ringerikes Museum. Fra 2016 er hun forretningsfører og redaksjonsmedlem i *Heftet Ringerike*.

Karsten Hansen er født i 1925 i Søndre Sørflaten i Vågårdsbygda. Siden flyttet han med foreldre og søsken til Nordli og Tajet ved Nedre Vågård, der det utspant seg dramatiske hendelser under krigen (se boka *Vågårds-gruppa* av Gudmund Bakke, Kolltopp forlag 2000). Karsten har bodd og arbeidet i Vågårdsbygda hele sitt liv og bosatte seg med familien øverst i Jensrudbakken, omtrent der ungdommene i teksten møtte gårdsbestyreren.

Plassen Finnstad er et nydelig sted der det ligger østvendt mot Finntjern. Over trammen på gamlestua går grensen mellom Buskerud og Oppland, slik at gamlestua fra ca. 1850 ligger i Jevnaker, mens det nye huset bygd i 1910 ligger i Ringerike.

Finnstad i Nordmarka – noen anekdoter

Selv om det mangler sikre opplysninger, er det sannsynlig at plassen ble ryddet av finner rundt 1650. Litt sønnafor står det både Prekestolen og Døypefonten på kartet.

Det sies at det ligger en finnekirkegård der. Noen har etter sigende møtt ei finnekjerring som går igjen, men nå er det lenge siden noen har sett henne.

Så har hun vel fått fred til slutt, da.

Jan Erik Klinkenberg

Finnstad er den nordligste plassen av Løvenskiolds eiendommer i Nordmarka. Den ligger som en lokal «treriksrygs» på grensen mellom Nordmarks-godset til Løvenskiold, Ringerike og Jevnaker. Som turmål ligger Finnstad der som det forgjettede land. Mange stier og løyper møtes her. Du kan komme hit med tursekk til fots, med fiskestang langs gamle fløterveier, på sykkel gjennom skaret i Pershusfjellet, Nordmarksporten (Finnstadpasset), glidende fredfylt fram i kano og ikke minst i vintereventyret på ski. Du blir ønsket velkommen av de rødmalte husene som rammer inn det blide og vennlige tunet. Gamlestua gir deg historisk og geografisk ryggstø til nistepakka. For du sitter lent mot gammel Nordmarks-historie

med enda eldre steinrester fra saunaen på finneplassen i brannsikker avstand fra tunet. Og du sitter midt på fylkesgrensa som går over trappa på gammelstua. Med tiden har vi blitt mange som kommer hit. For Norge har med tiden blitt en ski- og turnasjon.

Folketellingen i 1801 har ikke opplysninger om fast bosetting på Finnstad, men det kom en stor vekst i antallet plasser i marka på 1800-tallet. I tidsrommet 1850–65 var antallet vokst fra 140 til 280 plasser, både ved rydding av boplasser eller bosetting på setre. Johan Olsen Finstad ryddet plassen her og bygde huset Gamlestua i 1840-årene. Det er ikke opplysninger om noen fast bosetting i 1865, men i 1871 kom Pe-

der Olsen og kona Karen flyttende hit. Gjennom et ufattelig slit utvidet de jordveien og husene.

Petter Finstad

Peder Olsen Finstad kom fra den lille plassen Storskogen ved Mylla. Han giftet seg med Karen fra Vesterntangen i Hønefoss. De fikk ni barn, og Gustav var den eldste. Til slutt kom tvillingene Sofie og Petter. Karen fikk alvorlige blødninger ved fødselen. Det var langt til folk og langt til lege. Tilværelsen dypt inne i marka var uten sikkerhetsnett og kunne være nådeløs; Karen rakk å si til Peder at hun håpet han ville få leve til tvillingene var konfirmert. Så døde hun. De gjenlevende måtte klare seg på et vis.

Gustav skicket seg vel. Han ble tilbudt å overta Nordmarks-godsets storgård, Sandungen, i 1923. Han var nok fristet, men orket ikke helt å gi slipp på Finnstad. Derfor satte han som betingelse at da måtte broren Petter få overta Finnstad. Og slik ble det. Petter (1895–1974) overtok Finnstad i 1927. Han drev gården, mottok gjester og kjørte tømmer nesten fram til sin død. Søstrene Dorthea og Anna bodde også i huset sammen med ham mens tvillingsøster Sofie bodde i Gammelstua sammen med ektemannen Hans på sine eldre dager. Petter var soldat i Frelsesarmeen. Uniformen hang alltid klar. I Frelsesarmeen bidro Petter med sitt felespill, sin urokkelige og lavmælte overbevisning og sin lojalitet. Han gikk til møtene på Jevnaker og gikk hjem om kvelden. Å få høre Guds ord var verd de drøye tre milene. Han var en ekte fotsoldat (Erlandsen 2019).

Foto: Fotograf ukjent / Oslo Museum

Tømmerfløting i Nordmarka var verken enkelt eller ufarlig.

Bjørn Erlandsen, født 1942, er en slektning av Petter på morssiden. Bjørn flyttet inn hos Petter 16 år gammel, og han viste naturlig lag med hester. Først var han ansatt som kjører hos Petter, og sammen kjørte de tømmer ned til vassdragene. Etter noen år kjøpte Bjørn sin egen hest, men ble boende på Finnstad i mange år. De to arbeidet godt sammen; Petter var en mester med tømmeraksa, mens Bjørn var hestekaren. Hesteinteressen førte også til at Bjørn tok på seg unghester til temming. Forestill deg at du kommer til Finnstad en sommerkveld. Sola filtrerer strålene sine gjennom de slanke, irrgroene bjørkene i Finnstads bakker og lyser opp de grønne, saftige gressvollene ispedd myriader av villblomster. En vilter unghest traver i yr livsglede rundt en solbrun unggutt som snakker lavmælt og fortrolig med den.

Petter dro på årene, og de siste vintrene bodde han på sykehjemmet på Jevnaker. Derfra kunne han se når vårsolen varslet at forsommeren var på gang oppe på Øståsen. Da visste Petter at vollene var i ferd med å grønnes inne på Finnstad, og han måtte dit. Han bodde noen gode somre på Finnstad før han døde og ble gravlagt på Jevnaker kirkegård sammen med to av sine søstre. Petter ønsket at Bjørn skulle overta Finnstad, men skogsjef Jørgen von Ubisch tilbød ham å overta Katnosa gård isteden. Slik gikk det ikke, og Bjørn ble kanskje den siste

fulltids hestekaren som levde i marka og av marka. Han flyttet til bygd og ble murer. Han står bak mange av de mest kunstferdige naturpeisene på Ringerike og Hadeland.

Gustav Finstad

Gustav Finstads opptegnelser – i Nordmarksposten og Varingen – er det eneste vi har om markafolket som er skrevet av en av deres egne. Gustav var nok den eneste «boklige» av markaboerne. Han vokste opp på Finnstad og bodde i marka hele sitt liv. Gustav overtok Finnstad i 1911 og formelt i 1923. Han overtok Sandungen i 1926. Kona var Anna Mathilde Svendsdatter Nibbiklo. Mange gamle marktravere kjente henne. Gustav arbeidet hele livet for Løvenskiold som sin far før ham. Gustavs yngre bror Petter, som overtok Finnstad etter Gustav, var ungkar og barnløs. Petter holdt ut det tunge slitet til slutten av 1960-tallet. Da ble gården fraflyttet for godt. En undertone av vemod flyttet inn og blandet seg i symfonien av mollstemte undertoner som henger ved forlatte Nordmarks-plasser.

I sin tid fikk Peder Olsen tillatelse av den egentlige eieren av Finnstad, gods-eier Carl Løvenskiold, til å bygge et større hus på Finnstad. Gustavs far var så kravstor at han syntes at ett rom og kjøkken kunne bli litt snaut for ham, kona og ni barn. Løvenskiold måtte ha befaring først slik at han ved selvsyn

kunne avgjøre om slik overdådighet virkelig var nødvendig. Løvenskiold ble rodd over alle vannene, også Finntjern. Gustav var 5–6 år og øsegutt over Finntjern. Han fikk en veritabel formue av Løvenskiold for jobben, to blanke tører i svette guttehender.

Konflikt oppsto om jakt og fiske mellom fastboende, som hadde rett til det og hadde særlig fisket som nødvendig matauk, og de kondisjonerte som hadde det som forlystelse. En bymann spurte Gustav om de ikke levde av vilt:

– Han far har itte bøsse og itte veit jeg om han tør skyte hell, sa Gustav.

– Hvorfor det da? sa bymannen.

– Det smeller så fælt, s'ru, svarte Gustav. Ikke lenge etter kom det en forordning fra Løvenskiold: «Jegere og fiskere må ikke huses.» (Moland 2006).

Fløting

Fløtingen gjennom marka startet ved Tverrsjøen med over tre mil ned til Maridalsvannet. Energien som muliggjorde fløtingen var vann-, vind- og håndkraft. Vannkraft ble samlet i dammene, nordavinden var hjelpelig med å få tømmeret over vannene, men håndkraften i de senesterke armene til fløterne var avgjørende.

Finnstad ble liggende strategisk til ved vassdraget til Kristiania på 1800-tallet. På den tiden var vassdragene Nordmarkas gull. Og som annet gull førte

dette til strid og konflikter. Baronene trengte vannet til å fløte fram tømmeret sitt. Brukseiernes trengte det som pålitelig energikilde til en blomstrende industri med et femtitalls bedrifter langs Akerselva. For Norge var på vei mot et industrisamfunn. Og småbyen Kristiania vokste, med usloddelig tørst på drikke- og vaskevann. Kristiania var på vei til å bli en storby. «Baronkontrakten» fra 1876 ryddet opp i rettighetene, men skaffet ikke mer vann. Derimot førte den til at det ble bygd dammer ovenfor Finnstad og Pershusvassdraget helt opp til Ølja og Tverrsjøen, og en ny tunnel ledet vannet fra Gjerdingen over til Maridalsvassdraget.

Fløterne ble profesjonalisert, men levde fortsatt i fattige kår i et farlig yrke. Senere, rundt 1930, førte dette til tilspissede arbeidskonflikter som endret det norske samfunnet for alltid. Sentrale var Julussa- og Randsfjord-konfliktene, men virkningene bredte seg som vannet selv nedover vassdragene og nådde domstolene og Stortinget. For Norge var på vei til å bli et likhets-samfunn med tilhørighet for alle, også arbeidsfolk. Gustav forteller om livet og maten til fløterne: Grøt av byggmel av blandet kvalitet og et ostestykke av surprim, steinhard. Den ble skavet over grøten, kanskje sammen med et stykke kandissukker for de virkelig rike fløterne. Dette spiste de tre ganger om dagen, og det var grunnlaget for tungt kroppsarbeid med lange arbeidsdager. Skogfolket var et magert, seigt, sene-sterkt og taust folk. Grøten ble lagd i en jerngryte som de bar i en slags sekk eller pose på ryggen. Der hadde de også en uthulet trekopp og en tuve til å røre i grøten med. Dette, og det de sto og gikk i, var deres jordiske gods.

Hogst

Tømmerdriften som Gustav var med på, foregikk med hest og med kjelke trukket med håndkraft. Kjelkene var livsfarlige i bratte nedoverbakker. Lenge bodde kjørere, hoggere og fløtere i tømrede husvære på om lag 3 x 3 meter. Ingen kledde av seg til natta, og de skiftet ikke klær. Svettelukt, matos, røyklukt og damp fra våte klær i uskjønn forening var inneklimate. Statens næringsmiddeltilsyn og Helsedirektoratet ville neppe bifalt dette livet. Skjønt for noen år siden var det koieluft å få kjøpt på apotekene. Tanken bak var at hoggere,

Tømmerhogst i Frognerseterskogen, Nordmarka 1902.

Tømmerkjøring før mekaniseringen. Bildet er tatt i 1942.

kjørere og fløtere sjelden var syke. Derfor ble det utviklet koieluft på boks. Det var bare det at utviklerne blandet sammen årsak og virkning. Skogfolket var hardføre folk. De som ikke var hardføre, kunne ikke leve dette livet og forsvant fort. Hoggere, kjørere og fløtere overlevde og holdt seg nok friske på tross av koielufta, ikke på grunn av den. Koiene hadde gjerne et ildsted i midten. Hoggerne lå med føttene mot ildstedet og hodet mot den gisne veggen. Når de våknet om morgenen hendte det at laddene var svidd og håret frosset fast i veggen.

Skole

Det var opprinnelig omgangsskole i marka. På denne måten ble barna i marka kjent med hverandre og dannet tette bånd. *Nettverk* ville vi ha sagt i dag. Gustav gikk på omgangsskole med barn fra Katnosa, Katnosdammen, Østbråtan, Gjerdingen og Finnstad som var så langt unna at omgangsskolen ikke kom dit. Det fikk være måte på hvor langt lærdommen skulle vandre. Skolekretsen var på 12–14 barn. Det var ni ukers skolegang. En lærer hadde med harabikkja til omgangsskolen. Han slapp den i skogen mens

Kartgunnhei www.norgeskart.no, bearbejding: Kristoffer I. Kristiansen

Kart Spålen–Katnosa–Gjerdingen.

han underviste. Denne læreren var en uforbederlig jeger. Harajakta gikk foran alt. Når han hørte haralosen fra skolestua, ble han mer og mer distraherert og urolig og skrittet rastløst fram og tilbake foran elevene. Avløst av perioder med intens lytting. Til slutt klarte han ikke mer; han grep hagla og sa henvendt til Gustav: «Du får overta igjen du, Gustav.» Og Gustav overtok undervisningen og lærte mye av det. Det går mange veier til boklighet og lærdom. Finnstad hadde i mange år tre barn i skolepliktig alder. Den eldste gikk først og bar bøkene (lærdommen måtte komme først), nr. 2 bar maten, fire brød og en smørklatt (det jordiske måtte også ha sitt), og nr. 3 hadde nok med å stavre seg fram selv (etterveksten i skolekretsen måtte sikres).

Gjerdingsdammen fikk vei ca. 1910. I 1920 sto det ny skolebygning klar med ett klasserom, værelser for lærer og internatværelse for de barna som hadde lengst vei. Det ble altså fast skole på Gjerdingen, for Norge tok prøvende skritt mot et utdanningssamfunn for alle.

Foto: Lovenskold/Vækerø

Gjerdingen skole.

Bertha Hæhre var lærer på Gjerdingdammen. Hun var den første kvinnelige læreren i marka. Ved ansettelsen ble det fremhevet som en av kvalifikasjonene at hun «kunne ta seg frem på ski».

En av snekkerne som bygde Gjerdingsskolen, var Leonard. Han ble kalt Plassbakk-kallen etter en av tidens kjente tegneseriefigurer. På sine gamle dager var han mett av dage, men ble likevel utstyrt med pacemaker. En dag ville han ikke skifte batteri i pacemakeren mer! Som pensjonist arbeidet han litt på et snekkerverksted som tilhørte en slektning. Der snekret han sin egen kiste. Leonard pleide å spise nista sittende i kista med kortveggen som ryggstø. Han brukte også å hvile middag i kista, for han mente han slik fikk gjort seg kjent med det hinsidige!

Moderne drift

Hestene var samarbeidspartnere, arbeidskamerater og kloke fortrolige for Finnstadfolket. Et år hadde de hogst oppe ved Finnstadbrenna. Petter sto oppe i åsen og lessa tømmeret på doningen. Når lasset var passe stort, ikke for stort, sa han til hesten at han kunne gå.

Gjerdingen ca. 1930–1940.

Da gikk den alene ned til Spålen hvor en arbeidskamerat lessa av. Så gikk den opp igjen til Petter. Der vanket det både godbit og godord.

Da traktorene gjorde sitt inntog i skogen, besøkte Jørgen von Ubisch, Løvenskiolds nye skogsjef fra 1953, Gustav Finstad inne i marka. De drakk kaffedoktor og spiste vafler. Dette var vanlig traktement i marka fra gammelt. Etter

mange kaffedoktorer ble de høylytt uenige. Gustav likte ikke traktorer og var i likhet med Løvenskiold selv ikke altfor radikal.

Ingen av dem var glad i nymotens ting i skogen. Gustav var bekymret for hestens fremtid. I glansdagene hadde Finnstad tre hester å sette inn i tømmerdriften. Folket på Finnstad var fra gammelt av glade i og knyttet til hestene sine, og

RAABES MØTE MED FINNSTAD

Drar vi opp nordvestre vika av Katnosa, som bærer navnet Aklangen, finner vi hovedtilløpet nordfra. Følger vi oppover elva, som her går mellom solide trevegger, kommer vi opp i Finntjernet – og kommer du fram her en sen ettermiddag, når solen står lavt over åsen i vest, da står du overfor et så vakkert landskap at du har vanskelig for å løsrive deg. Slik gikk det i hvert fall med meg siste gangen jeg kom dit. Jeg var kommet fra Holoa seter, og aktet meg til Finstad for natten, men lenge ble jeg sittende ved bredden av Finntjernet og nyte det fredfulle vakre landskapet.

Motlyset lå som en glorie rundt busker og tuer, og de vakre skyene på den lyse aftenhimmelen spilte seg i vannet, som dannet lysende kanaler mellom de flytende myrøyer. I bakkehellingen på vestsiden av vannet lå gården – Finstad, velstelt og hygge-

lig, med sine lyse bjerker til å pynte opp nedover mot vannet, og med den dystre granskauen som bakgrunn. Og overalt sørget motlyset fra den lave solen for å la hvert tre – hver detalj i landskapet – stå i relieff mot bakgrunnen. Det var som et maleri av Skredsvig, selv båten med fiskeren ute på vannet manglet ikke – og den vakre sommerkveldstemningen forlot oss ikke der vi litt senere satt ute på trappen foran huset, og så sommernatten gradvis senke sitt tussmørke over det fredfylte landskapet.

På Finstad liker jeg å være. Solide, hjerter varme mennesker, som sørger for at vi føler oss hjemme fra første øyeblikk. Her inne er det visst langt mellom hvert vondord. Kanskje kjenner du Dorthea Finstad fra før, for i mange år holdt hun til på Fyllingen – men det er lenge siden nå, så det er vel mest eldre Nordmarks-travere som kjenner henne derfra. Stille og lugn besørger hun gårdens stell, og i rett tid stilles maten fram for han Petter – bror hennes – og søsteren Anna.

Han Petter Finstad burde du lære å kjenne. En seig og drivende arbeidskar – liksom bror hans Gustav Finstad, brukeren på Sandungen. Disse to kommer da også særlig godt ut av det med hverandre, later det til. Gustav drøyer besøket lengst mulig når han av og til ser innom Finstad.

Petter hører hverken til de megettalende eller de stortalende, så det var nærmest en slump at vi fikk høre om den gangen han måtte helt ned til veien ved Holsfjorden for å hente hestene sine.

Tvers gjennom Nordmarka og hele Krokskogen bar det, over Kneika og Sørsetra, ja helt bort til Flaksetrene på kanten av Ringeriksåsen – og så bratt ned gjennom lia mot Tyrifjorden.

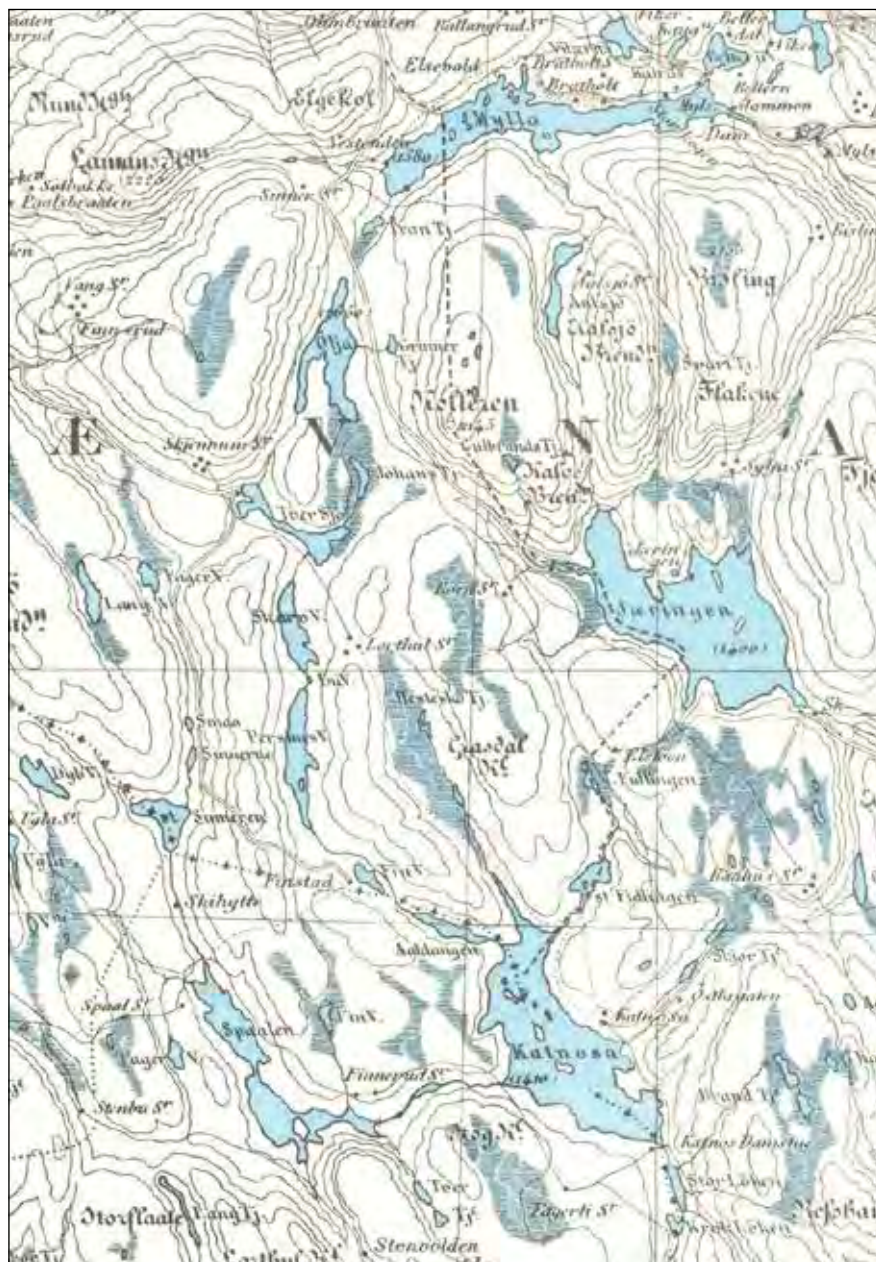
Den turen tok ham fire døgn fram og tilbake. Det er ikke rart at slike folk blir seige og vanskelige å holde følge med i skauen (Raabe 1947:234 f.).

de var avhengige av dem. Jørgen von Ubisch sa da at han kunne sette opp hestekarene der hvor traktorene ikke klarte å ta seg fram og fortsatte: «Og hjelper ikke det så kan vi alltid kjøre dem gjennom pølsemaskinen.» Jørgen von Ubisch moderniserte skogsdriften radikalt med nye maskiner og nye veier. Mange år senere utløste dette store demonstrasjoner ved Spålen. Demonstran- tene var nok enige med Gustav, men da hadde pølsemaskinene for lengst gjort et stort innhogg i hestene i marka. For skogsdriften i Norge var på vei til å bli mekanisert.

Perlekjedet

Det tungt slitet på Finnstad og i skogene og vassdragene rundt er slutt. Mange før oss har hentet ut verdier fra marka, og mange la igjen helsa. Nå er det snudd på hodet. Vi henter fortsatt ut verdier fra marka, men nå er verdiene helsegevinster. Det har lenge vært kjent at mosjon og den friske luften i marka bygger fysisk og psykisk helse i et stillesittende samfunn med overflod av mat. Men det er noe mer: kontakt med uberørt natur har en direkte kanal inn i sinnet og bidrar til selve livsopplevelsen på en måte som forskerne ikke helt forstår. Da er det godt at vi har blitt mange om turene. For resept på tur i marka burde skrives ut av legen, og her er resepten:

Start ved Tverrsjøen og følg det fantastiske perlekjedet av blinkende og glitrende vann: Skarvannet, Buvan- net, Pershusvannet og Finntjern. Etter en pust på Finnstad kan du fortsette til Aklangen, Katnosa og tilbake til Tverrsjøen. Kanskje vil du ha med deg fagre Finnvann og mystiske Spålen også. Er du sprek, kan du ta med deg Fyllingen (Fidlingen) og Gjerdingen i samme slengen. Eller du kan starte på Ringkollen og ta turen over Øyangen, Mosjøen

Utsnittet av rektangelkart 19B Hønefoss 1939 viser «perlekjedet». Finntjern kalles her Fin V. som Finnvann øst for Spålen.

og Ugla. Da er du snart på Spålen og Store Sinderå med kort vei til Finnstad. Eller du kan starte i traktene nordøst for Mylla, hvor skogfinnene i sin tid skapte en hel grend, for så å gå over Mylla, Trantjern og Ølja.

Når kroppen min ikke er mer, har ånden min for lengst slått seg til ro oppe på Pershusfjellet. Der er den omgitt av et kjede av funkende perler i alle himmelretninger med Finnstad som edelstenen i midten.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Erlandsen, Bjørn 2019: Upublisert manuskript og muntlige overleveringer.
- Grimstad, Sverre 2008: Nordmarka. Merker og mysterier. Andresen & Butenschøn, Oslo.
- Høgnes, Hans: Muntlige overleveringer.
- Koch, Leif Grenager: Notater og muntlige overleveringer.
- Moland, Tallak 2006: Historien om Nordmarka gjennom de siste 200 år. Christiania forlag, Oslo.
- Raabe, Gunnar 1947: Nordmarka og Krokskogen. Cammermeyers boghandel, Oslo.

FORFATTEROMTALE

Jan Erik Klinkenberg, født 1944, bor på Jevnaker og er pensjonert spesialist i klinisk psykologi med mange års arbeid i Hole og Ringerike. Pensjonisttilværelsen brukes til å skrive fagartikler i flere norske fagtidsskrifter. Klinkenberg er dessuten med i Jevnaker Historielag og han har holdt flere innlegg om stedene og menneskene de har besøkt. Noen av innleggene er skrevet ut, og de ligger i den lokalhistoriske samlingen på lokalbiblioteket og på Randsfjordmuseene. Han har også publisert i *Årbok for Hadeland*.

Pumps. Overlæret satt sammen av biter av fiskeskinn, kantet med sort bomullsband. Høy, kraftig hæl av treplater, bindsåle av sort farget papp, såle av sortfarget tre m/påstiftet sort gummi. Innersåle av beige papp, fôr av beige papirkanvas. Brukt under krigen.

Mat og klær under krigen 1939–1945

Allerede ved krigsutbruddet i Polen i 1939 ble det satt i gang rasjonering av matvarer. Det var for at staten ville ha kontroll over matvarelagrene, og for å hindre at private gikk til store innkjøp og hamstret matvarer. Erfaring fra forrige krig viste at skipsfart og import kunne bli vanskelig.

Björg Eltvik

Rasjoneringen medførte at alle fikk utlevert rasjoneringskort slik at den maten som var til disposisjon til enhver tid, ble fordelt i befolkningen, så alle fikk noe. Det gjaldt alle nødvendige matvarer som mel, brød, smør, sukker, melk, kaffe og annet. Det var forskjellig rasjon for barn og voksne. Ungdom fikk tilleggskort til enkelte varer.

Kortene var inndelt i merker, slik at man kjøpte det man fikk i små rasjoner. Løse merker var det forbudt å bruke. Merkene skulle klippes av kortet av kjøpmannen. Ingen kjøpmann var nøye med slikt når det gjaldt folk han kjente. Derved kunne man gi bort merker eller selge til andre som ønsket mer enn sin egen rasjon. Brød og mel var sammalt av hele korn, og mange ganger av dårlig kvalitet.

Kronisk syke og personer med periodiske problemer kunne med legeklæring få tildelt sin rasjon i siktet hvetemel eller hvitt bakverk. Ettertraktet vare naturligvis, især på svartebørsen.

Svartebørs?

Jo, det var i «kriker og kroker» slik ulovlig handel foregikk. Det var vel ingen normal nordmann som ikke var innom

Kaffe-erstatning Karoma, helt koffeinfri!

Lokalt produsert pose med te.

svartebørsen en eller flere ganger i løpet av de fem årene okkupasjonen varte? Tobakk og brennevin var populære varer på svartebørsen. Alle personer over 21 år som ønsket det, kunne få utlevert kort til å kjøpe tobakk og brennevin. Ikke alle hadde behov for disse kortene, men hentet dem allikevel. Man kunne lett tjene en «ekstra skilling», eller bruke dem til byttehandel på «børsen».

Byttehandel

Da krigen startet var ikke alle mennesker like godt utrustet og forberedt. Mange hadde vært forutseende og hadde hatt anledning til å hamstre varer. Det vil si at de skaffet seg lagre av forskjellige art. Disse varene kunne nå benyttes som bytemiddel mot varer man trengte. Det ble etterhvert knapt med mat og annet for mange. Hadde man penger eller byttevarer, sørget svartebørsen ofte for en bedre hverdag.

Matauk

Om høsten fikk min bror Einar, mor og jeg lov til å plukke hvetekorn i åkeren til Nærstad gård etter at innhøstingen var ferdig på jordene nord for Nymoan i Ullerål sokn. Einar arbeidet i Nærstads skog. Det var forbausende hvor mye korn som lå igjen på bakken. I godt vær plukket min mor og jeg hvetekorn som om det var bær i skogen. Det krevde litt tålmodighet, og etter noen dager verket det i ryggen, men vi var ellers ganske fornøyd med resultatet. Litt korn ble knust godt og siktet til mel og litt ble brent, malt og prøvd som kaffeerstatning. Men det meste ble malt på kaffe- kvern og brukt som tilskudd i brød.

Det var tillatt å dyrke forskjellige varer til eget bruk. Alle som hadde tilgang til en hageflekk, dyrket grønnsaker eller poteter, og mang en røyksugen mann prøvde seg som tobakksdyrker. Enkelte jordeiere leide ut små jordlapper, så de som ønsket det, fikk anledning til selvforsyning.

I alle parker ble blomster byttet ut med poteter. Aldri har vel blomsterprakten vært mer nødvendig, og gitt mer glede, enn når man en sommerdag kunne spaserer rundt og nyte synet av hvite, rosa eller lilla potetblomster. Alle som bodde slik at det var mulig å føre en gris, noen høns eller kaniner, benyttet anledningen, og uttrykket «villagriss» oppsto. Mang en gris som om sommeren var barnas kjæledegge, ble spist med stort velbehag utover høst og vinter. Var man i en så heldig situasjon, ble rasjone- ringskortet for kjøtt naturligvis inndratt for en tid av den kommunale forsyningsnemnda.

Myndighetene fulgte med

I byene var kø utenfor butikkene et vanlig syn. Var en vare å få kjøpt, ville alle ha. Den stakkars kjøpmannen prøvde å dele så godt han kunne. En gang jeg gikk i Storgaten i Hønefoss en lørdag ettermiddag, griper ei kone tak i meg: «Still deg i køen, det er fisk å kjøpe her.» Det var kommet et parti med fersk fisk som ikke kunne stå til mandag. Jeg stilte meg i køen, og da jeg kom frem til disken, spurte ikke kjøpmannen hva jeg ville ha. «Hvor mange er dere i familien?» spurte han, og da han hørte hvor mange, så kom det prompte: «Du får

B-SÅPE

Ordentlig toalettsåpe var mangelvare. Man kunne kjøpe noe som kaltes B-såpe, noen lysegrønne terninger uten lukt og som skummet minimalt. De føltet ru i hendene, antagelig på grunn av alt skurepulveret som var blandet inn.

B-såpe var den rasjonerte toalett- såpen som ble brukt i Norge under den andre verdenskrigen, og det var den eneste såpen som såpefabrikkene fikk lov til å produsere for allment bruk.

B-såpe inneholdt ca. 20 % såpe (fremstilt av herdet avfallsfett fra sildeoljeproduksjon og av tyske syntetiske fettsyrer).

Resten var fyllstoffer (kritt, talkum, leire), bindemiddel som alginat og parfyme. Såpen ble produsert av flere såpefabrikker og kunne bare selges mot klipp på rasjone- ringskortet.

Kilde: Wikipedia.

Foto: Lone Lunde / Oslo Museum

en hel fisk og to agurker, da.» Jeg gikk hjem i sommervarmen med en svær lyr og to slangeagurker i et gråpapir under armen. Stakkars mamma, hun skulle stille en fisk hun knapt hadde sett maken til tidligere, men det ble et herlig kveldsmåltid.

Det var mest husmødre som sto i kø på jakt etter mat, og de var stort sett disiplinerte. En gang gikk det allikevel galt. Køen var stor, og alle ville være førstemann. Det gikk ikke bedre enn at en stor speilglassrute ble klemt i stykker. Som vanlig spurte kjøpmannen: «Hvem er først?» Alle svarte: «Jeg, jeg, jeg!» «Ja vel, men hvem var det som slo i stykker glassruten, da?», spør kjøpmannen. Da var det ingen som var først i køen.

Om høsten forsøkte de fleste å spe på matfatet med å plukke bær i skogen. Aldri har vel norske skoger blitt så tømte for bær som under okkupasjonen. Bringebær og blåbær var bra saker. Aberet var at de trengte sukker for å holde seg utover vinteren. Riktignok fikk man tildelt litt ekstra sukker om høsten for å ta vare på bær og frukt, men det strakk ikke til. Frysebokser som er vanlig i dag, fantes jo ikke.

Da var det annerledes med tyttebær. De holdt seg lenge med lite eller uten sukker. Huttetu, så surt tyttebærsyltetøy er uten sukker, men det var likevel ettertraktet. For å hindre at man plukket kart, og for at alle skulle ha lik mulighet, var bærene fredet inntil en bestemt dato. Det var gjerne første helg i september det ble tillatt å plukke tyttebær.

Da var man heldig hvis man bodde slik at man kunne orientere seg på forhånd og starte plukkingen så tidlig som mulig den tillatte dagen. Mange dro langt til skogs for å plukke de røde bærene. Andre reiste langt, kom i skogen og fikk se at bærene allerede var borte. Skogen gav oss også mulighet til å plukke sopp, som kunne drøye maten. Mange var redd for sopp da det som kjent ikke er all sopp som kan spises. Selv plukket jeg bare fåresopp. Det var den eneste jeg kjente til, og jeg syntes vel egentlig ikke at den var særlig god.

Materstatning

Som nevnt tidligere så fikk man utlevert rasjoneringskort, noe som var nødvendig for å kjøpe mat. Men det var ikke

Foto: Bård Løken / Norsk skogmuseum

Tyttebærsanking med bærplukker.

Foto: Jerzy Opioła / Wikimedia

Fåresopp er lett å kjenne igjen og finnes i store mengder.

alltid at alle matvarer var på markedet. Særlig kunne smør eller margarin være vanskelig å få kjøpt i perioder. Hva kunne man erstatte dette med? Man prøvde med tran, dersom det var tilgjengelig. Tran er et godt produkt hva helsa angår, men det satte jo en egen smak på maten når det ble brukt til steking eller til å smøre vaffeljernet med. I perioder ble det stekt en god del vafler. Det samalte melet var ikke alltid av god kvalitet, og enkelte ganger egnet det seg bedre til vafler, enn til brød. Vafler smakte også bedre enn brød uten smør, sammen med surt tyttebærsyltetøy.

Importerte varer tok slutt. Selv om man fikk utlevert kaffekort, så var ekte kaffe mangelvare. I stedet fikk man kjøpe kaffeerstatning. Hva den besto av, vet jeg egentlig ikke. Det var vel helst bønner eller erter som var brent og malt. Man tilberedte en varm, brun drikk som smakte brent, men kaffe var det ikke, og ingen styrketår. Den hjalp ikke mot «gruff»! Te var også mangelvare, og et usedvanlig godt byttemiddel på «børsen». Min mor var den lykkelige eier av en uåpnet og en halvfull hundre grams pakke fin Ceylon te. Ad omveier kom jeg i kontakt med kona til en skogrossist

og fikk byttet denne teen med sko til begge mine foreldre. Det vil si, min far fikk ikke sko, men et par lave snørestøvler i mykt skinn som grossererene hadde fått håndsydd til seg selv før krigen. Pappa sa at det var de beste støvlene han noen gang hadde hatt. Den samme skogrossisten gav meg senere et par sko til meg selv uten noe i bytte. Det hender at man støter på uselviske mennesker.

Melk var rasjonert og var stort sett å få kjøpt daglig. Rasjonen var en kvart liter skummet melk til voksne, en kvart liter helmelk til ungdom under atten år og en halv liter helmelk til barn pr dag, slik jeg husker det. Ost ble tildelt en gang iblant på et ekstra rasjoneringskort. Enkelte ganger gjaldt tildelingen bare for barn og ungdom. Det samme gjaldt for kakao og sjokolade. Det hendte man fikk tildelt en smak før høytider. Som nevnt tidligere fikk man tildelt litt ekstra sukker om høsten, men det var jo så altfor lite. Jeg mener at man også fikk tildelt litt ekstra smør, sukker og siktet hvetemel til baking før jul.

Frukt som appelsiner, sitroner og bananer, så man ikke. Det var bare noe man drømte om en tid, så forsvant drømmen, man glemte at de fantes, inntil man så varene igjen da krigen var slutt. Kostholdet ble nokså primitivt, ensformig og smakløst i perioder. Det kunne være lite mat, og man kunne føle seg sulten iblant, men jeg kjenner ingen som direkte sultet.

Forsyningsnemnda

I hver kommune var det opprettet forsyningsnemnder. De skulle sørge for tildeling av rasjoneringskort og annet. Skulle det i en familie være for eksempel konfirmasjon, så kunne man søke om, og bli tildelt, litt ekstra som kunne være nødvendig i den anledning. Jeg husker at min yngre bror Ragnar skulle konfirmeres. Det skulle skaffes en presang, men hva? I en sportsforretning så jeg et par skøyter med støvler på. Jeg hadde ikke penger til å kjøpe dem, men la saken fram for en eldre bror. Han sa: «Kjøp skøytene», og gav meg penger. I butikken møtte jeg nok et problem. De kunne ikke selge skøytene uten videre. Det var støvler på, og da måtte jeg ha kjøpetillatelse. Turen gikk til forsyningsnemnda, og jeg fikk en skriftlig tillatelse til å kjøpe et par skøyter med fastmonterte støvler.

Sigaretter fra hjemmeavla tobakk utstilt på Bagn Bygdesamling.

Kaffe-erstatning utstilt på Bagn Bygdesamling.

RASJONERING

Praktisk talt alle føde- og forbruksvarer ble rasjonert allerede fra kort tid etter krigsutbruddet. Forsyningsdirektoratet ble oppretta for å bestyre ordninga. I kommunene ble det nedsatt forsyningsnemnder som utstedte rasjoneringskort. En bieffekt av rasjonering som ble svært tydelig under andre verdenskrig, var at folk ble veldig kreative. Matauk i form av oppdyrking av hager, villagris, kaninhold, bærplukking og så videre ble

utbredt. Det ble også veldig vanlig å drive byttehandel, noe som var lovlig så lenge byttet var noenlunde jevnbyrdig. Man fikk også «orging» (fra «organisering»), et begrep som stort sett betydde enten smugling eller tyveri fra okkupasjonsmakta. Etter krigens slutt tok det tid før man kunne avslutte rasjoneringa. Melk, ost, egg og sko ble frigitt i 1949; kjøtt, kaffe og sukker i 1952, mens biler var rasjonert helt til 1960.

Kilde: lokalhistoriewiki.no

Bekledning

Klesrasjoneringen kom ikke før i 1941, og de som hadde mulighet, fikk derved anledning til å kjøpe opp litt før rasjoneringen ble innført. De færreste hadde oppsparte midler, og en vanlig lønning rakk ikke så langt. Jeg vet jeg kjøpte ny vinterkåpe høsten 1941. Den ble solgt til nedsatt pris fordi den var fra året før. Enda var det litt snakk om moter. Man måtte etterhvert være forsiktig med klærne.

Jeg husker at konfirmasjonsskjolen, en blå ullkjole og en blå sommerkåpe, varte veldig lenge. Jeg ble konfirmert i mai 1940. Det innbød ikke til særlig fest. Det skulle være jordpåkastelse på to graver etter gudstjenesten. Det var to unge menn, naboens sønner, som var skutt av tyskerne og begravet tidligere. I tillegg var det kaldt i kirken da flere av vinduene var skutt i stykker. Altretavlen var innrammet av kulehull. Men det ble familiemiddag og presanger. For penge- ne jeg fikk, kjøpte jeg tøy og sydde klær. Men jeg har et minne, et lite sølvskjold med navnet mitt på.

Det ble etter hvert lite klær på markedet. Bomullslagrene ble tomme, og ull gikk først til militære uniformer. Det ble vanlig å sy om klær av gammelt hvis man hadde noe som ikke var utslitt. Man må huske at krigen kom ikke så mange år etter en tid som hadde vært en økonomisk prøvelse for de fleste. Enkelte steder begynte man å ta imot strømper som hadde raknet og heklet maskene opp igjen. Skomakere fikk det travelt, og selv fine forretninger tok imot ull- eller bomullstriket, og man fikk sydd undertøy.

Det ble opprettet byttesentraler hvor det var mulig å bytte klær. Var det noen som hadde klær de ikke trengte, ble de solgt privat som brukt tøy, eller de kunne leveres på byttesentralen. Jeg hørte om dette, oppsøkte en slik og gikk hjem med et par gullsko med halvhøy hæl. Gullet var bare tynt farget tøy, og når jeg reiv det bort, ble det et helt greit par hvite sommersko.

Støvler kjøpt i 1946 på svartebørs.

Foto: Bjørg Eltvik

Man fikk merker og kunne kjøpe sko av papir- eller fiskeskinn med såle av tre. Det var skåret innsnitt i sålen fra hver side slik at de ikke var helt stive, men de sprakk fort. Ville man ha skinnsko, kunne man søke forsyningsnemnda. Hvis de syntes det var nødvendig, fikk man kjøpetillatelse. Jeg søkte en gang og fikk godkjent kjøp av et par spasersko. Jeg hadde kjøpt nye beksøstmøvlør før rasjoneringen kom, og i 1946 fikk jeg kjøpt et par nye på «børsen» for hundre kroner. I 1946 gikk jeg til skomakeren med et par sko. De hadde vært reparert tidligere, så jeg visste de var dårlige. Han ga meg et par nye sko i stedet. Jeg måtte på tro og ære love at jeg ikke skulle fortelle det til noen. Det var begynt å komme varer utenfra, og han hadde fått et parti nye sko som han skulle gi til dem han mente trengte et par. Det måtte ikke bli kjent, for da ville alle komme med utslitte sko.

Man kunne kjøpe strikkegarn for klesmerker, men det var dårlig garn som bare hadde ull i beskrivelsen. Alt av

Rasjoneringsskort var også nødvendige etter krigen.

Foto: Frank Tverran

gamle strikkeplagg som kunne benyttes, ble rekket opp, vasket og strikket på nytt. Det ble strikket en god del av gammelt garn. Det var det samme med klær som med mat, svartebørsen kunne sørge for en bedre hverdag. Rasjoneringen av klær varte til langt ut mot 1951, men det bedret seg etter hvert. Det var ikke alltid like strengt. Jeg vet ikke om det kom hjelpesendinger med klær under krigen, men etter freden kom det en del, blant annet fra Sverige og Amerika.

Folk flest brukte klærne til de var utslitt. Hvis et ytterplagg begynte å bli loslitt og falmet, var det ikke uvanlig at man sprettet plagget opp og sydde det sammen igjen med andre siden ut. Da ble det som nytt. Jeg gjorde det med en kåpe. Da krigen var slutt, var jeg i Oslo da kronprins Olav kom hjem. Han holdt tale fra slottsbalkongen om kvelden og sa at de hadde hørt mye om at det skortet på både mat og klær her hjemme. Nå var han overrasket over hvor pent alle var kledd. Han kunne jo ikke se hvor mange som sto der med vrangsidene ut!

FORFATTEROMTALE

Bjørg Eltvik, født Brekke i 1926, vokste opp på Begna og var elev ved Follum skole. Opplæringen ellers ble et halvt år husstell, ett år handelskole og tre år sykepleie. Bjørg Eltvik har drevet med hjemmeproduksjon av Telemarks-bunader for salg og opplæring i kunsthåndverket knipling. Hun bor i Porsgrunn.

Julehandel i 1930-årene

Den virkelig store opplevelsen før jul var turen til Hønefoss.

Det ble bare én, for en slik langtur tok hele dagen.

Vi fikk klemt oss sammen på kjelken alle fire, og så bar det utfor Stubbalsbakkene i god fart. Fra Åsa tok vi «ruta» til Hønefoss.

Det kunne gå måneder mellom hver hønefosstur for oss unger, så dette var alltid spennende.

Knut Røsjo

I gatene lå snøen i høye hauger langs fortauene. Egentlig var de kanskje ikke så kjempehøye, men de ruvet godt for en smågutt. Det var nesten ikke biler å se, men hester med slede og ringlende bjeller kjørte bedagelig rundt i gatene. Det fantes også en slags pareringsplass for hester. Det var en lang stokk som lå festet til stolper omkring en meter over bakken. Hestene sto bundet til stokken og hadde som regel fått en høydott å gomle på mens de ventet.

Hesteskysser kunne det også stå her og der bortover i gatene. Hønefoss var en liten by på den tiden, så mange kjente hverandre. Folk hilste og nikket når de traff hverandre på gaten, eller de stoppet og slo av en prat.

Julegaver

Butikkvinduene var fint pyntet til jul, og flere steder satt nisser og nikket med hodet. Det var først og fremst julegavesaker som var utstilt. Utvalget var be-

grenset. Klesplagg som vi trengte likevel, ble som regel kjøpt til jul, for da ble det ikke regnet som noen ekstra utgift. Men jeg husker også byggeklosser og Mekanosett. Mekano var et byggesett som besto av små metallstenger, plater og deler av mange slag med hull og skruer slik at de kunne monteres sammen til forskjellige konstruksjoner. Ellers var trehester, øks, sag, hammer og tang kjærkomne gaver. Det var ikke lett å finne noe passende å kjøpe, for vi

hadde jo ikke så mange penger til rådighet. Men med god hjelp av mor eller far ble det råd med noen småting. Det var jo ikke så mange i vår familie å kjøpe gaver til heller.

Men om det ikke ble så voldsomt mye julegaver, så var det nesten som en gave i seg selv bare å få gå rundt å se på alt det fine i butikkene. For oss som bare opplevde dette den ene dagen før jul, var nok gleden over alt vi så større enn for dem som bodde i Hønefoss og kunne se alt dette hver eneste dag. Men jeg ville ikke byttet med hønefoss-guttene likevel. Det var Stubbdal som var hjemme for meg. Der hadde jeg alt mitt: gården, Jørgen [Stubbdal, se faktaboks] og alle dyra i fjøs og stall, skiløyper og bakker.

Mat på Café Ciro

Vi ble etter hvert slitne av å gå rundt i gater og butikker hvor det var fullt av folk overalt. Det vi hadde kjøpt, måtte vi bære med oss hele tiden, så det var bra at det ikke var så mange store ting. Sultne var vi også, og når vi var i Hønefoss, pleide vi å gå på Café Ciro. Der var det god mat for en rimelig penge, så vi brukte å spise middag der før vi dro hjem. Jeg husker ett måltid på Ciro som var spesielt. De hadde benløse fugler på menyen, og da far bestilte det, lurte jeg svært på hva slags fugler det var. Tiur, røy, orrfugl og andre skogsfugl kjente jeg godt til, men dette var noe nytt.

Berit og Knut på ski. Mye snø; bare toppen av grindstolpen stikker over snøen. Bildet er tatt sør for gården der gamleveien kom opp langs bekken. Fra grinda gikk veien mellom husene, over jordet og bort til Damtjern.

Da tallerkenen kom, så jeg straks at det ikke var fugler. Det var hverken ben eller vinger på de avlange klumpene. Ben skulle de ikke ha, men vinger burde det da være. Dette var underlig. Da jeg tok en bit av fuglen, viste det seg å være en slags kjøttkake. Mor og far hadde moro av meg, men de forklarte at kjøttkakene bare skulle se ut som fugleskrotter, derfor fikk retten dette navnet. Det smakte godt, men jeg synes det var juks å kalle det for fugl. Alltid når jeg har spist benløse fugler senere, husker jeg mitt første møte med denne matretten på Café Ciro i Hønefoss under en julehandel i trettiårene.

STUBBDAL

Stubbdal er eid av Løvenskiold og ble forpaktet av samme familien i mange generasjoner.

Ved folketelling i 1900 var husfar og leilending Kristian Jørgensen (født 1843) og husmor Maren Halvorsdatter (født 1855 på Gran). Ungene var Jørgen født 1880, Karen Marie født 1885, Helga Anna født 1887, Harald født 1890, Gunda Karoline født 1893 og Sigurd. Sigurd (1896–1976) ble gift 21. juli 1938 med hushjelpen Margit Mathilde Larsen (1917–1991) fra Sandum i Lunder. Sigurd og Margit bygde hus i Stubb-dalsbakken og han ble etter hvert skogbestyrer. Margit giftet seg, sluttet som hushjelp hos Røsjø og Randi Bekken ble tilsatt. Randi var fra Rosenlund i Lunder, like gammel som Margit og tilsettingen gikk nok gjennom bekjentskaper. Dessuten var det mange hoggere fra Sokna hos Løvenskiold på 1930-tallet. De lå ved Flåtadammen.

Jørgen Stubbdal (1880–1957) ble forpakter av Stubbdal fra 1916. Karen hadde sønnen Kåre med Olaf Gulbrandsen. Kåre Stubbdal (1914–1999) kjøpte en teig (Nedre Stubbdal) i 1958 av Løvenskiold og fikk i ekteskap med Elise Pålsrud ei datter Solveig. Solveig var gift med Nils Bakkan fra Lunder, og de fikk to barn. Både Øvre Stubbdal og Nedre Stubbdal er nå fraflyttet som faste bosteder.

Foto: Kristoffer J. Kristiansen

Bildet av skogsbestyrerboligen er tatt fra området der det tidligere var et stort uthus med ved- og vognskjul. Veien inn er ny.

Knut Røsjø viser et bilde av Stubbdal ved en utstilling på Land Museum i 2008 av morfaren Kristian Skolmens malerier.

Kilde: Dagne Skolmens blog

På hjemvei

Middagen var siste post på programmet denne dagen, men vi kunne ikke reise hjem før bussen gikk. Det ble tidlig mørkt, men fra butikkvinduer, gatelys og alle husene lyste det. Bare himmelen over var mørk.

Det var en egen lun stemning som nesten varmet, til tross for kulda. Og snøfyller dalte ned i de julepyntede gatene, akkurat som på julekort. På bussen hjem til Åsa ble det brått så stille. Butikkene, gatene, lyset og alle menneskene var borte, hele eventyret var over.

Nå ventet de tunge bakkene oppover i den mørke skogen. Far dro kjelken med de største pakkene på, de små bar vi.

Heldigvis hadde Margit [Larsen, se faktaboks] vært hjemme og fyrte, så det var godt og varmt.

Bildene fra julegatene i Hønefoss ville ikke slippe taket. De fulgte med inn i søvnen som kom fort etter en slik dag. Neste dag skulle vi på skolen, så vi måtte tidlig opp og ake på kjelken ned til bygda igjen. Og snart var det jul.

KNUT OLE RØSJØ

Knut Ole Røsjø (1899–1974) tok skogskolen på Kongsberg og ble ansatt hos Løvenskiold da han var 20 år gammel. Den første jobben var kontorarbeid hos forstmester og senere skogsjef Ove Lange på Solberg i Sørkedalen. Dette var i 1919, og Knut flyttet inn i et hus på Venner et stykke ovenfor Solberg. I 1922 giftet han seg med Ingeborg (1897–1967) født Skolmen, som han hadde truffet på Kongsberg. Ingeborg var datter av lærer og kunstmaler Kristian Skolmen. De flyttet til Sørkedalen der datteren Berit ble født i 1927. Samme år ble Stubbdal skogdistrikt i Åsa ledig, og den lille familien flyttet til skogbestyrerboligen som ble bygd ca. 1875 (restaurert i 1919).

Etter perioden i Stubbdal bodde familien på Hakadals verk. Like før jul

i 1939 overtok de skogsbestyrerboligen Nesberget som ligger ovenfor selve verket med fin utsikt over dalen og Varingskollen i sør. Skogdistriktet var Kongsvangsskog på Nordmarksiden og Kapellsrud på nordøstsiden av Hakadalen fram til fylkesgrensa og dessuten Svartberget i Lunner. Harald Diderik Løvenskiold (1901–1983) hadde fått Kapellsrud, 11 000 dekar, og Svartberget skog, 5 000 dekar, i dåps-gave, men var først i 1948 klar til å ta over. Knut Ole Røsjø bestyrte dette i tillegg til Kongsvangsskog, 5 000 dekar, hos Løvenskiold-Vækerø. Hos Harald Diderik hadde han også hele regnskapet og dermed mer kontorarbeid. Her ble det også god personlig kontakt med skogeieren og familien, spesielt etter at sønnen Diderik Joachim Løvenskiold (1928–2017) etter hvert kom med og overtok.

HØNEFOSS PÅ 1930-TALLET

Tegneren Øyvind Tingleff har lest beretningen til Knut Røsjø og prøver å illustrere det nøkterne livet i en småby i de harde tretti-åra: «Mange fine gamle bygninger rundt torvet med åpne byrom – og man kan titte ned mot Arne-mannsveien og Øya. Det er lett å treffe kjente, og sentrumsgatene var fulle av små spesialforretninger. Byen hadde mange slakterbutikker og små bakerier. Søndre Torv var blitt et sentralt veikryss på Østlandet. Veiene fra Valdres, Hallingdal og Hadeland møttes her og gikk videre til Oslo. Hønefoss utvikler bystatusen, og da man ser at bil- og busstrafikk vil øke i framtida, er handelsstanden våken. Bryggerigården ble bygd på begynnelsen av trettitallet, og likedan Hønefoss Karosserifabrikk, HØKA, i 1936. De bygde busser og trikker. Bryggerigården er funkis i beste Poirot-stil, og bussene til HØKA hadde formgiving som var godt forut for sin tid. Kul kontrast til hestepærer, sluffer og gamle Forder. Vi kan tenke oss lille Knut i den nye HØKA-bussen til RingeriksRuta (logoen på siden – senere solgt til Engeseth) på vei hjem til Åsa. Og så gikk de videre opp til Stubbdal! Tøffinger!»

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Granum, Svein Knut (red.) 1990: Norske Gardsbruk. Buskerud fylke I: Hole-Modum-Ringerike. Forlaget S.K. Granum, Krøderen.
- Røsjø, Knut 2005: Barndom i eventyrskog. Oppvekst på Stubbdal i Åsa. Flisby'n forlag, Rælingen.

FORFATTEROMTALE

Knut Røsjø jr., født 1930, bodde i sine første år sammen med mor, far og søster Berit, senere gift Svenman, på Stubbdal i Åsa. Faren arbeidet som bestyrer av Stubbdal skogdistrikt for Løvenskiold fra 1928–1939. Knut Røsjø har hatt forskjellig skogsarbeid i hele Nordmarka, spesielt med grave-maskin om sommeren og brøyting og kjøring om vinteren. Han var også en periode sjømann. Røsjø har skrevet flere bøker, blant annet *Onnetid* og *skogsliv* og *Høgt opp* i Hakadalen.

Tømmerrensk med M/S Krepsen på Storøya i 1952. Gutta på rensken rodde langs land og plukka opp stokker som hadde satt seg fast i kjerr og lignende.

Tømmerfløting i Tyrifjorden og Steinsfjorden

Allerede i middelalderen var det tømmerfløting i Drammensvassdraget.

Det var dette vassdraget som tidligst fikk fløting av noe omfang. Frem til 1860-årene var dette vårt største fløtingsvassdrag, men etter ca. 1860 overtok Glomma tetplassen.

Bjørn Tandberg

De første vannsagene, oppgangssagene, kom tidlig på 1500-tallet. På Eiker antar man at mange sager var bygget allerede rundt 1520. Sagene kom etter hvert lenger og lenger oppover i vassdraget. Man mener at det var 43 vannsager på Ringerike rundt 1680. Tømmeret måtte først fløtes frem til sagene. Så måtte planker og bord fløtes fra sagene og over Tyrifjorden. Fløtingen gikk til Vikersund, men også andre veien til Svangstrand. Det sies at bordfløterne i 1720-årene fikk beskjed om at de skulle «gå den vei vinden og veirlaget vil tillade», med andre ord til Vikersund

eller Svangstrand. Det ble også nevnt at enkelte så på turen via Svangstrand som en snarvei.

Planker og bord som skulle fløtes, ble samlet i flåter som man seilte over fjorden med hjelp av råseil. Varping var sikkert også benyttet om man ikke hadde vinden til hjelp. Varping er en metode til å forflytte en båt eller en flåte når man ikke har seil eller motor. Man må ha et langt tau med et kraftig anker i den ene enden. Så ror man ut ankeret i den retning man ønsker. Deretter kan man bruke tauet til å dra båten eller flåten framover. Etter åpningen av Rands-

fjordsbanen i 1868 ble stadig mer planker og bord sendt videre til Drammen med jernbanen.

Vannsagenes storhetstid var første halvdel av 1800-tallet. I 1860 bestemte Stortinget at sagbruksprivilegiene skulle oppheves. Det innebar at det ble tillatt å bygge damsager hvor det måtte passe. Det ble bygget flere slike i Drammensdistriktet. I løpet av få tiår forsvant vannsagene, og det ble slutten for bordfløtingen som hadde pågått i hundrevis av år. Fløting av tømmer ble på den måten hovedbeskjeftigelsen flere steder, deriblant over Tyrifjorden.

Slepebåtene

Som nevnt seilte man flåtene over fjorden. Dette var en tungvint og sen måte å transportere bord eller tømmer på, og man ønsket en båt som kunne ta slepet over fjorden. Den første, *D/S Kong Ring*, kom i 1837. Det var det første norskbygde dampskip, en hjuldamp. Den skulle transportere personer og gods, samt slepe tømmer over fjorden. Hjuldampere hadde bare en 10 hk maskin, noe som viste seg å være for lite for tømmerseilingen.

Det kom etter hvert flere båter, men først i 1875 kom en kraftig slepebåt, *D/S Grev Wedel*. Den ble levert av Nylands Verksted og ble sendt som deler til Vikersund med jernbanen. Den ble så montert på sluppen i Vikersund. Den gjorde jobben i nesten 80 år, inntil den i 1953 ble erstattet av *M/S Greven*.

Ca. 1930 kom *M/S Krepsen* til Tyrifjorden fra Steinberghengslet. Den var en ganske liten stålåbåt med dieselmotor. Krepsen gjorde en god jobb på fjorden, bl.a. fordi den ikke stakk veldig dypt. Den kunne legge ned mast og delvis styrhus, slik at den på vei inn til Steinsfjorden kunne komme gjennom åpningen ved Kroksund.

Mengden av fløtet tømmer

Hvor mye tømmer som ble fløtet år om annet, varierte sterkt. Statistisk Sentralbyrås statistikk viser at 1907 var året med største kvantum for hele Drammensvassdraget, totalt 1 261 000 m³.

Dette gikk gradvis noe nedover. Eksempelvis ble det i 1952 totalt fløtet 775 000 m³. Siste året med fløting i vassdraget var 1969 med kun 14 000 m³. Fløtingsmengden over Tyrifjorden var rimeligvis betydelig mindre enn for hele vassdraget. Det er lite statistikk å finne på dette, men for krigsåret 1943 er det en del tall. Om tallene fra 1943 er representative for andre år, er ikke godt å si, men bør kunne være en viss indikator. Tallene fra 1943 viser at det som ble fløtet over Tyrifjorden, var ca. 1/3 av den totale mengden for Drammensvassdraget. I 1951 var det totale antall stokker 3,9 millioner for hele vassdraget.

Videre ser man at tømmeret som ble hentet ut langs Tyrifjorden og Steinsfjorden var 12–13 % av den totale tømmermengden som ble fløtet over Tyrifjorden.

D/S Grev Wedel drar grimer fra utløpet av Storelva 24.8.1949.

Foto: Feltinger Videre / Buskerud Fylkesarkiv

D/S Grev Wedel på Tyrifjorden.

Foto: Fotograf ukjent / Moodum biblioteks fotoarkiv

Tømmer på isen ved Sundøya, trolig i 1930-åra. Ni annammere måler opp og merker tømmeret på vegne av kjøperen. Med spesielle økser slår de symbolet for de forskjellige fabrikkene på tømmerstokkene.

Foto: Fotograf ukjent / Høle bildearkiv

Mannskapet

Jeg var med i fløtingen i Tyrifjorden i tre år, fra 1950 til 1952. Da var vi seks fra Øst-Modum: Nils Askerud, som var fløtergruppens formann og dirigerte det hele, Kjell Nordhagen, Arne Nordengen, Gunnar Hovde, og Robert og Bjørn Tandberg. Så var det tre fra Øverskogen i Lier: Alf Langeland, Anders Brevik og Sven Nygård. Trivelige Iver Danielsen (1892–1978) var tømmerfløter i mange år. Han var født på Mølleberget i Sundvollen, og bodde som voksen med familie i Bergheim i Sundvollen. Til slutt kom våre to originaler fra Steinsfjorden: Johan Fjeldvik («Fjeldvik'n») og Anders Grønhella. De to fra Steinsfjorden hadde andre etternavn, men vi brukte aldri annet enn stedsnavnet. Arne Nordengen og Johan Fjeldvik hadde motorsnekker. Gunnar Hovde hadde en ganske stor overbygget motorbåt, rask og fin for transport av mannskap, men mindre egnet for fløtingsjobben. Og så hadde Anders Grønhella og jeg hver vår robåt. Alle var vi utstyrt med langskaftede tømmerhaker. Vadestøvler fikk vi fra *Fellesfløtingen*. De gikk helt opp til skrittet og ble ganske så varme å gå med. Om man ikke skulle ut i dypt vann, ble de vanligvis brettet ned. Så var det mannskapet på slepebåtene. På

Grev Wedel tror jeg det var seks mann, men jeg kan bare navnet på kapteinen. Det var Karl Ruud, han var «Kapteinen» med stor K. Han hadde skipperlue og slips, slipset så jeg aldri han tok av seg selv om skjorta gikk i varmen. På Grev Wedel var det alltid godt og varmt, dampmaskinen ordnet det slik. På Krepesen var det to mann, brødrene Lehne passet godt på den båten. Mannskapet i Tyrifjorden på ca. 20 var en svært liten del av hele *Drammensvassdragets Fellesfløtningsforening*. Hele organisasjonen med fløterne, delermannskapet, båtfolkene og administrasjonen var i 1950 ca. 500 personer.

Jobben vår

Fløting var en sesongpreget jobb. Vi startet oftest tidlig i mai, men det var litt avhengig av hvor godt tørkevær det hadde vært. Når tømmeret var barket, måtte det helst ligge en stund i vårsola for at det skulle flyte godt. Jobben vår var todelt. Først skulle vi «stikke av» tømmeret fra Frokshengslet i Storelva for å få det ned til grima som Grev Wedel hadde rigget til nede ved utløpet. Denne delen av jobben hadde 1. prioritet, Grev Wedel måtte få fylt opp grima si og komme i gang med slepet så raskt som mulig. Den andre delen

Foto: Fotograf ukjent / Modum biblioteks fotoarkiv

Tømmerhake.

av jobben var å få alt tømmeret som lå langs strendene i Tyrifjorden og Steinsfjorden ut til vanns og få samlet det i mindre grimer som Krepesen kunne ta seg av. Vi var som oftest på hengslet i Storelva et par ganger i uka, vanligvis ett døgn i slengen. Resten av tiden var vi rundt omkring i fjorden med den andre delen av jobben. Denne måten å jobbe på medførte ganske mye transporttid fra et sted til et annet, så motorbåtene jobbet trutt. De årene jeg var med, startet vi jobben i fjorden inne på Toverud i Lier, som var største tømmerleverandør langs fjorden den gang. Der hadde de en stor og rommelig strand for tømmerveltene sine. Vi la en «arm», som vi sa, (tømmerstokker sammenlenket med jernklaver) rundt utenfor alt tømmeret

Foto: Fotograf ukjent / Modum biblioteks fotoarkiv

Roere og D/S Grev Wedel.

og festet armen i land i hver ende. Så kunne tømmeret ruller til vanns mens vi hadde kontroll på at det ikke forsvant på egen hånd. Tømmerleverandøren hadde hovedansvaret for å få tømmeret til vanns, men selvsagt var vi alle med for så raskt som mulig få snurpet alt tømmeret inn i ei grime som Krepsen eller Grev Wedel kunne hente. Som takk for hjelpen med å få slått ut tømmeret fikk vi rikelig med øl. Men da Toverud'n oppdaget at jeg ikke var så glad i pils, kom han neste morgen med vørterøl

Overnatting

Når vi jobbet ved Toverud og senere langs strendene i Lier/Øverskogen og delvis Øst-Modum, bodde vi i fløterhytta ved Brygga i Øverskogen. Den var ikke stor, og det kunne bli litt knapt med køyesenger. Kara fra Øverskogen «sendte» vi hjem. Maten vår hadde vi i ryggsekkene våre. For de første par dagene hadde vi vanligvis med mat hjemmefra som bare kunne varmes. Litt lenger ut i uka måtte vi til «Hølmse'n» på Holmen Landhandel. Han kjente oss og åpnet litt ekstra for oss på kvelden. Han var en veldig trivelig kar med glimt i øyet og alltid en kjapp replikk. Da ble det flesk og egg, poteter og kaffe. Vi stod opp ved 6-tiden neste morgen med avreise over fjorden ved 7-tiden. Unntaket her var Anders Grønhella, han var oppe lenge før oss andre. Da sto han uti vannet og vasket og barberte seg. Alltid nybarbert. Vi andre lot skjegget gro hele uka. Alle båtene med sekkene med mat og skifte (og sovepose for noen) var alltid med frem og tilbake over fjorden, Anders' og min robåt hang etter motorbåtene. Det ble slik da vi aldri visste når vi måtte dra opp til Hengslet i Storelva.

Frokshengslet

Jobben oppe på hengslet var ikke særlig risikofyllt. Vi måtte ofte løpe på tømmeret, men vanligvis lå det godt pakket, og da var det greit. Begynte floa vi sto på å gli, måtte vi raskt tilbake på en smal plattform vi kunne gå på. Det mest imponerende var at flere av karene var godt oppe i årene, 75+ for to–tre stykker. Det var alltid mye mygg oppe ved Hengslet. Vi kjøpte myggoljer og smurte oss inn uten at det hjalp så veldig. Men så var det «Fjellvik'n», han brydde seg ikke om myggen i det hele tatt, selv om den satt i tykke lag i ansiktet hans. Brødiskiva var også vanskelig å holde fri for mygg, men Johan lot

Foto: Fotograf ukjent / Hole bildearkiv

Tømmerfløtere på Storøya i august 1952.

Fra venstre Alf Langeland og Anders Brevik fra Øverskogen, Lier, Iver Danielsen fra Sundvollen, Bjørn Tandberg fra Øst-Modum, Sven Nygård fra Øverskogen og Kjell Nordhagen fra Øst-Modum.

alt bli med. Litt mat det også, sa han. Fløterhytta ved Frokshengslet var et hakk større og bedre enn den i Øverskogen, der gikk det også an å få tørket litt tøy om nødvendig. På lørdag jobbet vi halv dag. Så var det å komme seg hjem, ofte over fjorden. Dro vi fra Hengslet, fikk vi henge etter Arne Nordengens snekke første delen av veien, men han skulle til Badstuvika og vi til Gulsrudtangen, så ved Frognøya slapp vi som oftest taket og rodde over fjorden.

Steinsfjorden

Vanligvis ble det kjørt ned mye tømmer til strendene langs Steinsfjorden. Her var det en del øyer der man også hogg tømmer. Og så var det en del skjær man måtte passe på for å unngå grunnstøting. Det gikk ganske raskt å få samlet tømmeret i grimer som Krepsen slepte til Kroksund og hengte der. Alt tømmeret måtte igjennom den lille åpningen mellom Tyrifjorden og Steinsfjorden. Vi måtte vente til Tyrifjorden var på «nea» (minket), da ble det en liten strøm ut igjennom åpningen. Ofte måtte vi la tømmeret ligge og vente på de riktige forholdene. Når vi jobbet i Steinsfjorden eller i det området, bodde vi i fløterhytta på Slettøya. Det er den lille øya rett ved siden av Sundøya, mot Kroksund. Hytta var lita, men det var en trivelig plass. Her var det mye fisk å få for dem som var interessert i å fiske. Det kunne lønne seg å vente til skomakeren som bodde rett innenfor, kom. Han visste alltid når fisken beit.

Et uhell

En kveld var alt klart for å få tømmeret ut i Tyrifjorden. Vi la en båt på hver side av åpningen for å hjelpe til med å få fart på stokkene. Johan på den ene siden og jeg med min båt sammen med en annen kar på den andre. Johans hake var ofte litt sløv, så da han skulle ta ordentlig i for å få fart på en stor stokk, glapp haken, og Johan forsvant over ripa. Det var bare en tre meter dypt der, vi så han vandre oppover skrå-bakken. Han hadde ulltrøye, skjorte, vest og en stor dressjakke på seg. I de store lommene på dressjakka hadde han reservedeler og verktøy til båtmotoren, mange kilo. Han sank som et bryne. Men han kom ruslende opp igjen med pipa på plass, hatten på hodet og tømmerhaken på skulderen. Han kom seg på tørt land og opp i båten igjen. Vi mente at han skulle skifte, men Johan bare fnøs. Men vaderne da, sa vi. Jo, det var han enig i. Han la seg på ryggen i båten med bena opp så det meste rant ut. Så kravlet han seg på plass for å ta imot tømmeret igjen. Han holdt det gående slik hele natta. 78-åringen var like sprek og blid neste morgen.

Vind og sjø

Grev Wedel kunne av og til få problemer med for mye vind. En gang røk hele grima utenfor Tyristrand i en veldig sterk sørvest. Noe slikt som 10–12 000 tylfter tømmer seilte rett inn på grunna ved Ask. Det verste var at fjorden var på sterk «nea» (minket), slik at tømmeret etter hvert lå langt inne på tørt land.

Vi jobbet hele uken og litt ut i helgen for å få alt til vanns igjen. Vi måtte få hjelp av noen bønder med hester for å få dratt tømmeret ut igjen. Vi sov vel en 8–10 timer på hele uken, men det ordnet seg. Grev Wedel fikk etter hvert tømmeret med seg til Vikersund. For oss i småbåtene var vind og bølger vanligvis ikke noe problem, men en gang ble det litt røffe forhold utpå der. En frisk sørvest hadde stått på noen dager og rotet opp mye sjø. Vi var på hjemvei fra Hengslet. Så fikk vi en særdeles ilter nordavind etter oss. Den traff sjøene fra den tidligere sørvesten og skapte ganske ubehagelig kryssjø. Vi hang på Arne Nordengens snekke. I perioder så vi ikke snekka. Slepetauet vårt gikk rett inn i bølgen. Av og til blåste vi forbi snekka, og vi var nære på å bli dratt ned når tauet strammet. Vi valgte da å kappe slepetauet og surfet med sjøene hjem til Gulsrudtangen.

Høstrensk

Sesongen ble hvert år avsluttet med høstrensen. Vi lagde en åpen grime, ganske stor, og våre to motorbåter tok tak i hver sin ende. De kjørte en 100–150 meter fra hverandre i samme retning, slik at vi fikk en stor sekk eller pose vi samlet tømmeret i. Vi gikk rundt hele Tyrifjorden og øyene og dro og dyttet tømmeret som lå langs stredene ut i grima. Vi med robåtene måtte hjelpe til med å få tømmeret langt nok ut, slik at motorbåten som lå nærmest land kom innenfor. Jobben tok sin tid, og Vikersund var målet. En episode jeg husker godt, var da vi et år i september kom til Vikersund siste kvelden. Det var mørkt, og det blåste friskt. Vi skulle få henge på med Arnes snekke hjemover langs Øst-Modum, mens Anders, trodde vi, skulle henge på med Johan tilbake til Steinsfjorden. Men de to Steinsfjordkarene hadde temperament så det holdt,

Foto: Norsk Samferdselshistorisk Senter / Hønefoss

Utslag av tømmervelte. Fra venstre: Alf Langeland og formann Olaf Ask.

og denne dagen hadde de blitt skikkelig usams om et eller annet. Så Anders sa nei, ikke skulle han henge på med den dusten. Jeg ror, sa han. Og det gjorde han. 2–3 mil i mørket og i hard motvind. Antagelig rodde han hele natten for å komme hjem, nesten innerst i Steinsfjorden. Han hadde også rodd i 8–10 timer samme dag. Da han rodd hjem til Steinsfjorden, hadde han rundet 75 år, men var fortsatt sprek, spenstig og rank som en 20-åring.

Lønn

For 60–70 år siden jobbet vi lørdagene, og hver lørdag fikk vi lønna vår i små poser med klingende mynt. Formann Nils måtte møte en fra Fellesfløtingen et eller annet avtalt sted for å få overlevert posene. Tidligere hadde han ringt for å fortelle hvor mange timer vi hadde jobbet. Den kontakten var alltid vanskelig, det var før mobilens tid. Tungvint system, tja, men vi syntes det fungerte veldig bra. Jeg husker ikke timelønna, men Statistisk Sentralbyrå sier at gjennomsnittlig fløterlønn i kongeriket i 1950 var 3,48 kroner pr time. Den økte til 4,48 kroner i 1952.

Snipp, snapp ...

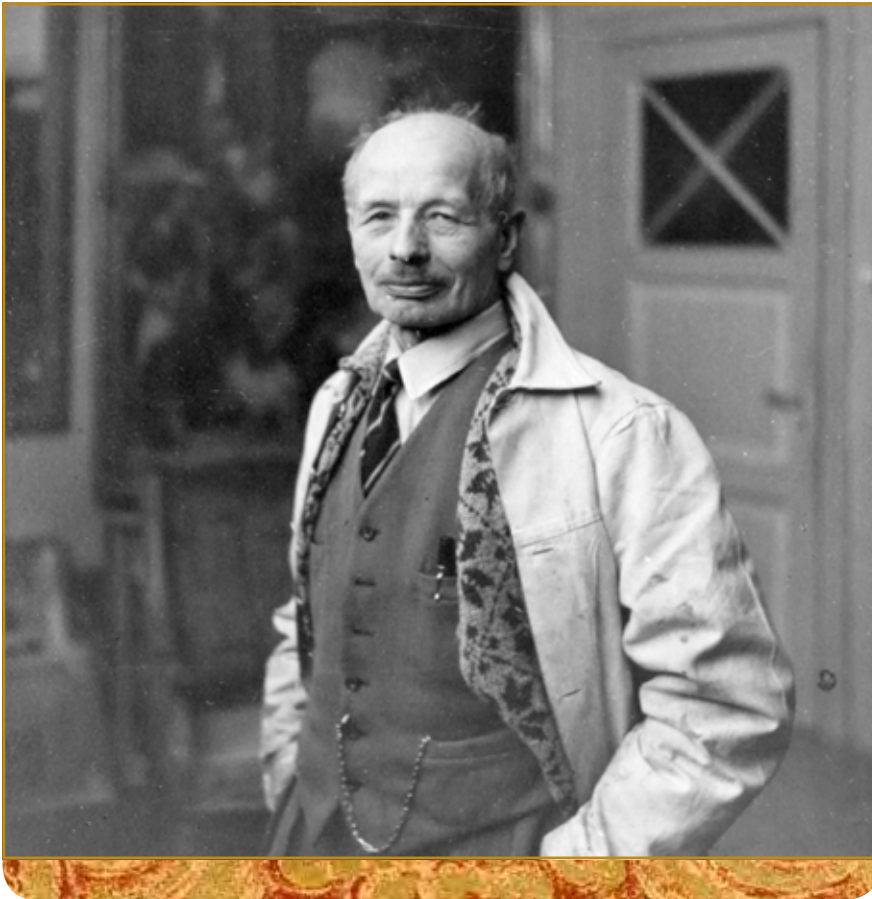
Fløterlivet var trivelig, karene var en gjeng av friskuser med godt humør og en kjapp replikk. De kunne jobben sin ut og inn, kjente alle vikene, kroker og skjær i fjorden. Og historiene satt ofte løst. Men fløterrollen var nok allerede litt på retur. Det sies at tørkesommeren 1947 skapte problemer for fløtingen litt oppover i vassdraget. Man måtte bygge veier for å få kjørt ut tømmeret. Idéer om en annen måte å transportere tømmer på grodde frem. Skogsbilveier ble bygget, og etter hvert kom mer spesialiserte lastebiler for tømmertransport. Man så at bilene transporterte tømmeret til bruker på like mange timer som det tok måneder med fløting. Fløtingen hadde også et svinn på ca 1,5 %. De fineste furustokkene hadde lettest for å synke. Noe tyveri underveis forekom også. I 1969 ble fløtingen i Drammensvassdraget generelt avsluttet. Gode kilder mener at det i Bergsjø, og dermed også i Tyrifjorden, var slutt i 1968. En epoke var over. Vemodig for oss som fikk oppleve livet på fjorden. Men verden går fremover, i alle fall med hensyn til rask og effektiv transport av tømmer frem til bruker.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Eier, Sigfred L. 1957: Fløtning og trelasthandel: Drammensvassdragets Fellesfløtningsforening. Trelastdireksjonen 1807–1957. Utgitt av Fellesfløtningsforeningen, Drammen.
- Harsson, Margit 2003: Holekalenderen 2003. Hole historielag, Vik.
- Harsson, Margit 2008: Båttrafikk på Tyrifjorden. www.historieboka.no. Opprettet av Terje Bautz 26.02.2008 og endret 01.11.2011.
- Helgesen, Tom 1999: Buskerudskogene. Skogbruk, natur, friluftsliv og historie. Utg. av Buskerud skogselskap, Drammen.
- Lund, Thure 1991: Spredte glimt fra vassdraget og fløtingen. I: Gamle Modum. Årsskrift for Modum Historielag 1991: 29–31. Vikersund.
- Myrvold, Otto 2007: Minner fra Bergsjø. Opplevelser og hendelser slik jeg husker det. Eget forlag, Geithus.
- Statistisk sentralbyrå 1977: Tømmerfløtning 1871–1975. Statistiske analyser Nr 29. Statistisk sentralbyrå, Oslo.
- Tandberg, Bjørn, 2015: Tømmerfløtning i Tyrifjorden og Steinsfjorden. I: Gamle Modum. Årsskrift for Modum Historielag 30: 32–36. Vikersund.
- Wikipedia: Tyrifjorden.

FORFATTEROMTALE

Bjørn Tandberg, født 1931 på Øst-Modum og nå bosatt i Asker. Han har arbeidet i databransjen og er nå pensjonist med lokalhistorisk interesse. Tandberg deltok i tømmerfløtning på Tyrifjorden i 1950–1952.

Maleren A.C. Svarstad i atelierleiligheten i Gabels gate 7, Oslo.

Anders Castus Svarstads *Ringeriksfrise*

– *Jeg så den vide bygd og jeg så mitt kjære hjem, jeg så hvor de fjerne åser blånet*, skrev Jørgen Moe i *Det lysned i skoven* i 1850. I 1932 malte A.C. Svarstad *Ringeriksfrisen*, en unik billedutsmykning som gir en stemningsbærende skildring av hjembygda Hole, Norderhov og Hønefoss.

Bodil Gusgaard

Ringeriksfrisen, malt av Anders Castus Svarstad (1869–1943), var et oppdrag av apoteker Harald Hundstad (1870–1950) som i 1929 tok over Apoteket Løven i Stabells gate i Hønefoss. Apotekeren inngikk en avtale med kunstneren om å male en utsmykningsfrise til apoteket, og i 1932 var fem store malerier i en samlet serie ferdigstilt og hengt opp over hylleinnredningen for droger og legemidler

i apoteklokalet. I det tidsrom frisen var installert i Apoteket Løven i Stabells gate, ble den på folkemunne kalt *Apotekerfrisen*.

Oppdraget med frisen har vært med på å rette A.C. Svarstads oppmerksomhet på kulturhistoriske steder på Ringerike. Det ble til en unik Svarstad-utsmykning som innbefatter fem malerier: *Kirke-ruinen på Stein gård, Ringerikslandskap*

med *Norderhov kirke, Røysetangen, Hønen bro og Krokkleiva*. Maleriene er i breddeformat, signerte og daterte nede til høyre A.C. SVARSTAD 1932. Frisen er tilnærmet 7 meter lang med en høyde på 80 cm.

De ulike billedformatene som maleriene i utsmykningsfrisen består av, er rytmisk satt sammen til en helhet. Midtbildet, *Røysetangen*, har det største breddeformatet, og deretter trappes bildene symmetrisk ned i breddeformat. I midtbildet er solskiven plassert, og sollyset stråler ut i himmelen og er lyskilden til de øvrige bildene i frisen. Solens lysinnfall binder landskapsfrisen sammen til en helhet. Den høye horisonten i motivene, med endepunkt i det berømte utsynet over Ringerike i Krokkleiva-motivet, forener likeledes de fem bildene. Og naturens fargetoner i ulike nyanser og sjatteringer er omhyggelig lagt på i tette strøk og gir landskapsfrisen fra 1932 et malerisk uttrykk.

Utsmykningsfrisen prydet Apoteket Løven i Stabells gate i Hønefoss fra 1932–1950. Frisens fem malerier har siden vært spredd på private eiere. I 1969 ble tre av frisens malerier utstilt i Oslo Kunstforening under tittelen *Ringeriksfrisen*. Imidlertid ble *Ringeriksfrisen* presentert i sin helhet på Anders Castus Svarstads godt besøkte maleriutstilling i Galleriet på Sundvolden Hotel høsten 2018.

Svarstads kunstsyn

Svarstads stil har sitt utspring i realismen – i hans beundring for den klassiske kunsten og for kunstnere som Christian Krohg. Realismens krav om direkte iakttagelse og nøyaktig fremstilling av den synlige virkelighet og tidens vanlige livsforhold har innvirkning på Svarstads malerier.

Den realistiske kunstretningen har bestemt estetiske krav til et godt komponert bilde. Bildet skulle gi inntrykk av å være et «tilfeldig» utsnitt ved avskjæring. Det skulle bygges opp med tre dybdeplan i ulike horisontale sjikt med forgrunn, mellomgrunn og bakgrunn, ulike dybdekjennetegn og bruk av kontrast mellom en mørk, varm forgrunn og en lysere, kjølig bakgrunn. Og bildet skulle regisseres med lys- og skygevirkninger. Svarstads bilder er komponerte, men ser naturlige ut.

Ringeriksfrisen

Bilder er bærere av fortellinger. *Ringeriksfrisen* er et gjevt monument med fem historiske miljøskildringer og tidsbilder fra Ringerike rundt 1932. Maleriene gir et interessant innblikk i Ringerikes bevarte kulturlandskap og kulturminner. Kunstneren selv er reisefører, og det er en glede å være medvandrer i Svarstads fotspor på historisk ferdselsveg i Krokkleiva, i det vakre kulturlandskapet på Røysetangen med Bønsnes middelalderkirke, Steinslettas kulturlandskap og Stein kirkeruin, på kirkebakken ved Norderhov kirke og Hønefoss by med kirke og industrimiljø ved Hønefossen. Ringerike har vært gjenstand for diktetriske og visuelle beskrivelser gjennom tidene. Ifølge kunstmaler Christian Krohg i 1911 var Ringerike Norges mest romantiske egn. Vi er fremdeles heldige som kan oppleve Ringerikes stemme, slik Svarstad tolket den i 1932.

Kirkeruinen på Stein gård

Det første maleriet i frisen har tittelen *Kirkeruinen på Stein gård*. På et høydedrag ved hovedbygningen på Stein gård ligger kirkeruinen i romansk stil, trolig fra midt på 1100-tallet.

Middelalderkirken, oppført i lokal sandstein og kalkstein, ble totalskadet ved brann på 1600-tallet og har siden ligget som ruin. Her på Stein var det etter alt å dømme også kirkegård. Kirkeruinen ble fredet i 1896, og i årene 1922–24 ble den sikret og konservert.

Svarstad har valgt å male kirkeruinen sett fra nordøst. Bildet viser en del av kirkeruinens rektangulære skip og et smalt, kort kor med apsidal avslutning. Kirkeruinens kor har et høytsittende, romansk buet vindu mot sør. Apsis- og nordveggen viser at kirken er bygget opp med kvaderstein i forholdsvis lave

blokker av varierende størrelse. Kirkeruinen dominerer i mellomgrunnen og er avbildet i verdiperspektiv i forhold til menneskene i forgrunnen. Det er frodig grønn vegetasjon i forgrunnen og bakgrunnen.

De skrå linjene i kirkeruinen leder blikket mot høyre billeddel, en bevegelse som blir forsterket av gangveiens, trærnes og menneskenes skråstilte plassering i forgrunnen. De to monumentale trekronene veier opp og stabiliserer motivet. Lyskilden, som ikke er synlig for betrakteren, er utenfor høyre billeddel. Lysinnfallet gir blålige fargetoner i skyggelagte partier i trekronene, på kirkeruinen og plenflaten.

Menneskene i bildets forgrunn er sett i et fugleperspektiv – en synsvinkel Svarstad benytter for å beskrive forgrunnspartiet i sine bilder.

Foto: Bjørn Geir Haason

Kirkeruinen på Stein gård, 1932. Olje på lerret, 80 x 100 cm.

Ringerikslandskap med Norderhov kirke

Frisens andre maleri har tittelen *Ringerikslandskap med Norderhov kirke*. En lang allé med trær og stakitt i forgrunnspartiet, sett i et fugleperspektiv, leder betrakterens blikk mot kirken, og vi gjenkjenner middelaldertårnet på Norderhov kirke – «Ringeriksdomen». Kjøretøyet i alléen gir et tidsbilde. Husklyngen ved kirken må vi tro er Kirkevoll, Gusgaarden, Norderhov gamle prestegård og Ringvoll. De skrå linjeføringene i jordene og det mer kuperte området nedenfor kirken og gårdshusene leder blikket videre inn i billedrommet – til Steinssletta, hvor det flate kulturlandskapet avgrenses av Steinsvika og Loreåsen med Loretangen som stikker ut i Steinsfjorden. Herøya sees bak enfor. I bakgrunnen, sett i et normalperspektiv, er Krokskogen med Gyrihaugen som høyeste punkt. En skjult lyskilde utenfor høyre billedel fyller himmelen og de øverste partier av Krokskogen og Loreåsen med lysstråler, foruten å tenne et spekter av fargetoner som skifter i intensitet i kulturlandskapet.

Selv om landskapsskildringen har sin bakgrunn i et direkte naturstudium, er komposisjonen spesiell til Svarstad å være. Svarstad har valgt å male motivet sett fra to ulike steder: Landskapsrommet ved Norderhov kirke med omkringliggende bygninger synes å være malt fra et sted nær Stavhella, mens det vide landskapsrommet ved Steinssletta er malt fra et sted i Bjørkåsen, høydedraget vest for Steinssletta. De to ulike

Foto: Bjørn Geir Harsson

Ringerikslandskap med Norderhov kirke, 1932. Olje på lerret, 80 x 136 cm.

landskapsrommene er sett fra sin mest karakteristiske side, og Svarstad kobler begge kulturmiljøene sammen på en ny måte i sitt bilde som får tittelen *Ringerikslandskap med Norderhov kirke*. På tross av sin sterke skepsis til den moderne kunsten, spesielt den franskinfluerte, gir Svarstad sitt motiv et snev av modernistisk uttrykksform. Bildet viser at Svarstad ikke er upåvirket av de moderne tendensene på kontinentet.

Røysetangen

Midtbildet, *Røysetangen* har det største breddeformatet i frisen. Perspektivvirkningen i landskapsskildringen er iøynefallende. Med bruk av skrå linjeføring i åkerlandskapet og veien frem til Bønsnes middelalderkirke ledes blikket inn i billedrommet. Gården nede til

høyre i bildets forgrunnsparti må være en Leine-gård. Ved gårdsalléen rir en rytter til hest på den gamle bygdeveien. Helt til venstre er trolig den gamle hovedbygningen på Store Hundstad, der malermester Nils Hundstad (1830–1911) kom fra. Men fra 1870 var Nils Hundstad bosatt i Lillestrøm hvor han etablerte eget malerverksted. Her gikk Anders Castus Svarstad i lære i ungdomsårene og fikk sitt svennebrev i dekorasjonsmaleri. Apoteker Harald Hundstad var sønn av malermester Nils Hundstad. På gården Lille Svarstad i Svarstadgrenda ble Anders Castus Svarstad født 22. mai 1869. På grunn av uheldige økonomiske plasseringer ble gården overlevert til skifteretten allerede i 1870, men faren må ha klart å beholde gården til 1882. Familien fikk

Foto: Bjørn Geir Harsson

Røysetangen, 1932. Olje på lerret, 80 x 182 cm.

kjøpt en utskilt parsell, Sørjordshaugen. Her satte de opp en to-roms kapteinstue fra Helgelandsmoen og en liten låve med fjøs og flyttet hit (Bakke 2006:319). På bakkekammen mot Store og Lille Svartøya, i nærheten av Sørjordshaugen, står minnesteinen over maleren, reist av sambygdingene i 1970. Bakkenfor ser vi Storøen gård på Storøya. Til venstre er Rytteraker gård ved Lemostangen naturreservat. På Tyrifjorden, utenfor Bønsnes kirke, trekker en slepebåt, trolig Grev Wedel, en stor tømmergrime.

Svarstads yngste sønn Hans Benedikt Undset Svarstad mener at Ringeriksfrisens fem bilder, og spesielt midtbildet, inntar den viktigste plass i Svarstads landskapskunst. Han skriver i bladet *Bygdeungdommen* om *Røysetangen*: «Midtfeltet – et storslått panorama over hjembygden – må sikkert betraktes som et av hans hovedverker. I dette bildet har han lagt all sin kjærlighet, all den ømhet og all den triumf hans forhold til hjemstavnen hadde kommet til å besjele ham med under hans lange vandringer i fjerne land og fremmede trakter. Frodig og rikt folder Bønsnes og Svarstadgrenden seg ut. I bakgrunnen stiger de bratte åsene opp fra Holsfjorden. Hele landskapet overstrålet av solskinn så tindrende lyssterkt at det formelig blendes tilskueren.»

Hønen bro

Det nest siste maleriet i frisen har tittelen *Hønen bro*. Svarstad står trolig i Vesternbakken og ser mot Hønefossen og elveløpene til Ådalselva, Randselva og Storelva. Like ovenfor Hønefossen er den karakteristiske jernbanebrua for Bergensbanen fra 1909. Den lavereliggende brua fra 1863 knytter den bymessige bebyggelsen på nord- og sørsida sammen. På nordsida, ved St. Hanshaugen, er skorsteinen til Hønefoss Meieri godt synlig, og på sørsida ved fossen rager den høye skorsteinspipa til Hønefoss Brug opp. Det engelske firmaet Edw. Lloyd Limited moderniserte i 1909 fabrikkbygningens fasade mot brua med fem jugendgavler og et frittstående klokketårn. Tett inntil fabrikkbygningen ligger Hønefoss kraftstasjon fra 1920. På et høydedrag over bebyggelsen, mot de blånende åser, står den høye fabrikkpipa til Hønefoss Teglverk. I bebyggelsen bakenfor Petersøya skimter vi Hønefoss kirke fra 1862. På Vestertangen, motivets forgrunnsparti, sees et par husmannsplasser, og det er oppført boligbebyggelse nær datidens bro over Randselva. Horisontens blålige ås, med Norefjell i det fjerne, ligger forholdsvis høyt i motivet.

Svarstad har valgt å gjengi Hønefossens hvitskummende stryk, byen og elvelandskapet fra fjern synsvinkel.

FRISE. En langstrakt billedutsmykning

AVSKJÆRING. Motivets utsnitt er nesten som et tilfeldig snapshot tatt med kamera.

ROMANSK. Stilperiode i europeisk middelalder ca. 1000–1250. Steinkirkene hadde tunge og tykke murer og gjør bruk av rundbuen i portaler, vinduer, hvelv osv. Bygningene hadde som oftest bare to rom – et hovedrom for menigheten og et lite kor med apsis for prest og alter.

APSIDAL/APSIS. En halvrund vegg som omslutter et podium. Apsiden virker som en resonansskjerm for talen og kaster lyden langt ut i rommet foran.

KVADERSTEIN. En tilhugget naturstein i en rektangulær eller kvadratisk form – fra finhugne til mer eller mindre grovt tilhugne kvadere.

Forgrunnen sees fra et fugleperspektiv, mens det er tilnærmet normalperspektiv på fossen og bylandskapet i mellomgrunnen. Lyskilden er utenfor venstre billedel, og lysinnfallet skinner på fossen, bybebyggelsen og forgrunnens grantopper. Sollyset, himmelens skylag og blålige farger speiler seg i elvevannet. Svarstad hadde en saklig holdning til det han observerte, og byskildringen med valg av motiv og avgrensning ved Hønefossen er en nøktern gjengivelse av det han mente var særegent i bymiljøet i 1932.

Foto: Børn Geir Hasson

Hønen bro, 1932. Olje på lerret, 80 x 136 cm.

Krokkleiva

Sluttbildet i frisen har tittelen *Krokkleiva*. Den bratte Krokkleiva mellom Sundvollen og Kleivstua var fra 1805 en del av Kongeveien over Krokskogen. Kongevei var opprinnelig navnet på de første kjøreveiene mellom landsdelene i Norge. I utgangspunktet var det kongen som hadde ansvaret for dem.

Kongeveien ble fra 1826 en del av den bergenske hovedvei mellom Christiania og Bergen. I 1957 ble Krokkleiva fredet som kulturminne. Den trange og bratte Krokkleiva og den berømte utsikten ble malt og skildret av mange utenlandske og norske malere og diktere, stort sett i nasjonalromantikken på midten av 1800-tallet. Her kom Henrik Wergeland til «Klevens svimlende Portal» (1841), og her skildret Åsmund Olavsson Vinje i 1859: «Jeg vandret vidt paa Jorden, men sjelden dog jeg fandt, Naturen stor og skjøn, som her paa Klevens Kant.» Malerisk ble Krokkleiva skildret av bl.a. malerne J.C. Dahl, Johannes Flintoe, J.F. Eckersberg, Bernt Lund og Thomas Fearnley.

Fra Krokkleivas øvre ende maler Svarstad det trange og berømte veifaret som ligger ved foten av høye og stupbratte bergvegger. De ulendte bergsidene er stort sett fri for granskog, mens bergryggen er skogkledd. Ved vestre bergvegg flyter bekken langsetter veien, og tømmergrinden står her for å fange opp kvist og kvast som bekken fører med seg. I et smalt utsnitt sentralt i motivet, og med fjern synsvinkel, åpenbares det berømte utsynet over de sollyse sletter, de disige skogkleddede åser, Steinsfjorden, øyene og Sundvollen gård.

Krokkleiva, 1932. Olje på lerret, 80 x 100 cm.

Bergformasjonen er malt med markert og til dels rask penselføring, som gir bildet et noe massivt uttrykk. Kontrasten mellom de mørkeblå, skygglagte bergveggene og et lysere blålig luftperspektiv i bakgrunnens fjerne ringerikslandskap skaper dybde. Og den langstrakte veien som gradvis blir smalere, understreker dybdevirkningen. Lyskilden, som ikke er synlig for betrakteren, er utenfor venstre billedel. Solens lysinnfall gir et lysspill av et avlangt lysskjær på vestre bergskrent, et lysstreif over grantoppene på østre skogkleddede bergrygg og har et endepunkt i bergutstikket i forgrunnspartiet. Nede i Kleiva finner lyset ikke frem.

Anders Castus Svarstad 150 år

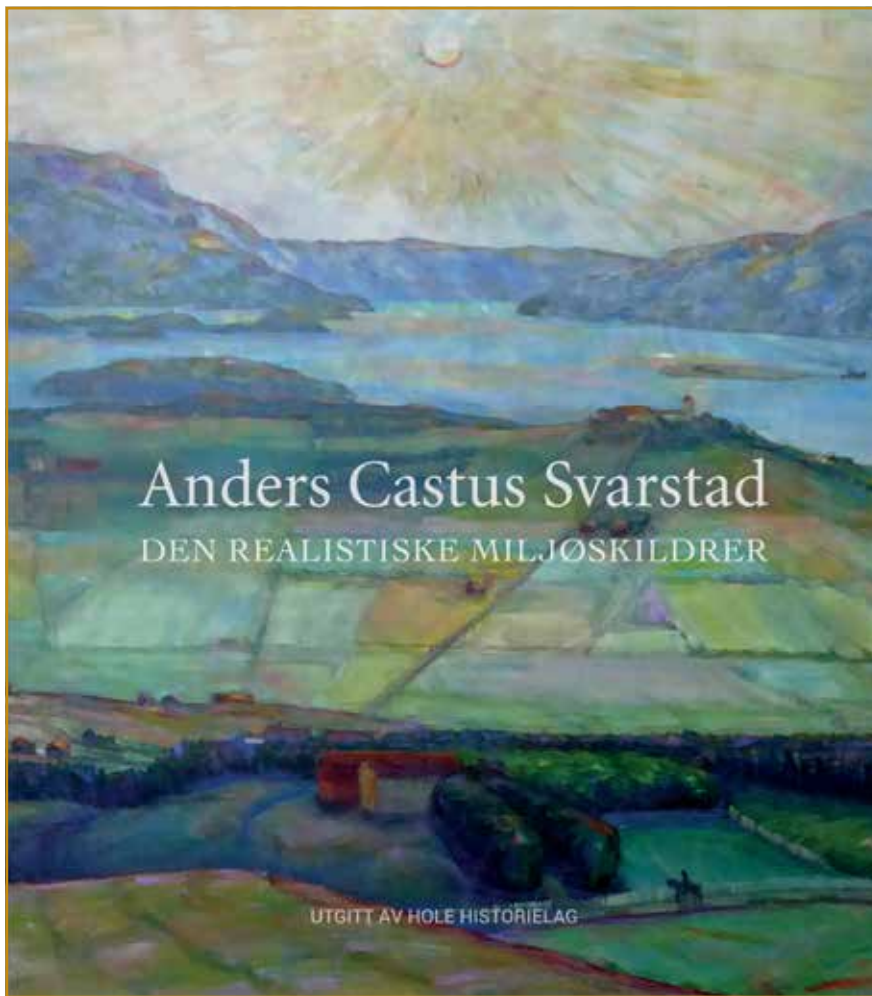
Det er 150 år siden kunstmaleren, grafikeren, kunstkribenten og Røyseborgeren ble født. I den forbindelse kan en komme med tanker og ønsker om hvor positivt det hadde vært å ha *Ringeriksfriksen* som utsmykning i kommunen. Frisens fem malerier er i privat eie, men en fotomekanisk reproduksjon av maleriene, i full størrelse, hengt opp på et egnet og lett tilgjengelig offentlig sted for publikum, hadde vært en gest til kunstneren og en glede for befolkningen på Ringerike. *Ringeriksfriksen* er et av Svarstads hovedverk, og frisens lokalhistoriske motiver faller inn i en motivkrets som viser Svarstads interesse for historiske bygninger og steder.

KILDER/LITTERATURENHENVISNINGER

- Bakke, Gudmund 2006: Hole bygdebok. B. 4: Bygda og folket. Røyse – Bønsnesfjeringen. Utg. av Hole kommune.
- Bratli, Torunn: Muntlig informasjon om tømmergrind i Krokkleiva.

FORFATTEROMTALE

Bodil Gusgaard, født 1943, var ansatt som førstelektor i kunsthøgskolen i Østfold i 38 år. Der foreleste hun og arbeidet med prosjekter blant annet i kunst- og kulturhistorie. Hun var forfatter av Svarstads liv og kunstproduksjon i A.C. *Svarstad – den realistiske miljøskildrer*, utgitt i 2018, og hun var faglig ansvarlig for Svarstadutstillingen på Galleri Sundvolden høsten 2018.

Heftets forside prydes av bildet «Røysetangen» fra Ringeriksfrisen, 1932.

HEFTET RINGERIKE ANMELDER

Hole Historielag utga høsten 2018 en publikasjon med ovennevnte tittel i forbindelse med en stor Svarstad-utstilling på Sundvolden Hotel. Målet var å løfte fram denne Hole-maleren som både var kjent og anerkjent i sin samtid, men nesten glemt i ettertid, også i hjembygda.

Anders Castus Svarstad – den realistiske miljøskildrer

Marit Stubbraaten

Den lokalhistoriske interessen for Anders C. Svarstad (1869–1943) ble vakt da Hole Historielag for noen år siden fikk flere Svarstad-malerier i gave, og i 2017 ga laget ut en

kalender med 13 motiver fra Svarstads store produksjon. Under arbeidet med kalenderen oppsporet og registrerte de mer enn 100 bilder, eid av Svarstads oldebarn og oldebarna til Nils Hundstad, Svarstads første læremester. 42 av disse bildene er med i dette heftet, mønstergyldig avfotografert av Bjørn Geirr Harsson, heftets redaktør. I tillegg inneholder heftet mange av Svarstads hovedverker, slik at vi ser bredden i hans kunsterskap gjennom mer enn 50 år.

Bakgrunn, utdanning og karriere

Kunstformidler Bodil Gusgaard har hatt hovedansvaret for de sentrale kapitlene om maleren Svarstad og hans

kunst, og hennes tematiske presentasjon av bildene gjør lesningen av heftet til en spennende kunstreise med en særdeles kyndig og inspirerende guide. De to første kapitlene er viet Svarstads utdanning, karriere og kunstsyn. Her får vi et inntrykk av en særegen kunstner som etter hvert skaffet seg en solid posisjon i hovedstadens kunstmiljø både som maler, kunstkritiker og samfunnsdebattant.

At den fattige bondegutten fra Røysetangen skulle gjøre karriere som kunstmaler, lå ikke i kortene da han forlot hjembygda Hole for å utdanne seg som dekorasjonsmaler. Men det var kunstmaler han ville bli, og selv om han ofte møtte motgang, ga han aldri opp kunstnerdrømmen. Tvertom reiste han ut for å skolere seg som maler og for å finne inspirasjon i de store kultursentrene i Europa, for eksempel København, Paris, Roma, Firenze og London. Resultatet er en rekke malerier fra europeiske storbyer. Mange av disse regnes blant hans hovedverker og ble tidlig innkjøpt av Nasjonalgalleriet og prestisjetunge utenlandske kunstgallerier.

A.C. Svarstad: Selvportrett, 1939.
Bildet viser maleren som 70-åring.
Privat eie.

Svarstads byskildringer

Gusgaard vier hele tre kapitler til Svarstads byskildringer som førte til hans gjennombrudd i 1911 og ble hans viktigste sjanger gjennom hele karrieren. Det er som skildrer av storbymiljøer han finner sitt kunstneriske landskap, og byskildringene fra Kristiania og andre storbyer i Europa er behandlet stedsbestemt og kronologisk slik at det blir enkelt for leseren å følge hans kunstneriske utvikling.

Gusgaard karakteriserer Svarstad som «den realistiske miljøskildrer» uansett hvilke motiver han maler. Han er særlig opptatt av å male den moderne byen som var i endring på grunn av ny industri, nye energiformer og nye kommunikasjoner. Som storbymaler ble Svarstad en foregangsmann selv om hans formspråk var tradisjonelt i en tid da stadig flere yngre norske kunstnere malte modernistisk. Han utviklet imidlertid sin egen stil med en særegen fargebruk som ifølge kritikerne tilførte bildene hans en poesi som ble Svarstads «varemerke» som bymaler.

Svarstads naturskildringer, stilleben og portretter

Selv om Svarstad først og fremst er kjent som byskildrer, har han også malt mange naturskildringer fra studiereiser i Norge og i utlandet. Heftet inneholder dessuten et knippe blomsterstykker (stilleben), malt i ulike perioder av hans lange karriere. Selvportrettene og portrettene av Ragna Moe og Sigrid Undset, de to kvinnene i hans liv, viser at han også er en dyktig portrettmaler.

Anders Castus Svarstads Ringerike

Fra et lokalhistorisk ståsted er dette kapitlet mest interessant selv om ringeriksmotivene utgjør en forsvinnende liten del av hans samlede produksjon på mer enn 400 bilder. De har også vært mindre kjent enn hans bybilder. Desto viktigere er det å løfte fram disse lokale motivene, blant annet knyttet til Bønsnes kirke og hans barndomsrike

Motiv fra Akerselva som ga Svarstad navnet «bymaleren»: Studie fra Foss Bryggeri, ca. 1940–42. Privat eie.

på Røysetangen. Størst oppmerksomhet fortjener bestillingsverket *Ringeriksfriksen* fra 1932, som består av fem store landskapsmalerier av historiske steder og bygninger på Ringerike: *Kirkeruinen på Stein gård*, *Ringerikslandskap med Norderhov kirke*, *Røysetangen*, *Hønen bro* og *Krokkleiva*. Til sammen danner denne unike utsmykningsfrisen en stemningsbærende bildefortelling om Ringerike. Gusgaards grundige presentasjon av *Ringeriksfriksen* og av bildene knyttet til Bønsnes kirke er for meg blant høydepunktene i heftet.

Heftet har også et kapittel om Svarstad og hans slektsbakgrunn, hvor avsnittet om moren «Maren Måler» gjør sterkest inntrykk. Og helt til slutt kommer et lite kapittel om hvordan Svarstads nærmeste naboer oppfattet kunstmaleren når han ferierte på Sørjordshaugen, den vesle familieeiendommen som han brukte som feriested etter morens død. Sten Høyendahl og Margit Harsson har skrevet disse to kapitlene.

I forordet framheves Anders C. Svarstad og Jørgen Moe som de to største kulturpersonlighetene som Hole har

Portrett av Sigrid Undset malt på deres bryllupsreise i 1912. Privat eie.

fostret, og hovedmålet med heftet har vært å løfte hans kunst fram i lyset igjen. I 2019 er det 150 år siden maleren Svarstad ble født på Røyse, så det er på tide at han blir profet i eget land. Det er å håpe at denne vakre kunstboken kan bidra til nettopp det.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Anders Castus Svarstad. Den realistiske miljøskildrer. Utgitt 75 år etter hans død i tilknytning til en malerutstilling i Sundvollen Hotel 25. august–25. november 2018. Hovedforfatter: Bodil Gusgaard. Medforfattere: Sten Høyendahl og Margit Harsson. Redaktør: Bjørn Geirr Harsson. Utgitt av Hole historielag. 2018.

FORFATTEROMTALE

Marit Stubbraaten, født 1945 i Sandnes, er cand.philol. fra Universitet i Oslo med fagkretsen nordisk hovedfag, engelsk og historie. Hun er pensjonert lektor fra Ringerike videregående skole. Har vært redaksjonsmedlem i *Heftet Ringerike* fra 2015.

Edvard Munch (1863–1944): Selvportrett i spanskesyken 1919. Maleren ble slått ut av spanskesjukan ved årsskiftet 1918–19, og gjennom studier, skisser og malerier fulgte han stadiene.

Spanskesjukan i 1918

Herja like hardt på Ringerike som i resten av verden

For hundre år siden herja Spanskesjukan kloden rundt, og på Ringerike og i resten av Norge for den like hardt fram som i alle andre land. Minst 15 000 nordmenn døde i den fryktelige pandemien, og det spesielle var at det faktisk var de unge, friske og sterke personene som hadde størst risiko for å dø. En av de mange døde var 29 år gamle Ragnvald Kroksrud fra Veme.

Anne Sofie Hval

I kirkebøkene fra 1918 over hele landet står det spalte opp og spalte ned med registrerte dødsfall på grunn av «Spansk syge». Det er trist lesning. Ringeriksdistriktet var ikke noe unntak.

Én av de unge døde

En av de unge, friske mennene som døde var Ragnvald Kroksrud fra Nøkleby på Veme. Folk døde ofte på grunn av komplikasjoner i forbindelse med lungebetennelse, og det var også dette som

blei oppført i kirkeboka som dødsårsak for Ragnvald 30. november 1918. Da var han 29 år gammel og etablert med familie og arbeid. Tilbake satt den unge enka Olga og deres nyfødte datter. Vesle Lise var bare to måneder gammel.

Når jeg spør Ragnvalds etterkommere i dag om hva de veit om ham, har de ingen opplysninger. De kan ikke huske at Olga snakket om ham. Det var gjerne sånn den gangen at man la lokk på vonde hendelser. Ragnvald var bror til min farmor Anna. Hun var født i 1888, Ragnvald i 1889, og de to hadde et nært og godt forhold som nummer fem og seks i søskenflokket på gården Nøkleby.

Skogens mann

I 1909 var Ragnvald 20 år. Han var glad i skogen og ville satse på den som sin arbeidsplass. Denne høsten og vinteren gikk han derfor på Skogskolen på Kongsberg. På skolen fikk han gode venner, og de bestemte seg for å se seg fotografere sammen. På førvinteren var bildet ferdig trykket opp som postkort, og da juleferien nærma seg sendte han et av dem hjem til Anna på Nøkleby.

Ragnvald Krogsrud (1889–1918)
hos fotografen.

Han skreiv:

Kongsberg 18. desember 1909. Jeg kommer hjem søndag, reiser herfra om morgenen og er paa Hønefos antagelig ved 12tiden. Hvis du da kunde faa en hest og møte mig saa var det bra. Hilsen Ragnvald.

Ragnvald fortsatte å jobbe med skog og kunne etter hvert kalle seg skogsbestyrer. Livet og framtida så lys ut for den vesle familien. Sommeren 1918 hadde det vært en influensabølge, men utpå høsten var den tilsynelatende overstått. Lite visste folk at viruset skulle slå til for andre gang i november, og da med ny og mer dødelig kraft.

Ei ung enke

Da den andre og kraftigere influensabølgen slo inn over Ringerike, blei Ragnvald ett av ofrene. Etter at han døde, blei Olga og vesle Lise tatt godt vare på av Ragnvalds søsken. Spesielt onkel Anders, som ikke hadde egen familie ennå, men med god jobb i Kristiania og et stort hjerte kunne gi veslejenta ekstra omsorg.

Olga gifta seg seinere på nytt og fikk flere barn. Lise blei gift med Olav Aasen, som også var fra Veme. De slo seg ned på Østre Kile gård (som Olavs mor var fra), og etter dem er det tre barn, seks barnebarn og foreløpig sju oldebarn. Så til tross for at han døde ung, rakk Ragnvald å sette gode spor etter seg.

Hva var Spanskesjuken?

Spanskesjuken var en intens fugleinfluensa. Det spesielle med den var at det først og fremst var unge, friske mennesker som døde. Ragnvald Krogsrud var midt i statistikken: 29 år gammel frisk mann som døde i november 1918, da pandemien herja som verst. Lungene blei sterkt angrepet, og hvis man ikke døde av det direkte, var faren stor for at en lungebetennelse etterpå blei fatal. Spanskekongen Alfons XIII var en av de første blant tusenvis av landsmenn som blei smitta i juni 1918, og siden Spania var nøytralt hadde de ikke sensur på nyheter i motsetning til de krigførende landene. De mange spanske rapportene gjorde at sjukdommen blei kalt «Den spanske».

Da støvet og støyen hadde lagt seg etter krig og sjukdom i januar 1919, hadde «Spansken» tatt livet av ti ganger så mange mennesker som *Den store krigen*. Ja, den blir ansett som det 20. århundres største demografiske krise, også større enn annen verdenskrig.

Dag null i Kansas

Ifølge en britisk dokumentar fra 2018 var «dag null» i mars 1918 da en ung mann blei infisert av influensaviruset fra vannfugler via dyra på gården hjemme i Kansas, USA. Kort tid seinere møtte han opp på en treningsleir for soldater som skulle sendes til krigen i Europa. Han var kokk i leiren, og serverte praktisk talt viruset på et fat til sine med-

Opptegnelse (Helsekort)

Ministerialboka nr. 17 for Norderhov prestegjeld gir et godt bilde av hvordan spanskesjuken herja høsten 1918. Det er ring med rødt der dødsårsaken er oppgitt med «Spansk syke». På to sider gjelder det 18 menn og 18 kvinner. Den eldste er 80, den yngste tre måneder gammel. Snittalderen er 26 år.

Foto: Fotograf ukjent / Privat samling

Foto: Anne Sofie Hval

soldater. De brakte det så med seg til skyttergravene i Frankrike. I april brøyt influensaen ut der, og allerede i juni var 200 000 døde av viruset i Vest-Europa og USA.

I august var Spanskesjuken tilsynelatende på retur. Folk begynte også å se en ende på den uhyggelige krigen, og optimismen rådet.

Men viruset hadde jobba i det stille, og nå var det mutert til en adskillig farligere og enda mer smittsom variant. Som forrige gang, skjedde dette i en treningsleir for soldater i USA. Legene der reagerte på de voldsomme sykdomsutbruddene og ville isolere leiren, men offiserene nektet. Et sitat fra denne tida er: «Krigens krav rettferdiggjør risikoen for spredning av smitte.»

I september blei tusenvis av amerikanske soldater skipa til Europa, men mange hundre av dem var allerede døde av influensa før skipene la til kai ved franskekysten.

I november var krigen over, men samtidig nådde Spanskesjuken sitt høydepunkt i utbredelse og dødelighet. Den hadde nå spredd seg rundt hele kloden. Det eneste unntaket var Australia, som hadde klart å innføre karantene ved å stoppe all inn- og utreise. Krigens avslutning i Europa innebar dessuten store folkeansamlinger, dansing, klemming, kyssing og skåling, noe som gjorde at smitten fikk enda raskere bein å gå på. På trekvart år hadde spanskesjuken klart å ta minst 50 millioner menneskeliv, noen mener det tallet er dobbelt så stort. Viruset blei spredd lengre og raskere enn noen gang før, og førte til en adskillig større katastrofe enn for eksempel den berykta Svartedauden.

Foto: Fotograf ukjent / Privat samling

Ragnvald Krogsrud gikk skoleåret 1909–1910 på Skogskolen på Kongsberg. Her står han som nummer to fra høyre sammen med skolekamerater.

Hvorfor døde de sterkeste?

Hvorfor var dødeligheten mye større hos friske voksne enn hos barn og svake? Ifølge de britiske forskerne i BBC-dokumentaren skapte 1918-viruset en såkalt cytokinin-storm, det vil si at når immunforsvaret hos friske voksne blei stimulert, overreagerte det og gjorde mer skade enn nytte. Det angrep kroppens egne organer, spesielt lungene. Unge, friske folk med et effektivt immunforsvar blei altså sjukest.

Andre forskere mener at dødeligheten var størst hos dem som ikke hadde hatt influensainfeksjoner i barndommen. De som var yngre enn 20 år og eldre enn 40 i 1918, hadde muligens vært sjuke med spanskesjukens «far», altså den vanlige sesonginfluensaen. Immunsystemet deres hadde derfor fått litt trening i kampen mot Spanskesjuken.

I Norge blei nesten halvparten av befolkningen på 2,6 millioner smittet av Spanskesjuken, og av dem døde om-

kring 15 000. Gravide var utsatt for komplikasjoner som følge av smitten, slik at det også var en økning i tallet på aborter og dødfødsler i 1919.

Mange fikk dessuten andre sjukdommer i kjølvannet: hjerteproblemer, lunge- tuberkulose og nyresjukdom var vanlig. En del fikk Parkinson. I internasjonal målestokk var dødeligheten i Norge lav, men en norsk lege uttalte likevel i 1919: ... sett i sin helhet må den nåværende influensaepidemien betegnes som en av de største ulykkene som har rammet vårt samfunn.

Verdens Helseorganisasjon lister influensavirus som den største helsetrusselen i verden i dag. Med hjelp av flytrafikken kan et virus spres over hele kloden på 24 timer. Til gjengjeld har vi i dag kunnskap og medisiner som man ikke en gang kunne drømme om for hundre år siden. I 2009 fikk vi erfare hvordan beredskapen fungerer da en svineinfluensa utviklet seg til pandemi.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Borza, Tom 2001: Spanskesyken i Norge 1918–19. I: Tidsskrift for den norske legeforening 121: 3351–4. <https://tidsskriftet.no/2001/12/medisinsk-historie/spanskesyken-i-norge-1918-19>
- Mamelund, Sverre-Erik 2019: Spanskesyken. I: Store medisinske leksikon. Hentet fra <https://sml.snl.no/spanskesyken>
- Kirkebøker for Norderhov, www.digitalarkivet.no
- Samtaler med slektninger av Ragnvald Krogsrud.
- Statsarkivet på Kongsberg, skoleprotokoll for Skogskolen.
- Viruset som drepte 50 millioner. Dokumentarfilm for BBC av Andrew Thompson.
- Wikipedia: <https://no.wikipedia.org/wiki/Spanskesyken>

FORFATTEROMTALE

Anne Sofie Hval, født 1957, oppvokst på Vågård og bosatt i Haugsbygd. Hun er journalist og folklorist, styreleder i Venneforeningen for Ringerikes Museum og i Stiftelsen Ringerikes Museum og har sammen med sin far Thorleif Solberg utgitt boka *Vågårds og Marigårds historie*. Hval har holdt foredrag om eidsvollsmannen Helge Ellingsen Waagaard og har registrert stedsnavn i bygda. Fra og med 2016 er hun forretningsfører og redaksjonsmedlem i *Heftet Ringerike*.

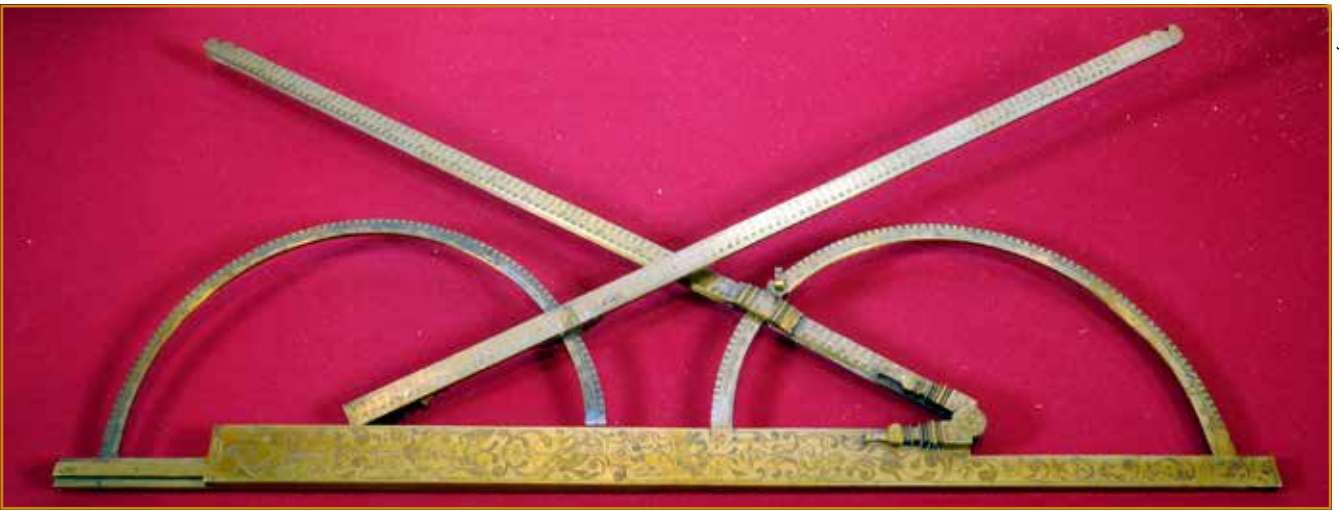

Foto: Bjørn Geirr Harsson

Trigometre. Hovedlinjal nederst og to linjaler som kan beveges om hvert sitt sentrum.

En gjenstand fra samlingen – Norsk Kartmuseum

Noen spør: – Hva vil du nevne som den mest interessante gjenstanden dere har i museet?

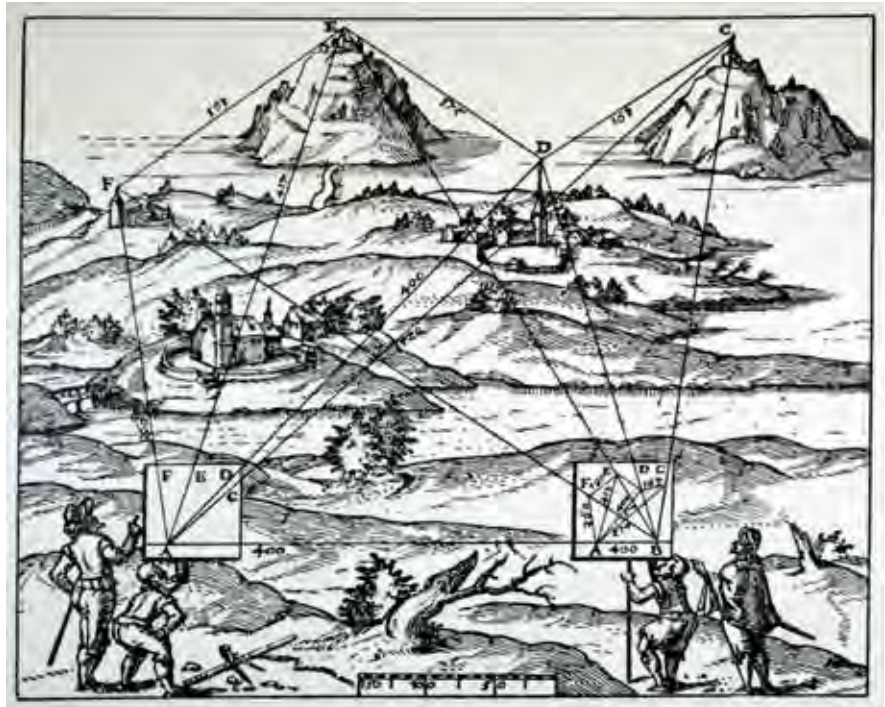
Bjørn Geirr Harsson

Da svarer jeg gjerne at øverst på listen kommer et instrument som kalles trigometre, det eldste instrumentet vi har i museet. Instrumentet er fra 1597 og ble laget i Frankrike. Det er altså atskillig eldre enn Norges geografiske oppmåling, som ble etablert i 1773. Vi tror at trigometret var et instrument som Oppmålingen fikk overtatt fra Forsvaret. Fra starten og helt frem til langt ut på 1900-tallet var det utelukkende militært personell som utførte arbeidet under oppmålingen og kartleggingen av landet. Kontakten mellom Norges geografiske oppmåling og Forsvaret har alltid vært sterk.

Prinsippet med kart tegnet inn fra målebord i terrenget holdt seg helt frem til 1950-årene. Allerede i 1930-årene begynte man forsøk med å fotografere terrenget fra fly. Fra 1950-årene overtok flyfotograferingen fullstendig, og dermed ble det slutt på bruk av målebord. Trigometret ble imidlertid bare brukt den aller første tiden i Oppmålingens historie. Siktelinjaler med innlagt kikkert overtok ganske snart.

På veggen i museet, rett ovenfor instrumentet, henger en tegning som ganske fint illustrerer hvordan et trigometre ble brukt. Karttegneren legger trigometrets hovedlinjal mellom de to utgangspunktene A og B. Så lar han den ene bevegelige linjalen i tur peke mot de tårn og fjelltopper som skal inn på kartet, sett fra punkt A. Karttegneren forflytter seg til punkt B. Der legges hovedlinjalen mellom A og B, og fra B lar han igjen den andre løse lin-

jalen peke mot de samme punktene som ble tilsiktet fra A. Der hvor to og to linjer krysser hverandre på målebordet, kunne han plassere de respektive tårn og fjelltopper. På den måten fikk han plassert de viktigste elementene på arket som lå på målebordet og skulle ende opp som kart. Den neste oppgaven for karttegneren var så å fylle ut det øvrige kartinnholdet, som veier, vann og bebyggelse, i forhold til de inntegnede tårn og fjell.

FORFATTEROMTALE

Bjørn Geirr Harsson er født i 1940 og oppvokst på Nordstrand i Oslo. Han studerte realfag med geofysikk som hovedfag og avsluttet sin yrkeskarriere i Statens kartverk som sjefsingeniør innenfor geodesi. Harsson er bosatt i Hole og er for tiden leder av Hole historielag. Han har vært med på utgivelser av flere bøker og lokalhistoriske artikler. Han har vært med i redaksjonen i *Heftet Ringerike* – som redaktør 2005–2009. Bjørn Geirr Harsson fikk i 2017 Hole kommunes kulturpris.

Frognøya sett fra Røyselandet med Modumlandet i bakgrunnen.

Sigurd Ribbung på Ringerike – kongen vi ikkje hugsar lenger

Ein gong budde det ein konge på Frognøya i Tyrifjorden.

Men denne kongen har ikkje fått med seg krona si i kommunevåpenet til Hole kommune.

Det har sin enkle grunn.

Olav Norheim

IHole kommune har politikarar og kulturberarar putta kongekroner inn i kommunevåpenet. Har bygda hatt ein konge som truleg har vakse opp i bygda, så er kongekrona hans med i kommunevåpenet, som altså ikkje er eit våpen, men eit våpenskjold, eit merke, eit symbol.

Det er fire kongekroner i Hole-våpenet, ei for Halvdan Svarte, ei for Sigurd Syr, ei for Olav Haraldsson og ei for Harald Hardråde. Fleire av desse kan ha vakse opp i Hole. Halvdan Svarte har nok hatt Ringerike som ein del av riket sitt, og Sigurd Syr har nok vore ein såkalla småkonge på Ringerike. Halvbrørne og hardhausane Olav Haraldsson og Harald Hardråde var ikkje Ringerikskongar i den forstand at dei var kongar på Ringerike. Men dei er nok oppvaksne der, meiner historikarar flest.

Kong Sigurd Ribbung

Sigurd Ribbung er ikkje oppvaksen i Hole. Men han heldt til på Ringerike ei dramatisk stund, og han tok seg kongsnamn. Han var sentral i maktkampen og intrigane mellom kong Håkon Håkonsson og Skule jarl for sirka 800 år sidan.

Grøderike Ringerike låg sentralt til, då som no. Det førte nok til mange nedtrakka kornåkrar og tjuvslakta kyr, og til mishandling av sivilbefolkninga. Det var fleire maktsentra i landet – særleg Oslo, Tunsberg, Bergen og Nidaros. Ringerike var meir som ein tilfluktsstad for geriljagrupper og ein slagplass for kongsemna.

1219 – eit uroleg år

Inga historie utan årstal. 1219 er eit uroleg år. Djengis Kahn trenger seg sør- over mot Afghanistan og Iran. Danske-

kongen Valdemar II legg under seg Nord-Estland. Og her heime reiser ribbungane seg. Ringerike blir ein sentral stad, då som no. Dette året er vi langt uti borgarkrigstida. Det er ei meir enn 100 år lang uroleg tid på 1100- og 1200-talet. Den tida blir også omtala som innbyrdeskrigane. Forskjellige kongsemne kjempar seg imellom for å få kongemakta i Norge.

Når vi har kome fram til 1219, er det birkebeinarane som rår. Det er dei som seinare blir heltane våre frå historia, bøker og film. For dei vart sigerherrar, og det er jo slike herrar som sikrar sitt ettermæle. Den tapande parten er baglarane – og ribbungane. Fremst blant sigerherrane er den unge kong Håkon Håkonsson. Fremst blant taparane er svigerfar hans hertug Skule og kong Sigurd Ribbung.

Taparar og sigerherrar

Sigurd Ribbung går ut av historia som ein taparkonge. Og taparkongar får ikkje ærbødig ettermæle. Dessutan kjem han noko i skuggen av kong Håkon og Skule jarl og deira fremste intrigemakarar. Ver oppmerksom på at Skule blir omtala både som jarl og hertug i historiske skrifter; først er han jarl, så hertug.

Faktisk er Sigurd Ribbung mindre omtala i dagens historieverk enn han var før. Forklaringa kan vera at middelalderen begynner å koma på avstand, andre personar og hendingar enn kongar og maktkampar har fått innpass i historia, det blir mindre plass til krigerske detaljar, og nyare historie må også få sin plass i historiebøkene.

Ribbung-opprør

Historikaren A.O. Øverland skriv i 1889 om Sigurd Ribbung og kva som hende førjulsvinteren 1219, mens kong Håkon og Skule jarl oppheldt seg i Trondheim. Då «stiftedes der i Viken en Oprørs-flok, som for det første skulde give baade Haakon og Skule, Birkebeiner og Bagler nok at bestille».

Ein avsett baglarhøvding og bondeplagar, Gudolv av Blakstad, ville ikkje gi seg så lett etter striden mot birkebeinarane. Han var krenkt og såra fordi han ikkje fekk noka ny sysle. Ei sysle er eit embete eller eit distrikt. Syslelaus sende Gudolv då sonen sin til landskapet Halland på leit etter eit nytt kongsemne, nemleg Erling Steinvegg sin ... *virkelige eller foregivne Søn Sigurd ... Ham vilde han tilbyde Norges Krone. De traf Ham ganske riktig. Sigurd lod sig ikke det Tilbud gjøre to Gange, men slog strax til, saasnt de begyndte at vise ham kongelig Hæder.*

Sigurd tek kongsnamn

Gudolv og gjengen vart samde om at Sigurd skulle vera konge, Gudolv hans fornemste rådgivar og Erling Rumstav hans merkesmann. Ingen kan vera konge utan rådgivar og merkesmann, må vite.

Han som har skrivi saga om Håkon Håkonsson, er islendingen Sturla Tordarson (1214–1284). Han er nevø av den meir kjende sogeskrivaren Snorri Sturluson. Det Sturla driv med, er oppdragsskriving, ikkje heilt ukjent i historiefaget. Så Sturla må pent halde med Håkon Håkonsson, same kva han sjølv måtte meine.

Storkarar i samrøre: Det skal visst vera kong Håkon Håkonsson og hertug Skule som sit i ivrig passiar. Kong Sigurd Ribbung er ikkje med.

Svik og intrigar

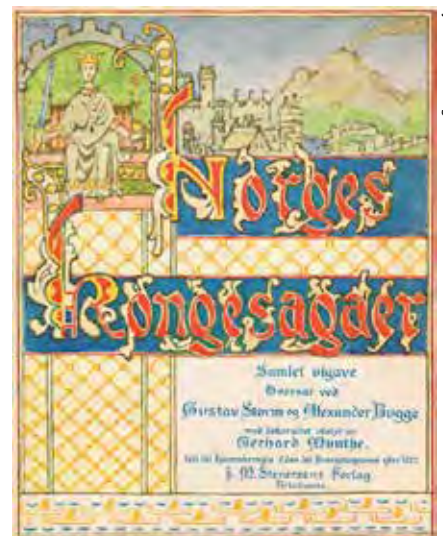
Likevel går det fram av det Sturla skriv, at det var uoversiktleig krigføring og surr og rot. Skiftande alliansar, svik og list høyrer med når det er maktkamp. Den unge Håkon Håkonsson er i strid og maktkamp med svigerfar sin Skule jarl. Skule var jo formyndaren hans heilt til Håkon og hans rådgivarar ville han skulle styre større delar av riket sjølv. Ikkje rart det vart dragkamp om landskap og kongemakt.

Flaks og lykke

«Lykken fulgte den unge konge», skriv Alexander Bugge om Håkon i *Norges historie* frå 1916:

Det gav gode voner for fremtiden, at det blev kronaar i landet, saa frugttræerne bar to gange, og utefuglene lagde to kuld unger; alle folkekjære konger i Norge havde jo været aarsæle.

Den unge kongen er følgt av flaks. Men så er det kong Sigurd Ribbung då, og ribbungane. Dei er først og fremst i strid med birkebeinarane, dei som blir sigerherrar. Forfattaren av *Soga om Håkon Håkonsson* skriv at ribbungane hadde mykje og godt folk. Bugge meiner at dei fleste ribbungane var ... *brødløse hærmand, som følte sig brøstholdne ved freden. Men nogen høiættede mænd sluttede sig også til dem ...*

Bokomslag av Gerhard Munthe til 1914-utgåva av Norges Kongesagaer, der Sigurd Ribbung er med.

Ribbung-rabalder

Ribbungar er same ordet som «det utenlandske ribbalder, d.e. 'røvere'. Flokken gjorde meget som svarede til deres navn», skriv Bugge. Ja, ribbungane laga nok rabalder. Og så er det flokken som vart kalla slittingar, som slo seg saman med ribbungane. Slittingane kan vel kallast geriljakrigarar. Dei hadde drive på med sitt aust for Oslofjorden eit par år før ribbungopprøret i 1219.

Litt av ein gjeng, sett i ettertid. Leiaren for Slitting-flokken var ein tidlegare hoffnarr, Bene Skinnkniv. «De mænd som fulgte Bene, var meget fattige, havde lidet klæder og usle vaaben; derfor blev de kaldt slittinger, det vil sige 'røvere', og de gjorde ikke sitt navn til skamme, men stjal og ranede i løndom», framleis ifølgje Alexander Bugge.

Lokalkjende og lettbeinte

Ribbungane fekk mest støtte på det vi kallar det sentrale Austlandet. Når dei sto seg så lenge mot den store overmakta til kong Håkon og hertug Skule, «var det for en stor del ogsaa, fordi de, ligesom de gamle birkebeiner, var lette paa foden, medens ledingshæren var vanskelig at bruge og sen i vendingen», er Bugge sin analyse. Det er det vi ofte ser i krig: Leigesoldatar, leiglendingar og bønder er tunge i sessen, mens geriljakrigarar er lokalkjende og lettbeinte.

Slaget på Leinestranda

Ribbungane driv på, men blir innimellom drivne tilbake. Sommaren 1221 blir dei slått ved Jeløya i Østfold av Håkon og Skule og deira styrkar. Ribbungane blir drivne ut av Oslo og vestover. Først drar dei skipa sine opp i Tyrifjorden og vidare til Randsfjorden. Men så kjem birkebeinarane etter dei, og dei møttest til eit stygt slag på Leinestranda ved Tyrifjorden vinteren 1221/22. Meir enn 200 ribbungar fell, og birkebeinarane tek alle skipa deira. Kanskje er det etter slaget på Leinestranda at gravplassen på Bønsnes blir anlagt og kyrkja der blir reist, slik Bjørn Geirr Harsson har vore inne på her i *Heftet Ringerike* (2008). Falne ribbungar og birkebeinarar må jo gravleggast ein stad.

Sigurd og ribbungane gir seg ikkje så lett etter slaget. Dei tek seg opp til Hadeland, der dei har fått vite at ingen lenger held vakt. Sigurd drep ein lokal høvding, tek store bøter og dreg sørover att.

Tekning: Gerhard Munthe / heimskinglano / wiki

Tittelfrise frå Haakon Haakonssøns Saga, I.M. Stenersens forlag, Kristiania 1914.

Ribbungane på Frognøya

Det er då Sigurd Ribbung får bygd seg eit hovudkvarter på Frognøya utanfor Bønsnes. Ifølgje *Soga om Håkon Håkonsson* får dei hjelp av vardølar og totningar. Ein ting: Sagaen skriv teler, men truleg er det feilskriving for totningar. Etter dette vaktar bøndene på Hedemarken betre på gardane og bygdene sine. Dei rir heller etter ribbungane oppe på Romerike og bankar dei der fleire gonger, fortel *Håkonssoga*. Dei lærer seg altså ribbung-teknikk etter kvart.

Kong Sigurd Ribbung og hans menn har stadig samanstøytar med birkebeinarar, heilt nord til Nidaros og heilt aust i Østfold. Våren 1223 blir det forlik mellom Sigurd Ribbung og hertug Skule. Sigurd kjenner nok på at overmakta er for stor.

Eit fristande tilbod

Sommaren 1224 drar Skule nordover til Hålogaland for å utføre nokre ærend, som det står i soga. Sigurd blir med. Etter endt ærend drar dei sørover til Nidaros, altså Trondheim. Der får Sigurd eit tilbod han ikkje kan seia nei til, i eit hemmeleg brev austanfrå Värmland, der nokre vermlendingar ber han koma seg vekk frå jarlens velde og over til dei. Sigurd har ikkje noko imot det, men korleis skal han koma seg usett frå jarlens flokk?

Ribbungdiltten: Oppsittar Kari Thingelstad tek seg av arrangør Fred Harald Nilssen og serverer saft ved ein lokal saftstasjon i Norderhov i oktober 2015.

Spesialrådgivaren Erling Romstav veit råd. Dei får tak i nokre kor-kåper, og kledd som munkar eller korgutar kjem dei seg ut av byen, over åsen og ned i Østerdalen. Etter kvart kjem Sigurd Ribbung til Värmland, så over til Romerike. På Romerike held folk med ribbungane, på Hedemarken held dei med kong Håkon. Det blir herjingar både her og der. Som Sturla skriv i eit lettfatteleg kvad:

*Atter let Erlings frende
Opplanda herje med sverdet.
Ribbungars ran og hardferd
gav folket store plager.*

Ribbungar på Sætrang

Ribbungane drar etter kvart til Ringerike. Dei har kvarter på Sætrang. Dei turar jula der. Birkebeinarane er ikkje langt unna. Dei tar inn på gardane Jevnaker og Greftegreff. Ein vintermorgon i 1225 er kong Håkon og hans menn tidleg oppe og skal ta kong Sigurd og ribbungane. Men det er ingen ribbungar på Sætrang lenger når dei kjem dit. Ribbungane forstår at kongens styrkar er for sterke for dei. Dei har dratt vestetter, eller mot nord som vi seier, mot Hallingdal og Valdres, der dei er kjende, og veit dei kan ta seg vestover til Sogn eller austover til Østerdalen. Og midt oppi alt er det djup snø. Ingen kan gå meir enn to og to i breidda. Vanskeleg å vera på krigsstien då.

Sigurd Ribbung dør sommaren 1226. Men ribbungane gir seg ikkje for det, ikkje før den siste ribbunghøvdingen blir hengt. Det er Magnus Bladstakk, som også kalla seg konge.

Ribbungleikane

Så hoppar vi fram til vår tid. Frå 2011 og nokre år framover skriv vi eit nytt kapittel i vår lokale ribbungsoge her på Ringerike. Den kjende maratonløpar, lokalhistorikar og organisator Fred Harald Nilssen begynte å arrangere ribbung-leikar. Om vinteren var det ribbungrenn på isen mellom Svangstrand og Sundvollen. Om sommaren arrangerte han ribbungregatta på same strekninga. Om hausten var det ribbungløp mellom Sætrang og Bønsnes, med saftstasjonar hos kjentfolk langs ruta og Nilssen på følgjesyssel. Leikane foregjeikk på ribbunghistorisk grunn. Ribbungane skal ha dratt skipa sine frå Drammensfjorden over Sylling ned til Svangstrand og så segla opp Tyrifjorden og seinare Randsfjorden. Derfor skituren og regattaen.

Ei jul på 1220-talet tura ribbungane jul på Sætrang Og vinterkvarter hadde dei på Frognøya minst ein sesong. Derfor ribbungløpet frå Sætrang til Bønsnes. Etter kvart som arrangøren av dei moderne ribbungleikane vart tungføtt og mindre lettbeint, døypte vi om ribbungløpet til ribbungdilten. No er det berre minna tilbake.

Og så er det slutt

Når innbyrdeskrigane eigentleg tok slutt, er vanskeleg å seia nøyaktig. Ein teori er at ribbung-opprøret i 1219 var begynnelsen på slutten. Ribbungane leid nederlag i 1227. I 1240 sigra kong Håkon over hertug Skule, og så er innbyrdeskrigane over.

BORGARKRIGSTIDA eller innbyrdeskrigane er eit omgrep i norsk historie som blir brukt om perioden mellom 1130 og 1240. Grovt sett kan borgarkrigstida delast i tre fasar: Først sporadisk strid mellom kongsemna frå 1130 til ca. 1160; andre fase er omfattande kampar mellom kongsemna frå 1160 til 1184; og siste fase der birkebeinarane nedkjemper resten, 1184–1240.

HÅKON IV HÅKONSSON var konge av Norge i perioden 1217–1263. Han var født i 1204 på Folkenborg i Eidsberg, son av Håkon Sverresson og Inga frå Varteig. Han vart vald til konge av birkebeinarane i 1217. I løpet av hans regjeringstid vart det slutt på borgarkrigane. Det siste opprøret sto svigerfar hans for, hertug Skule Bårdsson, som vart drept i 1240. I 1247 vart Håkon krona av kardinal Vilhelm av Sabina i Bjørgvin.

SKULE BÅRDSSON (født 1189, død 24. mai 1240) var frå garden Rein i Rissa. Han var jarl frå 1217, hertug frå 1237 og konge frå 1239. Han hørte til norsk adel. Han var halvbror av kong Inge Bårdsson. Som jarl og hertug

under kong Håkon Håkonsson styrte Skule ein tredel av Norge frå sitt sete i Nidaros. Han let seg hylle som konge på Øreting i 1239 og tok opp kampen med kong Håkon Håkonsson, men vart drept etter eit halvt år som konge. Gjennom dottera Margrete, som vart gift med Håkon Håkonsson, er han ein av stamfedrane til den norske kongesætta i middelalderen.

SIGURD RIBBUNG (født 1204, død 1226) var i borgarkrigstida tronkrevjar. Gudolf av Blakstad var ueinig med kong Håkon Håkonsson og organiserte opprettinga av ribbung-partiet. Ribbungane ville ha Sigurd Ribbung til konge. Ribbungane kjempa mot birkebeinarane og vi kan sjå på dei som eit slags framhald av baglarane. Sigurd Ribbung vart rekna for å vera son av Erling Steinvegg, og dermed soneson av kong Magnus Erlingsson. Ribbungane fekk berre makt på Austlandet. Sigurd Ribbung vart drept i Oslo 1226, men ribbungane prøvde å halde dette hemmeleg. Året etter tapte ribbungane fleire trefningar mot kongsmennene og vart til slutt nedkjempa.

Kjelde: Wikipedia

Det er altså 800 år sidan ribbung-opprøret, og 800 år sidan Sigurd Ribbung tok kongsnamn, han som seinare hadde vin-

terkvarter både på Sætrang og på Frognøya. Innbyrdeskrigane var nok ingen «gode gamle dagar» her på Ringerike!

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Bakke, Gudmund 2013: Hole bygdebok. B. 6: Det var her det begynte. Utg. av Hole kommune.
- Bugge, Alexander mfl. 1916: Norges historie fremstillet for det norske folk. B. 2:2. Aschehoug, Kristiania.
- Harsson, Bjørn Geirr 2008: Bønsneskirken. Hvorfor og når ble den bygget? I: Heftet Ringerike 80: 14–17.
- Helle, Knut 1995: Under kirke og kongemakt 1130–1350. I: Aschehougs Norgeshistorie. B. 3. Oslo.
- Sturla Tordarson 1964: Håkon Håkonssons saga. Oversatt av Anne Holtmark. Aschehoug, Oslo.
- Sturla Tordarson 1979: Håkon Håkonssons saga. I: Norges kongesagaer. B. 4. Oversatt av Finn Hødnebo. Oslo, Gyldendal.
- Øverland, A.O. 1889: Illustreret Norges Historie. B. 3: Fra Førliget ved Sælørerne (1156) til Skule Baardssøns Fald (24de Mai 1240). Folkeudg. Folkebladets forlag, Kristiania.
- Wikipedia.

FORFATTEROMTALE

Olav Norheim, fødd 1951, bur i Norderhov, forfattar m.a. av bøkene *Alle tiders Ringerike* og *Asbjørnsen og Moe på eventyr*. Leiar i Ringerike Historielag 2007–2010. Redaksjonsmedlem i *Heftet Ringerike* 1992–1999.

Barnehjelpsdagen i 1939. Opptoget går ned Storgata fra Søndre Torg.

Barnehjelpsdagen – Ringerikes «andre 17. mai!»

Barnehjelpsdagen ble stiftet av Hønefoss og Ringerike Sanitetsforening 11. juni 1939, og dagen ble 17. mai nr. 2 i Hønefoss. Hele overskuddet av dette årlige arrangementet skulle gå til driften av feriekolonien Soria Moria på Svendsrud i Hole.

Lillann Aslaksrud

Feriekolonien på Svendsrud i Hole ble startet i 1933, og der ble det plass til to kull med barn, ett for jenter og ett for gutter, med tre ukers gratis opphold for dem som ellers ikke ville ha kommet på ferie. Barna på feriekolonien var fra Ringerike, og de hadde spesielle behov, økonomisk og/eller helsemessig. Helsesøster og skolene var sentrale i utvelgelsen, men det hendte nok også at sanitetsforeningen fikk søknader direkte. Når skoleferien var over, ble Soria Moria brukt til ferieopphold for «slitne husmødre», og store deler av Buskerud var representert.

Feriekolonier

Sanitetsforeningen begynte med feriekoloni i 1921 da den leide to værelser på Amundrud gård i Åsbygda. Her var det plass til ti jenter, som fikk gra-

tis ferieopphold på landet. Seinere var det rom hos fru Lehne i Hole en kort tid før foreningen helt gratis fikk låne «Åsatangen» ved Steinsfjorden av Hønefoss bruk mot at bygningen ble holdt ved like. Etter ti år på Åsatangen kunne de flytte inn i eget hus på Svendsrud i 1933. Også under krigen 1940–45 var det full drift i feriekolonien, etter hvert kalt sommerleiren på Soria Moria.

Men i 1977 var det slutt. Hovedårsaken var at behovet for slike leirer hadde avtatt som følge av større velstandsutvikling blant folk flest. I tillegg kom krav om bedre sanitæranlegg, og bortfall av kommunale tilskudd gjorde det vanskelige å finansiere nødvendig vedlikehold og oppgradering. Bygningen på Soria Moria ble brent i 1991, og i dag er tomten solgt og bebyggt med boliger.

Inntekter

Barnehjelpsdagen var et lokalt arrangement med et opptog i bygatene som var stort og fantasifullt med påfølgende underholdning i Schjongslunden. Alt samlet mange tilskuere, ikke minst i Schjongslunden med mange kjente og kjære kunstnere som opptrådte. En gang var det hele 5 000 mennesker til stede, og det ga en nettoinntekt på kr 13 000 i 1950-årene. Det var ikke lite etter den tidens kronekurs. I begynnelsen av 1960-årene var beløpet oppe i kr 16 000, som tilsvarer over 200 000 kroner i 2019 ut fra kronekursen.

Tidspunkt

Under krigen var det ingen arrangement, men 7. juni 1946 var en gledens dag da en kunne ta igjen det forsømte. Denne datoen var jo også knyttet til H. M. Kong

Foto: Sanitetsforeningens album

Jenter utkledd som sykesøstre. Det er mulig å kjenne igjen Gerd Christiansen gift Skonnord med dukke og Randi Jørgensen gift Larsen som nummer to fra høyre.

Foto: Sanitetsforeningens album

Barnhjelpsdagen i 1949. Blant andre Sissel Thoen Dahl, Kari Sørensen, Marit Larsen Ninaus og Anne-Lise Bentzen Rian.

Haakons hjemkomst fra England i 1945. Det var noen avvik, blant annet foregikk arrangementet 30. mai i 1957.

Det gjorde ingenting, for folk strømmet til. I 1967–69 var dagen knyttet til uka da Ringeriksmessen ble avholdt, og sanitetsforeningen fikk søndagen.

Deltakere

Både voksne og barn deltok av hjertens lyst i flotte kostymer. Det var som et karnevalstog med deltakere, ofte utkledd så de ble helt ukjennelige. Lastebiler og hesteskysse var pyntet med løv og blomster, og alle deltakerne var utstyrt med små håver slik at små og store mynter rant villig inn. Foran toget i 1946 syklet det tre jenter: «Goggo» (Ellen Johanne

Bye, Klara Sigstad og Sigrød Østvold. Av underholdere som deltok i Schjongslunden gjennom årene, kan nevnes «Lille Grethe» (Kausland), Wenche Myhre, Åse Kleveland, Dandy Girls og Arve Opsahl.

Avslutning

I 1970 ble det en annerledes Barnhjelpsdag da Per-Morten Hanssen arrangerte «sommerfest» på Ringkollstua. Per-Morten Hanssen var restaurantkongen i Hønefoss som i 1971 etablerte Fossen restaurant. Han drev også Ringkollstua som brant høsten 1970. Sanitetsforeningen fikk ansvar for vaktjenesten og salg av brus og kaffe, og overskuddet gikk til feriekolonidrift. Dette ble slutten på i alt 25 barnhjelpsdager.

LOKALAVISENS OMTALE

Under overskriften «Barnhjelpsdagen slo alle rekorder» skrev *Ringerikes Blad* 8.6.1950 blant annet dette:

Barnhjelpsdagen har gått inn i folks bevissthet som en årviss institusjon og forårsfest som hele byen gleder seg til og tar del i. Ikke minst er barna elleville av begeistring over å få lov til å kle seg ut og være med, men når alt kommer til alt synes i grunnen de fleste voksne at det er minst like morsomt.

[...] Opptoget var denne gang både større og festligere enn vi kan huske å ha sett noen gang tidligere, og det var overraskende mange gode og morsomme ideer, som var kommet til uttrykk. I mange familier har det sikkert vært forholdsvis dårlig med nattesøvn i den siste tid for å finne på noe riktig originalt. Toget ble ledet av en ung pike i sykepleierskeuniform som bar Sanitetsforeningens flagg med kløvermerket. Deretter fulgte fire piker i Ringeriksbnader med hvert sitt norske flagg. Opptoget representerte ellers folkeslag fra de forskjelligste himmelstrøk, likesom eventyrene og litteraturen ikke var glemt.

[...] Opptoget gikk ned i Schjongslunden hvor det var opptreden og folkefest. Også her var det helt tett pakket av folk, og som kveldens konferansier, Leif Berg, sa: «Så mange mennesker kan jeg aldri huske å ha sett i Schjongslunden, og jeg har da vært med å oppføre her i over 30 år.»

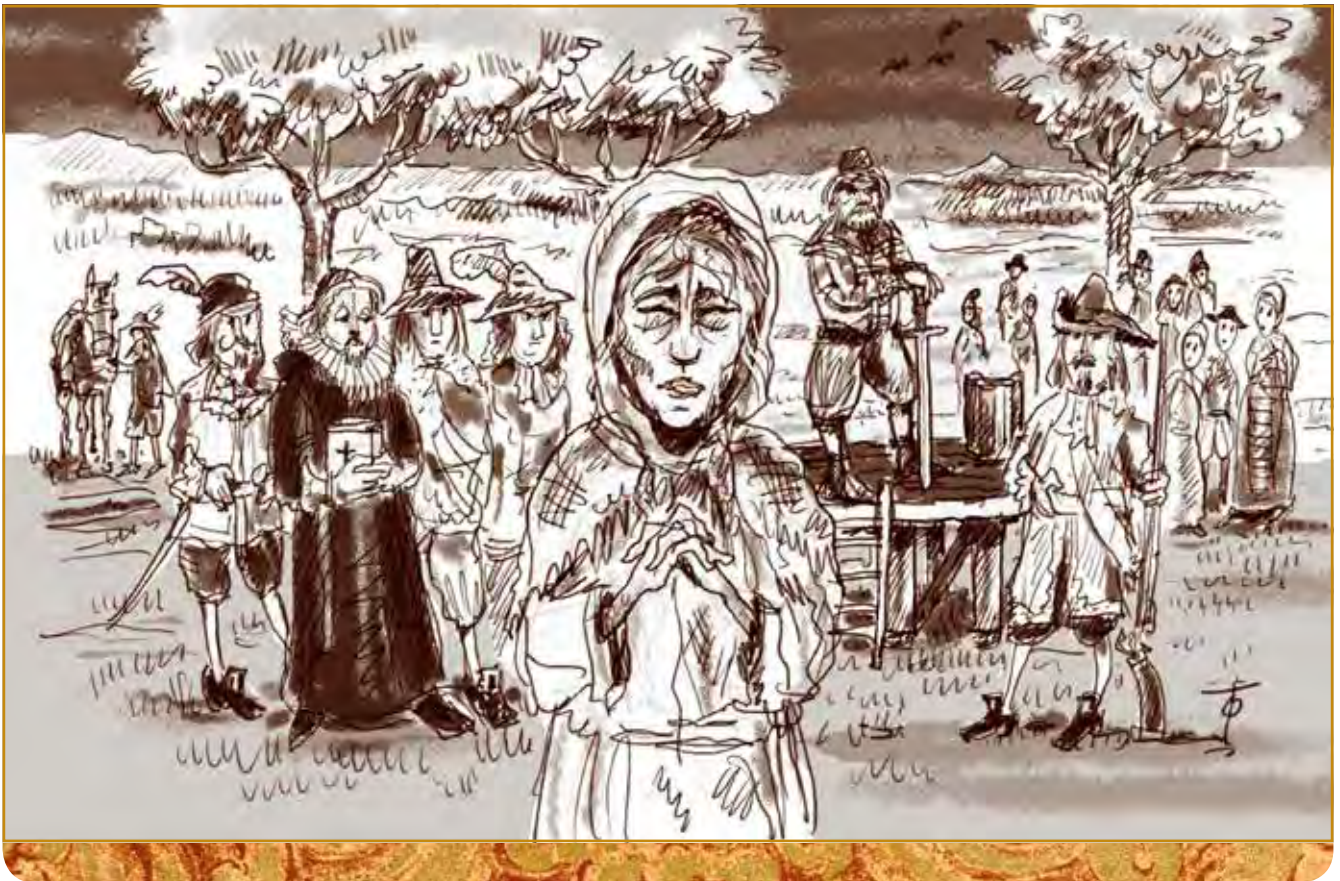
[...] Det viser seg at det var vel 4 000 mennesker i Schjongslunden. Pengene som kom inn utgjør omkring 8 000 kroner. Dette er også en meget pen rekord som det blir vanskelig å slå.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Aslaksrud, Lillann 2017: Med fokus på helse i distriktet siden 1912. Utgitt av Hønefoss Sanitetsforening.
- Borgen, Per Otto 2000: Ringerike. By- og bygdeleksikon. Forlaget for by- og bygdehistorie, Drammen.

FORFATTEROMTALE

Lillann Aslaksrud er født i Hønefoss i 1932. Hun er utdannet barnepleier og har arbeidet med barn med funksjonshemming. Lillann Aslaksrud har vært medlem av Hønefoss Sanitetsforening siden 1951 og var foreningens leder 2002–2016 og 2017–18. Hun er æresmedlem fra 2012.

Ingen nåde for *Kirsti Guttormsdatter*

Et lyskjær brøt fram i høstmørket, og ute på gårdsplassen så Kirsti Guttormsdatter seg raskt tilbake over skulderen. Flammene begynte nå å slikke oppover veggene i boden, og bare sekunder senere hørte hun et høyt smell, som om noen hadde skutt med bøsse.

Sten Høyendahl

Forskrekket snudde hun seg, men så ingen. Samtidig hørte hun at folket på gården begynte å røre på seg, noe som betydde at de hadde oppdaget brannen. Kirsti listet seg stille bort med det hun hadde stjålet. Men var hun alene denne natten?

På tyvetokt

En måned senere, 20. desember 1624, ble retten satt på Hønen tingstue med tingskriver Jens Rasmussen og tolv lagrettemenn. Kirsti Guttormsdatter sto tiltalt for å ha stjålet mat og klær på Veksal i Heradsbygda, og hun hadde også satt ild på boden. Hadde det ikke stått en ladd bøsse der som hadde gått av, hadde hele gården brent ned, og kanskje også folkene med. Mannen på gården, Per Veksal, ba nå om at Kirsti skulle bli straffet for sine onde gjerninger etter Norges lov.

Christian den fjerdes norske Lovbog av 1604.

Kirsti ble eksaminert av fogden Christen Lagesen som ville vite om noen hadde vært med henne i råd og dåd. Hun fortalte at hun 19. november kom gående fra ødegården Bråten. På enge-
ne ved Veien møtte hun Anne Haraldsdatter som ba henne bli med til Veksal for å stjele. Jeg er vel kjent der, sa Anne, bare følg meg!

Om det gjorde Kirsti. De listet seg inn i kjelleren på Veksal og lå stille der i flere timer inntil folk hadde lagt seg. Anne brøt opp låsen til boden, og dermed bar de det de kunne få med seg av mat og klær ut i marka vest for gården. Så gikk de tilbake til boden der Anne gjorde opp varme, mens Kirsti sto og så på – i hvert fall etter det hun selv sa. Da ilden tok overhånd, forlot de gården, og ut på morgenkvisten delte de tyvegodsset mellom seg. Kirsti fikk ei svart klestrøye, et svart og et rødt skjørt, et stykke av ei kåpe og noe mat, men hvor mye Anne forsynte seg med, visste hun ikke. Kles-
trøya og det svarte skjørtet hadde hun på seg under forhøret, men klærne var nesten utslitte.

Kirsti var barnefødt på Bergsund i Ådalen, datter av Guttorm som hadde drevet en av Bergsund-gårdene fram til sin død rundt 1620. Året før hadde hun tjent hos Asle Skollerud, og hun innrømmet å ha stjålet både korn, mat og andre ting der. Alt dette hadde hun tatt med hjem til sin mor, som trolig fortsatt bodde på Bergsund. Sist høst hadde hun også forsynt seg med en del erter hos Torsten Hov, men Torsten hadde kommet etter henne og tatt ertene tilbake. Annet enn dette hadde hun ikke stjålet, påsto hun. Påfallende er det at den bestjålne Torsten Hov var en av de tolv som satt i lagretten, og skulle avsi dom.

Anne Haraldsdatter, som var barnefødt i Sigdal, ble nå tatt i forhør, og hun nektet for alt Kirsti hadde sagt om henne. Hun hadde ikke engang vært på Ringerike på dette tidspunktet, sa hun, og hun skulle gjerne føre beviser for at hun akkurat denne natten hadde oppholdt seg på Hadeland.

Loven taler

Kong Christian den fjerdes norske Lovbøg av 1604 er strengt tatt en videreføring av Magnus Lagabøtes landslov fra 1274. Av landsleibolkens 26. kapittel framgår det at den som brenner ned

Wii Effterschreffne Siffuer Thandberg Olluff Huall, Annders Deellin, Olluff Mouff, Vnge Guldbrand Froeg, Joenn Söerwaalld, Haralld Huall, Aschilld Loe Erich Trögstad, Haralld Sundby, Annders Weyesteen och Torstenn Houff Eedsorne Laugrettismend paa Rinng Rige, Sampt Jenns Rasmusen Tinningschreffue sammestedt Giöre witterligt Att Anno 1624 denn 20. Decembris. Waar wii effter Lougligen tillneffnd paa Höenenn Tinningsuffue her sammestedt.

Er da for os fennngsligen for Rettenn bleffuen fremfört Enn Quindes Persohn Naufflig Kierstenn Guttorms datter Barneføed Paa Bergesund I Oudallen her paa forne Rinng Rige, Huilche Aff Peder Wexsall her sammestedtz bleff beschylldet och tillLaugt Att hun fra hannom schulle haffue stollet, Baade Kleder mad och Andet, Som enn part Aff Kledrne enndnu her paa Tinget, paa hendis Krop befindes Och der hun haffde stollet fra hannom, saa meget hun kunde bekomme, haffuer Hun Satt Illd paa gaardenn, Och deraff brendt denn boe, Som hun haffde stollet goedtset Vdaff, Och sig sidenn strax der I fra begiffuet, Och war der staaendis vdi samme Boe, Enn Böse Som Vdi Langsommelige tid haffde werritt Lad, Dersom di iche haffde hört Vdi Stuffuenn Att denn Affgich, da haffde Gaardenn brenndt Aff Alldsammen, och folckene Innde brenndt, huor Vdoffuer forne Peder Wexsall war Begierenndes Att hun for saadanne henndis onnde och Wdedische gierninger, Maatte Tillbörligenn, Effter Norges Low, bliffue straffedt, Effter slig Leillighed Bleff hun da aff Konigl: Mayttz Fouget Chrestenn Laugesenn flitteligenn Examinerit och forholdt, Att hun nu her for Rettenn schulde bekiende huorledis Alltinnng der med War tillgaaedt, Och huem med hinde Vdi Raad och daad haffde werret Saadanne Slem wdedische och Wtillbörlige gierning att fuldriffue och om hun nogenn Thid paa Anndre steder haffuer stollen Att hun det nu schulde bekiende, huilchet hun Och goedwilligen Vdenn Trusell giort haffuer, Da haffuer henndis bekiendellse werit Ord fra ord som epter følger.

Kilde: Ringerike Slektshistorielag 2011:44.

Første side av rettssaken fra 1624.

annen manns hus, låve eller bod, skal være fredløs og miste alt det han eier av løst og fast. Enda mer skånselløs var tyvebolkens første kapittel, som sier at den som mer enn en gang stjeler verdier over en mark sølv, skal miste sitt liv. Tyveri ble den gang straffet hardere enn brannstiftelse.

Fogden reiste nå spørsmål om ikke Kirsti hadde begått nidingsverk, da hun først hadde begått tyverier, og deretter satt på ild slik at folk kunne ha brent inne. Lovens bokstav måtte følges, mente han, og Kirsti burde derfor halshogges med sverd, og hennes hode settes på en stake.

Nå hadde jo Kirsti frivillig bekjent både tyveri og brannstiftelse, og da var det ingen nåde å hente. De tolv lagrettmennene kunne ikke annet gjøre enn å avsi dødsdom. De måtte også vurdere om Anne Haraldsdatter skulle dømmes fredløs, men ifølge en bestemmelse i landsleibolkens 26. kapittel kunne hun gå fri om hun kunne lovverge seg med tolv manns ed.

Dette innebar at hun måtte framstille tolv mann som ville avlegge ed på at hun hadde oppholdt seg på Hadeland, og derfor ikke hadde vært med på ugjerningen. Hun fikk en frist på ti uker til dette.

Kilde: Kartverket (Norges Geografiske Oppmåling) Rektangelmåling 1:50 000, 198 6. M. Ryming, 1827.

Veksal i Heradsbygda.

Av fogdens utgiftsregnskaper for 1624/25 ser vi at skarpretteren i Oslo var blitt budsendt, og han hadde mottatt seks riksdaler for å foreta henrettelsen av Kirsti. Det ble notert at hun ikke etterlot seg annet enn de gamle klærne hun gikk og sto i, og disse hadde hun da også stjålet på Veksal.

Hva skjedde med Anne?

Hvordan det gikk med Anne Haraldsdatter vet vi ikke, og kanskje klarte hun å få tolv menn til å sverge sammen med seg. Det var ikke gitt uten videre. En ærlig mann på 1600-tallet avla ikke sin ed om han var usikker på den mistenktes uskyld, og Annes sosiale status var nok

så lav at de fleste ville ha minst mulig med henne å gjøre. Øvrigheten hadde da heller ingen tiltro til henne, noe vi ser av utgiftsregnskapene, der det er sagt rett ut at hun hadde vært sammen med Kirsti om tyveriet og brannstiftelsen.

Vi ser likevel ikke noe mer til Anne i de lokale sikt- og sakefallsregnskapene. Ble hun dømt, kunne det ha blitt dødsdom, og en henrettelse ville nedfelt seg i utgiftsregnskapene med en ny regning fra skarpretteren. Klarte hun virkelig å få tolv menn til å avlegge ed på sin uskyld? Det vet vi ikke noe om, men vel så sannsynlig er det at hun rømte fra bygda og søkte seg et nytt liv langt fra Ringerike.

SIKT- OG SAKEFALLSREGNSKAPENE

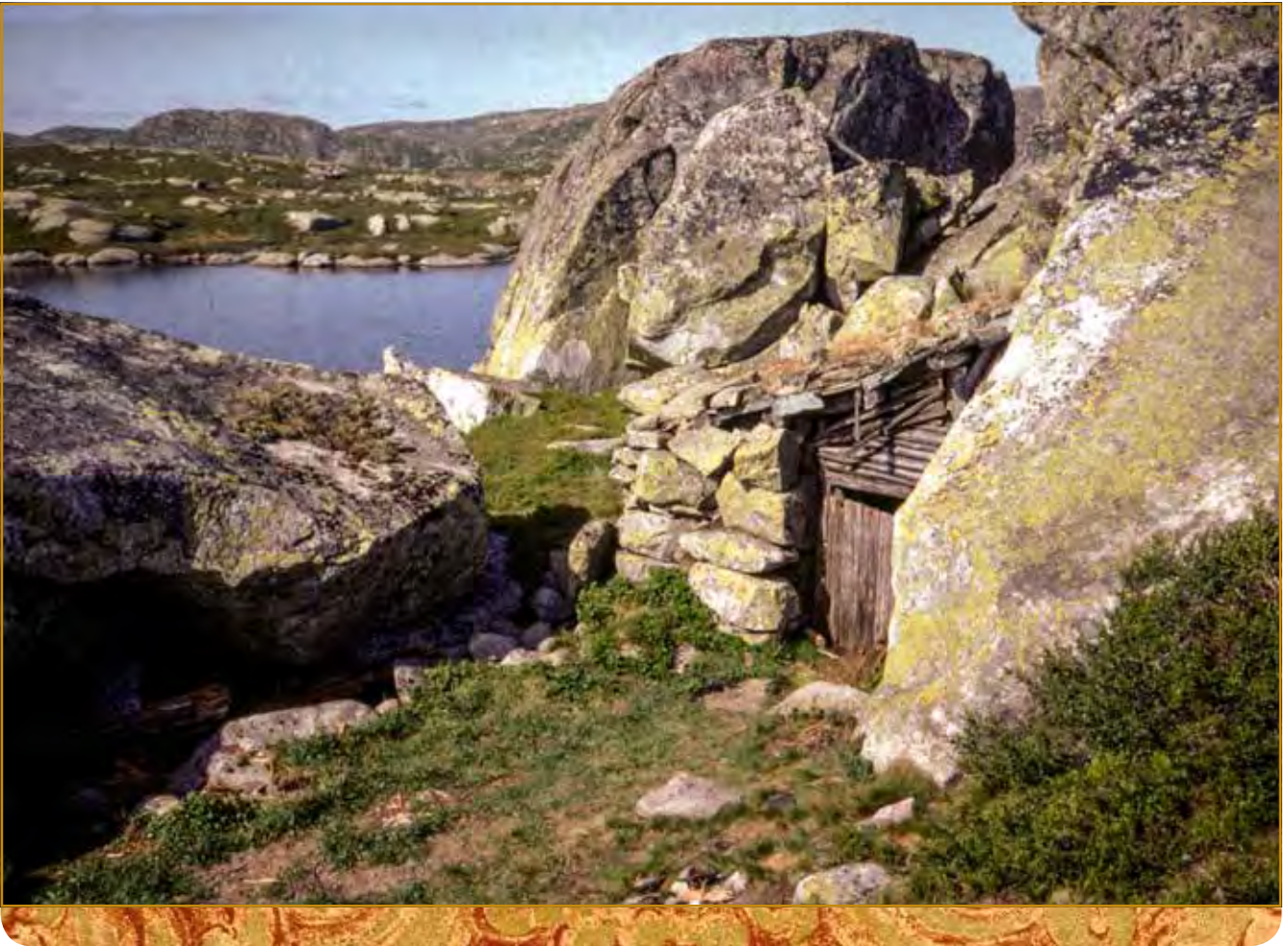
Lensregnskapene ble fra begynnelsen av 1600-tallet utgitt årlig for Akershus len. Lenet besto av flere fogderier med stadig endrede grenser – i 1624 hørte Ringerike under Buskerud fogderi. I hvert av fogderegnskapene var det et eget sikt- og sakefallsregnskap, hvor alle idømte straffer ble oppført. På Ringerike kom ikke tingbøkene før i 1652, og sikt- og sakefallsregnskapene er da den eneste lokale kilden vi har for forbrytelse og straff. For de groveste forbrytelsene var ofte et tingreferat vedlagt saken, som i dette tilfellet med brannstiftelsen på Veksal.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Kong Christian den fjerdes norske Lovbog af 1604. Udg. af Fr. Hallager og Fr. Brandt. Feilberg & Landmark, Christiania 1855. [Fotografisk opptrykk 1981].
- Riksarkivet: Rentekammeret, lensregnskap Akershus len, Buskerud fogderi 1624–25.
- Ringerike Slektshistorielag, 2011: Sikt- og sakefallsregnskap fra Ringerike 1612–1660: utdrag fra fogderegnskapene. Innledning av Sten Høyendahl.

FORFATTEROMTALE

Sten Høyendahl, født 1947 i Oslo og bosatt i Steinsfjeringen i Hole. Han er tidligere seniorrådgiver i Riksrevisjonen med skatt som spesialområde. Sten Høyendahl er leder i Ringerike Slektshistorielag og har siden 2007 vært medlem av redaksjonen i *Hringariki*, lagets medlemsblad. Han har publisert artikler om genealogi og lokalhistorie i diverse tidsskrifter og årbøker og har transkribert tingbøker, kirkebøker og annet kilde-materiale fra Ringerike på 1600- og 1700-tallet.

Steinhytta ved Steinhyttvatna på Storrustefjell hvor Nils Tandberg bodde da han malte sine Vassfarmotiver.

Den ukjente maleren **i Vassfaret**

Det gikk et rykte, eller skal vi kalle det en vandrehistorie, i Hedalen for noen tiår tilbake.

Folk i bygda kunne fortelle at det var en maler fra hønefosskanten som hadde bodd i ei hule inne i Vassfaret mens han malte landskapsbilder med motiv fra området.

Etter hvert som bildene ble ferdige, hengte han dem opp på bergveggene i hula.

Kjetil Sudgarden

Det skulle ha vært folk som hadde sett dette med egne øyne, men ingen visste lenger noe sikkert, for dette var ganske lenge siden.

«Du som bor i Hønefoss, må finne ut noe mer om denne maleren!» sa den kulturinteresserte hedalsbonden Per Goplerud til meg i 1992. Han visste at jeg var mer enn vanlig interessert i Vassfaret, og særlig i gamle boplasser, folk og hendelser. Det var en artig oppgave, men hvor skulle jeg begynne?

Hule i Vassfaret? Det fantes ei hule oppå Bringen, men den var for stor og åpen i inngangen, så der kunne ingen ha bodd. Jeg fikk heller prøve å spørre noen i malermiljøet i Hønefoss om de kjente til denne ukjente «hulemaleren» i Vassfaret.

Tampen brenner

En viktig nøkkelperson i oppklaringen av mysteriet ble den kjente ringeriksmaleren Harald Hauge. Han var med på å stifte Ringerikes Malerklubb 1939 og

var aktiv i klubben til han døde i 1999. Da Hauge fikk høre historien min, var han nesten sikker på at det måtte være snakk om Nils Tandberg. Og han visste ganske mye om ham, blant annet at han hadde bodd i nærheten av Hønefoss skole de siste årene han levde. Nå begynte det å løsne. Det var som å få treff på en DNA-profil. Spørsmålet var om det fantes noen andre som hadde kjent ham og kunne fortelle mer om hvorfor han bodde i ei hule når han var i Vassfaret.

Det var det, nemlig den gamle vaktmesteren på Hønefoss skole, Fridtjof Bjørnsen. Bjørnsen og kona bodde i Åsa da jeg oppsøkte dem i 1992, men før og under krigen hadde de bodd i vaktmesterboligen på skolen og vært naboer med Nils Tandberg i mange år. De hadde ofte bedt Nils inn på et måltid mat, for maleren var ungkar og hadde det trangt økonomisk. De to mennene ble også gode jakt- og fiskekamerater. Nils var en stillferdig og beskjeden mann, men ble alltid mer livlig når de var på tur sammen.

Oppklaring av hulemysteriet

«Det var ingen hule han bodde i, men ei steinhytte», kunne Fridtjof Bjørnsen fortelle meg. Han hadde vært med Nils Tandberg opp dit en sommer før krigen. Det var ikke Nils som hadde bygd steinhytta; han fikk bare låne den et par uker i noen somrer. Hytta hadde en enkel brisk og en ovn, tett tak og fire vegger, så det gikk an å bo der om sommeren. Den ligger ved Steinhyttvatna på Storrustefjell, en snau times gange fra Storekrakkoia i utkanten av Vassfaret. Den gangen var Storekrak ei privat jakthytte, og Nils lå også der en del mens han malte. Han var så betatt av Fjellelva, spesielt den øvre delen der elva renner på blanke berget før den kaster seg nedover i små fall. Det ligger noen steinblokker hist og her som snø og is har sprengt ut og skjøvet ut på berget.

Jakten på steinhytta

Nå startet jobben med på å finne denne steinhytta som Tandberg brukte som atelier og «kunstgalleri». På denne detektivjakten fikk jeg med meg hønefossmaleren Ole Rundhaug som også hadde kjent Nils Tandberg. Og rypejeger Kjell Thorsrud ble med som kjentmann i området.

Til tross for Bjørnsens beskrivelse var ikke steinhytta lett å få øye på, men vi fant den til slutt selv om den ligger usedvanlig godt skjult i terrenget. Du kan gå rundt hele vannet uten å oppdage den siden inngangen bare er synlig fra en bestemt vinkel. To vegger er murt opp av stor stein inntil bratte fjellvegger, og taket er av tre, dekket med never, stein, jord og mose. Vi overnattet i steinbua om natta og lå og mimret om den originale maleren som hadde tapt sitt hjerte til dette vakre fjellområdet i utkanten av Vassfaret.

Vinterlandskap. Privat eie.

Vårbekk. Privat eie.

Steinhytta ble bygd av Kristoffer Storruste rundt 1860 til bruk for jakt og fiske, og flere har nok fått låne steinhytta i årenes løp, for under en bjelke i hytta fant vi en gammel hyttebok med noen få navn. Men boka var fra 1950, og da var Nils Tandberg død.

Hvem var maleren Nils Tandberg?

Nils Tandberg var født i 1890 og døde i 1946 etter lengre tids sykdom. Han ble bare 56 år gammel og bodde hele livet i Hønefoss bortsett fra de årene da han utdannet seg til kunstmaler. I 1910 kom han inn på Den Kongelige Tegneskole i Kristiania, og i perioden

1913–1915 studerte han ved Statens Kunstakademi hvor han var elev av selveste Christian Krohg. Både Krohg og Edvard Munch ga ham gode anbefalingsbrev som han vedla når han søkte stipender, men til tross for at han fikk flere mindre legater, slet han tungt økonomisk.

Han måtte ta andre jobber for å overleve og hadde bare råd til å studere 3–4 måneder om gangen hvert år. Likevel fikk han spart nok penger til et studieopphold i Paris i 1915 på samme kunstakademiet hvor Edvard Munch hadde studert.

Allerede i 1911 fikk han antatt to malerier på «De unges utstilling» og høstet god kritikk, og i perioden 1915–1929 var han flere ganger representert med bilder på Statens høstutstilling, hvor han fikk anmeldelser som vekslet mellom ros og slakt. I 1929, siste gang han deltok på Høstutstillingen, fikk han følgende omtale: «Nils Tandberg har malt en foss som er så kald at en fryser. Han blir snart verdig til navnet Fossekallen.»

En planlagt separatutstilling i 1924 måtte oppgis av økonomiske grunner, men vi vet at han fikk solgt flere bilder til gallerier og kunstsjønnere, noe som nok også ble lagt merke til i hjembyen. Kanskje hjalp det litt på etterspørselen, men dessverre falt malerkarrieren hans i de harde tjue- og tretti-åra da det var vanskelig å leve av kunsten fordi folk flest hadde dårlig råd.

Tandbergs velgjører

Odd Hølen bodde i Sødalgården på Nordsida og mener å huske at Nils Tandberg bodde i et murhus som ble kalt Klingengården. Dette er det huset som ligger bak Hønefoss skole nær brua. Odd hadde også hørt av sin mor at Nils vanket mye hos Håkon Sødal og kona i Sødalgården. Håkon Sødal (1897–1978) var en kjent og respektert skikkelse i Hønefoss som selv drev med maling og var medlem av malerklubben. Sødal verdsatte Tandbergs talent, og med sitt store kontaktnett i byen skaffet han Nils mange oppdrag og prøvde å hjelpe ham også på andre måter. Stein Sødal opplyser at hans tante Elisabeth, som også bodde i Sødal-gården, ofte gikk til Nils med mat. Han kom også til dem, og når det var kaldt, satte han seg alltid ved kaminen i spisestua.

Brødrene Stein og Knut Sødal har arvet tre Tandberg-malerier etter sin bestefar, og morens fetter Reinert Sødal eier et fjerde bilde som det knytter seg en spesiell historie til. Bildet bærer tittelen *Lengsel*, og viser en mann og en kvinne som står nakne på hver sin side av en bred elv. Opprinnelig var dette bildet en personlig gave fra maleren til Håkons søster Hardie Sødal, og det var kjent i familien at Hardie var mer enn en god venninne av Nils Tandberg. Reinert kunne også fortelle at Hardie hadde vært med Nils opp til steinhytta hvor han malte, men visste ikke hvorfor det aldri ble noe mer mellom dem.

Sommermotiv fra Norderhov med utsyn mot Juveren. Privat eie.

Høstmotiv fra Vassfaret med utsyn mot Nevlingen. Privat eie.

Helseproblemer og tidlig død

Mot slutten av 1930-tallet og under krigen fikk Nils Tandberg alvorlige helseproblemer og greide til slutt ikke å gå mer enn hundre meter om gangen. Men når Harald Hauge traff ham i Hønefoss, nevnte han alltid Vassfaret og fantaserte om hvordan han skulle komme seg dit ved å leie en hest og ri opp til Storekrak og Fjellelva. Men dette ble det aldri noe av. Det ble heller ikke noe av en planlagt Tandberg-utstilling i Malerklubben i forbindelse med Malerklubbens 5-årsjubileum i 1944 fordi han da var blitt for syk. Det er bevart et håndskrevet notat, som maleren skrev mens han lå på sykehuset.

Her står det:

Den første natt på Rikshospitalet hadde jeg en fin drøm. Trods morfin og sove-midler fikk jeg ikke sove, men en liten stund hadde jeg blundet så lenge at jeg fikk denne drøm: Jeg så et stort og herlig fjeldlandskap – det var så eiendommelig vakkert. Da jeg våknet og hadde reflektert lidt over dette, kom den tanke, at det kunde lignedes med en symfonisk komposisjon bygd på det vakreste jeg hadde sett i fjeldet. Jeg tenkte vist lidt på Gud – og jeg følte et inderlig ønske; – men jeg visste samtidig at et så vakkert bilde kunne jeg aldri komme til å male!

Nils Tandberg døde 27. mars 1946, og mange venner og beundrere fulgte ham til graven. I minnetalen sa prost Høivik: «Med sterkere helse og under bedre kår kunne han ha drevet det langt. Men vi minnes ham som den fine kunstner han var.»

Minneutstilling og minnestein

Etter hans død arrangerte Ringerikes Malerklubb, forøvrig landets eldste, en minneutstilling i Håndverkeren 4.–7. oktober 1946. På denne måten ville de løfte fram Nils Tandbergs kunst, og inntektene fra utstillingen skulle gå til en enkel minnestein på malerens grav. Harald Hauge og Håkon Sødal var begge blant initiativtakerne. Og i bestefarens etterlatte papirer fant Stein Sødal katalogen fra minneutstillingen med en komplett liste over de 78 maleriene og de fem tegningene som ble vist. Flere daterte ungdomsverker fra Høstutstillingen var med, men også mange udaterte bilder fra Vassfaret.

Foto: Kjetil Sødal

To turkamerater. Den ene av disse kan være maleren selv. Privat eie.

Foto: Kjetil Sødal

Motiv fra Fjellelva, som Nils Tandberg elsket å male. Privat eie.

I juni 1948 ble minnesteinen avduket på Hønefoss kirkegård ved en gripende høytidelighet, og ordfører C.S. Bentzen tegnet i sin tale et vakkert bilde av maleren for de mange frammøtte.

Jakten på Nils Tandbergs bilder

For å få en pekepinn om hvor mange bilder av Nils Tandberg som befant seg i Hønefoss-området, satte jeg den gangen i 1992 inn en annonse i *Ringerikes Blad* og ba folk ringe eller skrive til meg hvis de hadde ett eller flere bilder av ham. Det viste seg at det var ganske mange som hadde malerier av Tandberg, og som regel hang de på en hedersplass i stua. Disse bildene avfotograferte jeg og skrev opp hvem som eide dem. Og noen av bildene knytter det seg spesielle historier til.

For eksempel hadde tannlege Kristian Grov bestilt et stilleben av Nils Tandberg. Motivet skulle være et fruktfat på et bord, og han fikk noen kroner for å kjøpe frukt til å legge på fatet. Etter en stund traff Grov maleren i byen og spurte hvordan det gikk med bildet. Da måtte Tandberg innrømme at han hadde spist opp frukten og ba om noen kroner til for å kjøpe ny frukt. Det fikk han, og bildet ble ferdig.

Men det var som landskapsmaler han var best kjent, og han malte både motiver fra Hønefoss og andre steder på Ringerike, som for eksempel Hønefossen, Juveren og Haverstingen. Men det var naturen ved Fjellelva i Vassfaret som inspirerte ham mest.

Sluttord

I dag er det ikke mange som husker maleren Nils Tandberg, og det har ikke vært mulig å få tak i et fotografi av ham. Men i samtiden var han en kjent og

Stilleben. Privat eie.

Maleriet Lengsel var en gave fra Nils Tandberg til Hardie Sødal – kvinnen i hans liv, som han aldri fikk. Privat eie.

anerkjent skikkelse i det lokale kunstmiljøet på Ringerike selv om Harald Hauge skrev i forbindelse med minneutstillingen at han «var altfor lite påaktet blant det store publikum i levende live». Hauge konkluderer med at «naturen var

hans største læremester», og som naturelsker og friluftsmann studerte han utrettelig naturen – så lenge helsa holdt. Og aller best likte han seg i den store ensomheten oppe i Vassfaret, hans største inspirasjonskilde.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Hauge, Harald 1946: Nils Tandberg. En oversikt over hans virke i anledning minneutstillingen. I: *Ringerikes Blad* 04.10.1946.
- Hauge, Harald 1946: *Ringerikes Malerklubb 5 år*. I: *Ringerikes Blad* 24.10.1946.
- Nilssen, Jappe 1911: De unges utstilling. I: *Dagbladet* 23.05.1911.
- Norsk kunstnerleksikon 1986. Bind 4: 181. Universitetsforlaget.
- *Ringerikes Blad* 02.04.1946: En kunstners siste ferd. [Nekrolog over Nils Tandberg].
- *Ringerikes Blad* 12.06.1948: Minnesteinen over Nils Tandberg avduket.
- *Ringerikes Malerklubb* 2001: Katalog Høstutstillingen: 1. Nils Tandberg.
- Tandberg, Nils udatert: Etterlatt håndskrevet notat som eies av Stein Sødal.
- Aamodt, Asbjørn 1929: Statens kunstutstilling. I: *Arbeiderbladet* 16.10.1929.
- Muntlige kilder: Samtaler med Harald Hauge, Fridtjof Bjørnsen, Stein Sødal, Knut Sødal, Reinert Sødal og Odd Hølen.

FORFATTEROMTALE

Kjetil Sudgarden, født 1940, er oppvokst i Langlim i Telemark, men flyttet til Ringerike i 1970. Han har mesterbrev som tømrer og har drevet sitt eget firma, men er nå pensjonist. Han har bidradd med artikler i flere lokalhistoriske tidsskrifter og årbøker og er aktiv i DNT Ringerike som koiekontakt og turlleder. Interesser: friluftsliv og lokalhistorie.

Seks søte russepiker som utgjorde russeballetten i 1952. Foran fra venstre: Kaja Sten-Johnsen, Lillann Rosenberg og Maren-Johanne Lehne. Bak fra venstre Petra Karin Aasen, Kari Christine Knive og Oddbjørg Steindebakken.

Russetida – tradisjonen som ikke vil dø

Russetida lever i beste velgående selv om det gamle gymnasets feiringen utgikk fra, for lengst er historie. Men i hvilken grad var innholdet i russefeiringen det samme som i dag?

Og var russen den gang snillere og mindre utagerende enn dagens russ?

Marit Stubbraaten og Ragnvald Lien

Vi har lett etter svar på disse spørsmålene i gamle årganger av russeavisene som utkom helt fra 1927, kun fire år etter at det første russekullet ble utklekket på Ringerikes høyere skole. I tillegg har vi intervjuet

seks russ fra henholdsvis 1945, 1947, 1950, 1952, 1954 og 1958 som har fortalt om hvordan det artet seg å være russ de to første tiårene etter krigen. Grunnen til at vi velger å begrense oss til perioden fram mot 1960, er at antallet russ økte betydelig på starten av 1960-tallet, og russefeiringen endret karakter og ble mindre eksklusiv. Tallenes tale er slik: I 1960 var det kun 35 rødruss, mens russekullet i 1963 hadde vokst til hele 94 som følge av økende nasjonal velstand og sosial utjevning.

Fredsrussen 1945

Det første russekullet etter frigjøringen fikk russetida som en overraskende gave, for så lenge krigen varte, var det nemlig strengt forbudt med russefeiring. Da Norge igjen ble fritt 8. mai, måtte fredsårets russekull improvisere russetida som det nå var dobbel grunn til å feire. Og siden avgangselevne dette året slapp å gå opp til eksamen, men fikk sine artiumsvitnemål basert på standpunktarakterene, hadde de ekstra god tid til å planlegge feiringen av 17. mai og resten av russetida.

Sluttstrek ble satt like før St. Hans. Da ble vitnemålene utdelt, og russen byttet ut den røde russelua med den svarte studentlua med den store silkedusken.

Rolf Frisvolds russelue fra 1958 med emblem og russeknute.

Foto: Marit Stubbraaten

Fra forsiden av russeavisa for 1950. Navnet Den Røde Høne ble brukt fast fra 1945, mens russeavisene i mellomkrigstida hadde skiftende navn.

Russeavis

Russeavisene er en viktig kilde til kunnskap om hvordan russefeiringen artet seg fredsvåren. I *Den Røde Høne*, organ for russerne ved Ringerikes høyere skole, kan vi lese om den nasjonale fredsrusen som preget 45-russen og ga feiringen preg av både alvor og jublende glede. Russerne hyllet «Gutta på skauen» og «The Red Devils», de første engelske soldatene som passerte Hønefoss 8. mai. Og mot normalt hyllet russerne politiet som hadde skiftet til sine gode, gamle førkrigsuniformer, og lærerne sine, særlig dem som ble sendt til Kirkenes eller Grini for sin motstand mot tyskernes tvangsnazifisering av skolen. Men det aller største «begestringsobjektet» var nok rektor Helge Fonnum som ble omringet av elleve russ da han kom hjem utpå kvelden 10. mai etter sitt andre opphold i Grini fangeleir. To medelever, viserusseformann Roald Adler Rolfsen og Olav Lilleløyken, fikk også heltestatus da det nå ble kjent at begge hadde vært med i Hjemmefronten.

Fast innslag i russeavisa var spalten «Personalialia» med omtalene av årets russ. Her går det tydelig fram hvem som var skolelys eller latsabber, pene og populære eller glad i øl, røyk og festing. Hvem som var for og mot nynorsk, gjøres det også et nummer av.

Lærerkollegiet fikk også hvert år sitt pass påskrevet i russeavisa som brakte fantasifulle skildringer av hvilke scener som kunne utspille seg i klasserommet og på lærerværelset med navngitte lærere i hovedrollen. Og selv om avisa ble sensurert av rektor, slapp ganske mye gjennom til allmenn forlystelse for leserne av *Den Røde Høne*.

Grønningen, som feiret at de var ferdige med tre år på realskolen, var også ofte gjenstand for russens verbale harselas. De ble kalt grønnskollinger, grønnskuller, bladlus, stinkdyr eller smårollinger og levde farlig dersom de våget seg inn for russens definerte revir. For eksempel kan vi lese at grønnskuller ble «arrestert» av russerne, og ett år kidnappet de til og med grønnskullerformannen.

Russeklær og annet russeutstyr

Allerede fra 1946 var situasjonen mer normalisert slik at russetida igjen kunne feires etter tradisjoner som var innarbeidet før krigen. Men å få tak i russeutstyr var fremdeles et stort problem på grunn av varemangel og rasjonering de første etterkrigsårene. At russerne klarte å skaffe seg russelue og russeantrekk, var i stor grad mødrenes fortjeneste. I samarbeid med flinke sydamer ble hvit silke fra britiske fallskjermer samt gamle laken og duker farget røde og sydd om til russeluer, skjørt og kjoler. Russejentene skulle ha skjørt eller kjole i rødt med innslag av hvitt, og guttene skulle ha dress med rød stripe langs begge buksebeina. I tillegg skulle russeformannen ha to røde slag på jakka og viseformannen ett. Russeemblemet var en rød og en hvit høne i filt. Og russestokk i bambus med rød sløyfe til å vifte med i barnetoget var obligatorisk. På studentballet i juni var jentenes antrekk hvit kjole, mens gutta var iført mørk dress. Både konfirmasjonsdressen og fars gamle finndress ble omsydd for å passe familiens håpefulle russ.

Typisk eksempel på Hønefoss-russens 17. mai-program, som viser at det også før ble fokusert på fest og fyll. Dette programmet er fra 1939.

Lillann Aslaksruds russeemblem fra 1952, som var sydd på russejakken.

Riksprogrammet:

- Kl. 6: Nysilt morgenpjolter i det grønne.
- 7: Russen uler og øller.
- 8: Man fødes.
- 10: Wir marschieren: Die Fahne hoch.
Derefter: Russeorganet distribueres.
- 15.30: Mengden forlystes.
Derefter: Pause av Grieg.
- 19.30: Avreise.
- 20: Den fete kalv fortæres.
- 21: Den første (b)rus.
- 22: Hikki, vi danser.
- 23: Hikki, hakki, hokki.
- 24: Russeskikk er erotikk.
- 2: De første politiske motsetninger.
- 4: Nu vil dig, Borger, det er fortjent.
- 6: Balansekunst.

Russerevy

Arbeidet med russerevyen ga en forsmak på russetida. Dette var første gang russen markerte seg utad i lokalmiljøet, og det ble lagt ned mye arbeid i revyen. Sketsjene og revyvisene ble som regel skrevet av russen selv, mildt sensurert av rektor, men instruktører og musikere ble gjerne hentet utenfra. Blant instruktørene finner vi lektor Einar Anthi og *Ringerikes Blads* vittige penn Kjell Schulerud. Som revymusikere bidro lokale kjendiser som Kristian Pettersen, Rolf Smith, Helge Tronrud og Arne Halden. I 1952 hjalp skolens gymlærer Lise Hammer til med å instruere russepikenes ballett, forteller Lillann Aslaksrud som var en av ballettpikene. Revyen hadde premiere i den gamle kinoen og turnerte deretter rundt i distriktet med mange forestillinger. Den tok derfor mye tid det siste, avgjørende skoleåret, men var russens viktigste inntektskilde ved siden av russeavisa.

I russeavisa for 1945 kan vi lese at revyen som ble forberedt høsten 1944 under streng sensur fra *Nasjonal Samlings fylkespropagandakontor* og byens politi, måtte skrinlegges fordi «rektor Fonnum ble bortført av Gestapo» og eksamen nærmet seg. Men som trøst røper russeavisa hvilke «knakende festlige» revynumre publikum gikk glipp av dette året, blant annet en ellevill gutteballett og den fornøyelige enakteren «Lærer-

råd» som ble gjengitt i sin helhet i *Den Røde Høne*. Hovedsaken i dette oppdiktede lærerrådsrådet var en henstilling fra russen om øyeblikkelig opphevelse av elevenes røykeforbud, et forslag som ble kontant nedstemt av det godt innrøykte lærerkollegiet. To år senere brakte russeavisa et forslag til nytt skolereglement, hvor §1 lød slik:

Alle elever har full røykefrihet, men lærerne må søke elevrådet om tillatelse til å røyke. Om en lærer viser dårlig oppførsel mot en av elevene, kan han miste retten til å røyke.

I de fleste russerevyer og russeaviser ble lærerne parodiert, mer eller mindre godmodig, og noen lærere var gjengangere.

Foto: Rolf Frisvold's album

Fra åpningsnummeret i russerevyen 1958.

Fra venstre Thomas Wahlstrøm, Karen Johanne Waagaard og Rolf Frisvold.

Foto: Rolf Frisvold's album

Sketsj fra russerevyen 1958. Bjørn Thoresen parodierte Leif Juster i hans glansnummer "Dyden dutten Theodor".

Foto: Rolf Frisvold's album

Gutteballett fra russerevyen 1958. Fra venstre: Finn Johansen, Terje Strøm (russeformann), Bjørn Owe Thoresen, Tore Haugerud, Hans Otto Sandberg og Olav Skogly.

Vekking av lærerne

17. mai var jubeldagen i russetida, dagen da rusen farget byen rød og med høylydte hurrarop og russerop feiret at de nærmet seg slutten på tolv års skolegang under lærernes strenge regime med pugg, prøver og *parade*, det vil si refs på rektors kontor hvis de kom for sent til en skoletime. «De røde horder» startet dagen grytidlig ved å vekke lærerne sine med rop og skrik. At rusen den gang oppfattet lærervekkingen som en rampestrek, forteller nok litt om den fryktblandede respekten elevene hadde for sine lærere i det gamle gymnaset som på denne tiden var en utvalgsskole for en liten, privilegert del av hvert årskull.

Russefrokost

Den store, felles 17. mai-frokosten foregikk privat hos en av rusen som hadde stor nok plass til alle. Helt til 1960 hadde skolen bare to avgangsklasser som nesten aldri utgjorde mer enn ca. 40 elever. Når rusen ankom russefrokosten, hadde de ranglet i flere timer allerede. Og dersom man skal feste litt til det røpete 17. mai-programmet som sto listet opp i mang en russeavis både før og etter krigen, hadde de også rukket å skåle litt før de benket seg rundt frokostbordet.

Myten om russens forherligelse av fest og fyll er det altså kildebelegg for helt fra russefeiringens barndom på Ringerike. Vår 47-russ Klara Sætre kan berette om russefrokost med øltønne fra Hønefoss Bryggeri. Bryggeriet hadde hvert år annonse i russeavisa og reklamerte både for Solo og for «Godt øl i godt lag». Men ifølge våre seks russ fra 40- og 50-tallet var alkoholinntaket atskillig mer moderat enn det ble skrytt av i russeavisene!

Foto: Marit Stubhaugen

En slik mini-russebil lå som gave ved hver kuvert ved russefrokosten hos Inger Marie Lyche 17. mai 1958. Rolf Frisvold eier denne bilen. Pikene fikk en dukke iført russeutstyr.

Foto: Lillian Aslaksruds album

Frekk plakat fra russetoget 1952 som slapp gjennom rektors sensur.

Russetog og russetaler

Etter russefrokosten deltok rusen både i barnetoget og russetoget. I barnetoget marsjerte de pent og pyntelig på rekke etter flaggborgen og skolens lærere, som var iført svarte studentluer. Men i russetoget senere på dagen forsøkte de å forlyste og helst forarge byens borgere en smule med morsomme og frekke plakater og opptrinn.

Dessuten solgte de russeaviser og delte ut russekort til barna. 18. mai 1951 skrev *Ringerikes Blad* dette om årets russetog:

Det var så stille til rusen kom. De hadde anskaffet alt utstyr, fra trillebør til flere biler, og kom bråkende opp Storgaten. Av plakatene merket vi oss særlig en som bar påskriften «Vi trenger et Thi-sted»!

Dette ordspillet var russens hyllest til byens pissoar.

Rett etter russetoget var det tid for de to russetalene på Søndre Torv, og begge russeformennene tok svært alvorlig på oppgaven, vel vitende om at talene ble kritisk vurdert både av de mange framførte og lokalavisa. Russeformannens tale skulle være seriøs og samfunnsorientert, mens viseformannens tale gjerne var mer humoristisk og flåsete. I 1950 fikk talene til lederduoen Reidar Aslaksrud og Steffen Hensrud denne omtalen i avisen 19. mai:

Russeformannen holdt en alvorlig tale – meget god for øvrig – og nestformannen sørget for den muntre del.

17. mai var maratondistansen for rusen som etter å ha underholdt byen med russetoget, russetalene og russeavisa, fortsatte feiringen med festmiddag og dans helt til soloppgang – for dem som sto distansen ut. Og hvis festen ble holdt utenfor byen, måtte de som regel ta beina fatt for å komme seg hjem etterpå, minnes 1945-russ Einar Weisteen.

Russeknuter og rampestreker

Kampen for å skaffe seg russeknuter var en tradisjon som oppsto på 1940-tallet, men knutereglene forandret seg med årene. Våre seks russ husker at de måtte holde seg våkne til soloppgang for å oppnå én knute. Å ligge ute i hagen en hel natt ga dobbel knute og å dra på hyttetur kvalifiserte til tredobbel knute.

Det var også tradisjon at russeren natt til 17. mai hengte opp rampete plakater på strategiske steder rundt i byen. For eksempel byttet de i 1950 ut plakaten i kinoramma med en selvlagd kinoplate med ordfører Bentzen og rådmann Flaten i hovedrollene som skurker i filmen «To mistenkelige personer».

Garver Pedersen fikk gjennomgå for å spre vond lukt i byen ved at russeren malte klage på plankegjerdet hans mot Kong Rings gate. Som ansvarlig for russeren 1950 måtte russeformann Reidar Aslaksrud ta jobben med å vaske bort malingen. Men 18. mai konkluderte *Ringerikes Blad* likevel slik:

Russeren oppførte seg meget pent hele dagen. Deres små løyer moret folk.

Også da de to bjørnene på bybrua skulle avdukes under byjubileet i 1952, hadde russeren vært på ferde med plakater hvor det sto BØØ, noe billedhogger Ståle Kyllingstad tok med et smil.

Men det mest legendariske russestunet skjedde så tidlig som i 1925 da Asle Enger var russeformann. Åstedet for «nidingsdåden» var sokneprest Otto C. Christophersens hage som var prydet med flere nakne kvinnestatuer. Russeren sørget for at disse ble påkledd BH og truse til stor muntrasjon for byens borgere. Det bør også nevnes at soknepresten var skolens religionslærer. Asle Enger som senere selv ble prest, forteller i sin biografi at han ble innkalt til rektor som påla ham å be soknepresten om unnskyldning. Men på tomannshånd innrømmet rektor at han syntes påfunnet var «svinaktig morsomt».

Med hensyn til festing, bråk og rampestreker erklærte Ringeriksrusseren 1949 seg som noviser i forhold til Oslo-russens «herjinger på den 17. mai og senere også». Og i russeavisa for 1950 evaluerer de seg selv når det gjelder rampestreker og konkluderer med at bare byens sureste innbyggere og

politiet vil ergre seg over deres påfunn. Men for sikkerhets skyld ber de folk i Hønefoss om å være overbærende med dem fordi det kanskje er den siste gangen de «får lov å vise sitt sprudlende humør uten at det vekker offentlig mishag».

Russebiler og russeturer

Skikken med at russeren fikk tak i gamle biler som de malte røde og pyntet med morsomme navn og slagord, dukket opp i russetoget utpå 1950-tallet, men russebiler som transportmiddel i russetida ble ikke vanlig før på 1960-tallet da tidene ble bedre. I 1950 var det kun én bil i russetoget i Hønefoss, og i 1952 var det to. Åpne førkrigsmodeller, fullastet med russ, var mest populære som paradekjøretøy i russetoget. Men også hester, lastebiler og traktorer medvirket i toget på 1950-tallet. I *Ringerikes Blad* for 19. mai 1950 kan vi lese følgende: *Nytt av året var pulter som kjøreredskap trukket av hester med russelue.*

Og i 1954 var en gammel, sliten lastebil, Ford 1935-modell med V8 bensinmotor, eneste bilen i russetoget. Men *Rosalia* som den ble kalt, møtte sitt endelikt da russeren fylte diesel fra en veiarbeidsmaskin på tanken på tur hjem fra en fest, forteller Ola Hallingby.

Ikke før langt utpå 1950-tallet ble det vanlig å dra på mer langreiste russeturer enn på tur til Oslo eller på russetreff til bygdene rundt Hønefoss. 53-russeren var

trolig det første russekullet fra Ringerikes høyere skole som dro på russetur til København, byen som i mange år var russens *Mekka*.

Her kunne de feste mer utagerende uten å bli bremsert av foreldre, lærere eller byens politi. Københavnturen ble i hovedsak finansiert av inntektene fra russerevyen. I 1958 innbrakte revyen kr. 10 000, husker Rolf Frisvold, et anselig beløp etter den tidens pengeverdi.

Russedåp

Den høytidelige russedåpen foregikk i skoleparken mot Storgata. En liste fra 1954 viser at hver russ hadde sin personlige fadder som enten var en av skolens lærere, en nær slektning eller venn av familien, alle iført svarte studentluer. Dåpen markerte at russetida var slutt, og for å symbolisere dette ble alle russe-luene kastet i en haug, og russeformannen holdt sin siste høytidelige tale.

Reidar Aslaksrud som var russeformann i 1950, innledet sin tale slik:

Vi står i dag foran en ny epoke i vårt liv. Skoleporten har lukket seg bak oss og vi er med et trylleslag kommet ut i livet.

Og han avsluttet slik:

Ja, russetiden har vært en sorgløs tid, og når vi nå kaster de røde luene og får de sorte, så føler vi ansvaret som faller på oss, og vi erklærer oss villige til etter beste evne å utføre våre gjerninger til samfunnets beste.

Russetoget anno 1952 passerer Søndre Torv. Bare to biler deltok dette året i toget.

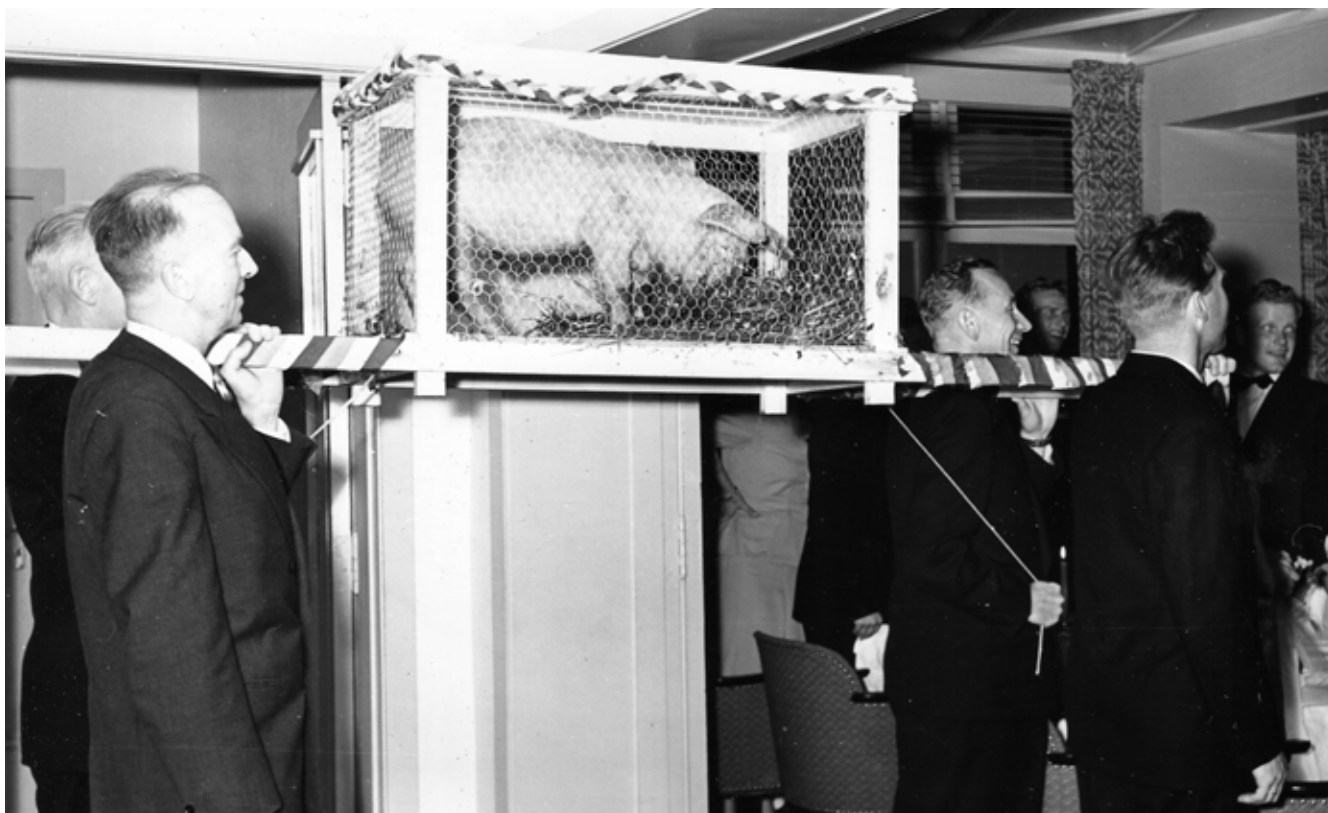

Foto: Ola Hallingbys album

Hans Majestet Grisen ankommer 1954-russens studentball på Sundøya restaurant.

Grisen ble båret i prosesjon av fire av lektorene. Nærmest til venstre Lars Aabol og til høyre Alf Grøtterud og Thor Myhr.

Hans Majestet Grisen

Men før russen ved Ringerikes høyere skole tok fatt på livet etter gymnastida, satte de et endelig punktum med et stilig studentball hvor også lærerne var innbudt. Her var elevene for første gang iført den svarte studentlua som tegn på at de hadde bestått eksamen

og kunne kalle seg studenter. Og på denne festen var feiringen av *Hans Majestet Grisen* et fast innslag i en kort periode etter krigen. 1954-russ Ola Hallingby kan fortelle at en lys levende gris i en nettingkasse ble båret inn i høytidelig prosesjon på Sundøya restaurant hvor ballet fant sted, og

både 58-russ Rolf Frisvold og andre 50-tallsruss husker *H.M. Grisen*. Den muntre seremonien med *H.M. Grisen* skulle nok symbolisere at de som artianere var klar for studier ved universitetet og kunne bli medlemmer av Studentersamfundet, oslostudentenes populære møtsted.

VIKTIGE ÅRSTALL

1923: Ringerikes høyere skole ble fellesnavn for middelskolen og gymnaset. 12 elever besto examen artium. Alle rede fra starten ble disse kalt rødross.

1928: Rødrussen fikk en «konkurrent» da grønnrussen begynte å feire at de hadde avsluttet middelskolen. Realskolen avløste etter hvert middelskolen, og siste kull på middelskolen ble uteksaminert i 1941.

1937: De første elevene tok examen artium på engelsklinjen som erstattet latinlinjen. I alt 15 elever besto eksamen, 9 på reallinjen og 6 på engelsklinjen.

1963: To klasser ble uteksaminert både på engelsklinjen og reallinjen, og antallet elever som besto examen artium, var 94.

1964: Økonomisk gymnas ble opprettet slik at skolen fikk blåross fra 1967.

1967: Ringerikes høyere skole skiftet navn til Ringerike gymnas, og Ringerike realskole flyttet fra Stangs gate til Dalsbråten.

1970: De første elevene tok examen artium på naturfaglinjen, og Ringerike gymnas hadde seks avgangsklasser med i alt 120 elever, 101 rødross og 19 blåross, som besto eksamen.

1973: Det siste året med realskole og grønnruss før ungdomsskolen var endelig innført på Ringerike.

1980: Ringerike gymnas fikk ny struktur med seks homogene førsteklasse med felles grunnkurs. 106 rødross og 23 blåross besto eksamen.

1982: Examen artium og linjegymnaset ble avviklet som ordning.

1991: For første gang ble 27 rødross uteksaminert fra Hønefoss videregående skole. Elevene hadde gjennomført toårig grunnkurs og deretter ett års allmenfaglig påbygning. Ringerike yrkesskole skiftet navn til Hønefoss videregående skole i 1990.

1994: Ringerike gymnas skiftet navn til Ringerike videregående skole. Samme år ga Reform 94 alle rett til minst tre års videregående opplæring.

På Ringerike er det nå russ både på Hønefoss videregående skole, Ringerike videregående skole og Tyrifjord videregående skole.

Og det var nettopp i Studentersamfundet i Kristiania at figuren *Den Gyldne Gris* dukket opp på 1850-tallet. Grisen var en fem kilo tung, forgyldt sparegris i porselen. Denne hadde medlemmene av Det Norske Studentersamfund fått i gave av Studentforeningen i København for å samle inn penger til å bygge sitt eget hus. Sparegrisen ble kronet i 1859 og fikk tittelen *Hans Majestet Grisen*.

I tillegg ble ordenen *Den Gyldne Gris* innstiftet og tildelt studenter som hadde utmerket seg spesielt i Studentersamfundet eller i det norske samfundet. Dette skjedde på såkalte grisefester, en tradisjon som ble gjenopptatt etter krigen, men ble midlertidig avskaffet igjen da de radikale 68-erne fikk makten i Studentersamfundet på 1970-tallet. En rundspørring viser at russerne på Ringerike sluttet å feire *Hans Majestet Grisen* rundt 1960.

Er russetida liv laga?

Dette spørsmålet ble ofte luftet i russeavisene like etter krigen. Bakgrunnen var at den høyere skolen nå var blitt et sammenhengende femårig løp med bare to år på realskolen pluss tre år på gymnasiet før man tok examen artium.

Og i 1947 ble eksamen i de skriftlige hovedfagene som ga flest poeng, flyttet til 19. mai til stor frustrasjon for russerne. De oppfattet dette som Gerhardsenregjeringens og det statlige Undervisningsrådets forsøk på å «bremse på Oslo-russens herjinger 17. mai» og på sikt ta livet av russefeiringen som nå

Foto: Reidar Aslaksruds album

Russeformann Reidar Aslaksrud framfører sin russetale på Søndre Torv 17. mai 1950.

ble en enda større «risikosport». Russerne visste at dersom de strøk i ett (eller flere) fag, måtte de ta det siste året om igjen og gå opp på ny i alle fag. Standpunkt karakterene talte nemlig ikke på vitnemålet, bare eksamens karakterene.

Disse ble offentliggjort i lokalavisa med elevens navn, noe som føltes som en offentlig gapestokk for dem som gjorde det dårlig eller strøk. Ifølge russeavisa var Hønefoss-russerne 1947 med på en landsomfattende protestaksjon mot den-

ne forhatte ordningen, som ble avskaffet av Undervisningsrådet kort tid før sensuren falt dette året.

Til tross for skiftende eksamensordninger og skolereformer som avskaffet både examen artium og det gamle linjegyminasiet, har russetida overlevd som et seiglivet bevis på at norsk ungdom har behov for å slå ut håret noen hektiske uker før de forlater skolebenken og inntar sin plass i voksensamfundet som «gagns mennesker».

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Intervjuer med russ fra perioden 1945–1958: Einar Weisteen, f. 1925 og russ 1945, reallinjen; Klara Sætre (Sigstad), f. 1929 og russ 1947, engelsklinjen; Reidar Aslaksrud, f. 1931 og russeformann 1950, engelsklinjen; Lillann Aslaksrud (Rosenberg), f. 1932 og russ 1952, engelsklinjen; Ola Hallingby, f. 1935 og russ i 1954, reallinjen; Rolf Henrik Frisvold, f. 1939 og russ i 1958, engelsklinjen.
- Fonnum, Helge 1949: Ringerikes høyere skole gjennom 25 år. Utgitt av Ringerikes høyere skole, Hønefoss.
- Gandrud, Einar 1999: Minner fra Ringerikes høyere skole 1940–43. I: [Heftet] Ringerike 71: 25–27.
- Johansen, Bodil 2009: Yrkesopplæring i 100 år. Fra Hønefoss tekniske aftensskole til Hønefoss videregående skole. Kolltopp Forlag, Hønefoss.
- Reidar Aslaksruds russetale 17. mai 1950 og hans tale siste skoledag i juni 1950.
- Russeaviser fra perioden 1927–1939 (med skiftende navn).
- Russeaviser fra perioden 1945–1958 med navnet Den Røde Høne.
- Syvertsen, Arnfinn 1983: Den høyere skolen i Hønefoss 1884–1984. Utgitt av Haakon Arnesen A/S, Oslo.
- Wikipedia: Hans Majestet Den Gyldne Gris.

FORFATTEROMTALER

Marit Stubbraaten, født 1945, er cand.philol. fra Universitetet i Oslo med fagene nordisk hovedfag, engelsk og historie. Hun er pensjonert lektor fra Ringerike videregående skole og har vært redaksjonsmedlem i *Heftet Ringerike* fra 2015.

Ragnvald Lien, født 1951, er cand.real. og fikk lektorstilling ved Ringerike gymnas i 1977. Han var tilsatt ved Ringerike videregående skole fram til 2016, fra 2009 som rektor. Lien har vært medlem av redaksjonen for *Heftet Ringerike* fra 2010 og er redaktør fra 2015.

Rallare Wilson

Tekst Elling Lien Vistekleiven
Musikk Geir Bråten

1. Far min sig-mund er hjem-me i-gjen, nær og ek-te som han all-tid var.
En sann og kjær, u-u-svi-ke-lig venn, og en helt u-al-min-ne-lig kar.

Geir Bråten

Noter til Rallare Wilson.

Samarbeid i *bilde, tekst og tone*

Tre slektninger fra Ringerike med
hvert sitt kunstneriske uttrykk har funnet
sammen i et felles prosjekt.

Sigmund da Silva Lien, Elling Lien Vistekleiven og Geir Bråten

Bildene er det Sigmund da Silva Lien som står for, tekstene skrives av Elling Lien Vistekleiven og musikken komponeres av Geir Bråten. Alle tre er i slekt med hverandre.

Det hele begynte med at maleren Sigmund da Silva Lien solgte sitt bilde *Valkyrien* til Operaklubben Arie. Lederen av klubben Geir Bråten overrakte maleriet til sangerinnen Caroline Wetergreen på operahusets 10-årsjubileum i 2018. Da Geir Bråten så alle maleriene til Sigmund da Silva Lien, fikk han en idé: Sigmunds onkel, lyrikeren Elling Lien Vistekleiven, kunne skrive dikt til maleriene, og deres felles slektning Geir

kunne tonesette diktene. Disse tre har arbeidet sammen om *Bilde, tekst og tone*.

Vi kan her presentere et eksempel på dette samarbeidet i praksis. Det heter *Rallare Wilson*. Teksten av Elling Lien Vistekleiven og maleriet av Sigmund da Silva Lien ble trykt i *Ringerikes Blad* 11. januar 2017. Her publiseres også notene til sangen. Den er fremført som visesang flere ganger og har fått gode tilbakemeldinger. Blant annet blir den fremført på KulturBakkane ved Volda på Sunnmøre hvor Geir Bråten synger hver sommer. Den synges også jevnlig i omsorgsboliger, i viseklubber og ved foreningsarrangementer.

Sigmund Lien malt av barnebarnet
Sigmund da Silva Lien.

Rallare Wilson

Til min far av Elling Lien Vistekleiven

*Far min Sigmund er hjemme igjen,
nær og ekte som han alltid var.
En sann og kjær, usvikelig venn
og en helt ualminnelig kar.*

*Et bilde malt av en av de beste.
Det bivrer av Rallare Wilson.
For å ære dette, la oss feste:
Pustende, levende drivende ånd.*

FORFATTEROMTALER

Sigmund da Silva Lien, født 1973 på Ringerike, er utdannet ved Statens kunstakademi 1997–2001. 20 år gammel var Sigmund da Silva Lien elev hos Odd Nerdrum et drøyt år. Nerdrum malte flere portretter av Sigmund. Før perioden hos Nerdrum var han gjennom en periode der surrealistene som Max Ernst, René Magritte og Salvador Dalí var viktige inspirasjonskilder.

Elling Lien Vistekleiven, født 1968 på Ringerike, bor i Norderhov og er dikter. Han bidrar med stadig nye prosjekter: avisdikt, diktsamlinger, cd album, filmatiserte Facebook-dikt og Youtube-dikt. Han utga samlingen *Obligatorisk Jordisk ansvar* i 2009, og den sjette diktsamlingen *Alvor for verden* kom i 2012.

Geir Bråten, født 1949 på Veme, har tonesatt flere av Elling M. Solheims dikt og sunget dem i *Søndagsposten* i 2005 med Totto Osvold og på *Det Norske Teater og Operaens Dag*. Han har tonesatt Randi Lise Rønnestads dikt og gitt ut CD med henne. Han er cand.mag., musikkpedagog og bor i Oslo.

Skolebygningen, her etter påbygging i 1874, ble seinere overtatt av Kirkeskolen.

Ringerike middelskole – oppstartsåret 1874–75

Ordningen med middelskole i Norderhov startet i 1874 og fortsatte fram til 1897.

Da måtte skolen gå inn på grunn av konkurransen fra middelskolen i Hønefoss som ble etablert i 1884.

Ragnvald Lien

Tidligere ble realskole brukt som begrep, og mange av disse skolenene startet like etter århundreskiftet, som i Drammen i 1806 (Ness 1989:63). Ringerike realskole var fra 1848 en fortsettelse av privatskolen i Norderhov der Asbjørnsen og Moe møttes (Gjefsen 2011:27 ff.). Middelskolen ble innført ved lov av 1869 med et seksårig kurs (Ness 1989:84).

Ny plan

Realskolen i Norderhov var blant dem som fikk statsstøtte gjennom Opplysningsvesenets fond. Etter en lovendring i 1860 skulle tilskuddet opphøre og belastningen tilfalle amtene (fylkene). Det tok noe tid før vedtaket ble effektivt, og et beløp på 400 spesidaler årlig bortfalt først ved utløpet av skoleåret 1874–75 (Sætrang 1907:21). Styret innså at det ikke var håp om tilskudd fra Buskerud

amt og omdannet skolen til middelskole etter den nye loven av 1869.

Fungerende rektor Ernst Diesen og sogneprest i Norderhov Thomas Conrad Hirsch var blant drivkreftene i endringen, som ikke var særlig dyptgripende. Planen inneholdt en økning i språkundervisningen, og tysk skulle erstatte engelsk som begynnerspråk. I april 1874 ble det søkt om godkjenning av planen, opprettholdelse av statsbidraget og rett til å avholde middelskoleeksamen.

Planens § 1 viser til at det var skolens mål:

...at meddele de Disciple, som fra den træde umiddelbart over i Livet, en afsluttet og efter deres Behov afpasset Almendannelse samt tillige at tjene som Forskole for de Elever, der senere agte at gaa over til høiere Undervisningsanstalter.

Stiftsdireksjonen uttalte seg rosende om søknaden (Sætrang 1907:23):

Ringerikes realskole har nu bestaaet gennem et længere tidsrum, har nydt god søgning, og stedse gjort fyldest for sig, saaat den har været til særdeles gavn og nytte ikke alene for Ringerike, men for flere til samme grænsende distrikter, og er bleven befolkningen kjær.

I skrivelse av 15. juni 1874 sendte Kirkedepartementet saken tilbake med begjæring om Norderhov og Hole kommuners garanti for den planlagte middelskolen og krav om at det skulle være et visst antall friplasser som ikke krevde skolepenger. Hønefoss bystyre ønsket ikke å garantere for skolen da byen arbeidet for sin egen middelskole (Sætrang loc. cit.).

Start i 1874

Alderen på elevene var normalt 9–16 år, men mange ble også tatt opp ved høyere alder. Ved skolen startet tyskundervisningen først i 3. klasse. Det var for at elever som hadde gått lenger i allmueskolen, kunne begynne i en klasse som passet bedre med deres fysiske alder.

For å kunne starte i første middelskoleklasse måtte «disciplen» etter planens §§ 17 og 18 i alminnelighet ikke være under 9 år og kunne:

- 1) lese rent
- 2) skrive sammenskrift og avskrift etter bok
- 3) regne addisjon, subtraksjon og multiplikasjon i ubenevnte, hele tall
- 4) gjengi noen av de viktigste bibelske og fedrelandshistoriske fortellinger og vise noe kjennskap til Norges og Jødelands kart

Selv om det var skolepenger på opptil to spesidaler i måneden, var det stor søkning. Skolen måtte ansette en ny lærer, og statstilskuddet ble økt til 500 spesidaler. Planen som ble vedtatt, inneholdt undervisning i seks år med følgende fag:

- Fra 1. år: religion, morsmål, historie, geografi, regning og skrivning
- Fra 2. år: tegning
- Fra 3. år: tysk, naturkunnskap og geometri
- Fra 4. år: engelsk
- Fra 5. år: fransk

Skoleloven av 1869 hadde følgende mål for enkelte fag:

I Religion: At Disciplen besidder sikkert Kjendskab til den bibelske Histories væsentlige Indhold og til den kristelige Troes- og Sædelære efter den evangelisk-lutherske Bekjendelse.

I Modersmaalet: At han læser tydeligt og udtryksfuldt og besidder noget Kjendskab til Modersmaalets Skjønnlitteratur samt med Orden og Tydelighed i sprogrigtig Form og uden orthografiske Feil kan behandle en lettere Opgave.

I Tysk og Engelsk: At han besidder sikker Kundskab i det væsentlige af Grammatiken, riktig og med Færdighed kan oplæse og oversætte forhen ulæste Stykker, som ingen særegne Vanske-

FERIER:

1. Sommerferie: En måneds varighet etter den offentlige eksamens avslutning
2. Juleferie: Fra og med 22. desember til og med 8. januar
3. Påskeferie: En uke
4. Pinseferie: Fire dager
5. Bededag og Kristi himmelfartsdag
6. Fastelavnsmandag, 17. mai, St. Hans dag, Kongens gebursdag og to dager før eksamen

Rektor kunne dessuten gi en fridag per måned – det som fikk navnet månedsløv.

ligheder indeholde, samt at han ved Hjælp av Ordbog kan skrive en Stil uden grovere Feil.

I Geografi: At han besidder en nogenledes [noenlunde] fuldstændig Oversigt over den fysiske og politiske Geografi samt fuldstændig Kjendskab til de tre nordiske Lande, fornemmelig Fædrelandet.

I Matematik:

a. At han besidder Indsigt og Færdighed i praktisk Regning, – derunder indbefattet Brugen af Logarithmer – anvendt paa Opgaver fra det daglige Liv, samt i Regning med Bogstavstørrelser og i Løsning av Ligninger af 1ste og 2den Grad.

b. At han besidder Færdighed i at udføre de almindelige og praktisk anvendelige geometriske Konstruktioner og Beregninger, og kan gjøre Rede for den plane Geometri efter en kortfattet Lærebog.

Som vi ser av målformuleringene, var elevene kun gutter. I 1880-årene ble det stadig fremmet krav om å ta inn jenter, og endring i bestemmelsene åpnet for at det i 1886 begynte 11 jenter (Sætrang 1907:35). Loven inneholdt mulighet for å dele i engelsk- og latinlinje fra 4. klasse, men skolen i Norderhov hadde kun engelsklinje. Samtlige fag var obligatoriske med unntak av fransk. Dessuten ble det gitt undervisning i sang, militære øvelser og gymnastikk og fra 5. år også i landmåling og bokholderi innenfor matematiske fag. Sang, ekseris og gymnastikk ble holdt utenfor den ordinære timeplanen på 30 timer. Det betyr at elevene i 5. og 6. klasse hadde 33 timer om de valgte fransk.

Kilde: Steinhamar 1914

Skolens rektor i perioden 1869–1878 Helge Vold bidro til å etablere skolen etter ny plan som middelskole.

Kilde: Steinhamar 1914

Skolens annenlærer Ernst Diesen, tilsatt 1867–1889, var en betydelig drivkraft i starten. Han foresto en del av militærundervisningen.

Avgangseksamen 1875

Hvert år skulle avsluttes med offentlig eksamen. Skolen hadde allerede skoleåret 1874–1875 arbeidet etter ny plan og gjennomførte første eksamen i 1875. Det var eksamen for alle trinn, men med eksterne sensorer kun ved avgangseksamen for 6. middelskoleklasse. Fra Kirkedepartementet kom det følgende tillegg til reglement for avgangseksamen for middelskolen: «Forpligtelsen til at underkaste sig Prøve i Religion gjælder kun dem, der tilhøre Statskirken.»

Da det var få elever i noen klasser, ble det gitt undervisning i sammenholdte klasser 1874–75. Det var felles undervisning for 1. og 2. klasse og for 5. og 6. klasse.

Eksamen for 6. klasse ble første året avholdt med kun to elever:

- Jonas Cornelius Falk, sønn av vaktmester Falk i Hønefoss, født 1858 og elev ved skolen siden januar 1868.
- Olaf Kristiansen, sønn av kirkesanger Kristiansen i Norderhov, født i 1859 og elev ved skolen siden august 1871.

Skriftlig eksamen var 15., 16., 17. og 18. juni klokken 08–12 med følgende oppgaver:

- En oppgave i morsmålet.
- En tysk stil. Ordbok var tillatt.
- En engelsk stil. Ordbok var tillatt.
- Noen oppgaver i tall- og bokstavregning og konstruksjonstegning.

Muntlig eksamen for 6. middel-skoleklasse var ellers kl 09 og kl 16 følgende datoer:

- 29. juni:** Matematikk og naturkunnskap, faglærer Diesen.
- 6. juli:** Religion og norsk, faglærer Vold som også var skolens rektor.
- 8. juli:** Historie og geografi, faglærer Alme.
- 12. juli:** Tysk, engelsk og fransk, faglærerne Vold, Diesen og Alme.

HJEMSTED FOR 84 ELEVER I 1874–75:

Norderhov	18
Hole	11
Hønefoss	9
Haug	4
Soknedalen	6
Ådalen	6
Valdres, Land, Hadeland	15
Hallingdal	1
Modum, Eiker	3
Drammen	2
Kristiania	5
Hamar	1

FEDRENES STILLING I 1874–75:

Gårdbrukere	56
Embetsmenn og offentlige tjenestemenn	10
Kjøpmenn	10
Håndverkere	8

Sensorer var i religion og morsmål: sogneprest Christoffersen, i tysk, engelsk, fransk, tegning og skriving: premierløytnant Bonnevie, i historie og geografi: cand.jur. Schirmer og i naturfag og matematikk: premierløytnant Amundsen. Til muntlig eksamen og til karakteropplesing onsdag 14. juli «indbydes enhver, hvem Skolens Gjerning interesserer».

1.–5. klasse hadde altså også eksamen, men uten eksterne sensorer. Skoleåret startet igjen etter en måneds sommerferie med opptaksprøve for nye elever mandag 16. august og ordinær start 17. august kl 09. Dagens sommerferie og avspasering i skoleverket på åtte sommeruker var altså bare halvparten den gangen. Utvidelsen i vår tid må sees som et svar på den generelle økningen i ferie og fritid. Antallet fridager i løpet av skoleåret synes sammenlignbart med dagens – se faktaboks.

Ansatte i 1874/75

Skolens forstanderskap opprettet en femte lærerpost, og årslønn ble følgende:

Rektor (kalt inspektør): 500 spesidaler + fri bolig. Dette var cand. theol. Helge Vold, født 1839 i Vang ved Hamar, ansatt i 1869 og fortsatte fram til mai 1878. Deretter var han prest i Fåberg ved Lillehammer og sokneprest i Hedrum ved Larvik. Fag: religion, morsmål og tysk. I 1875 bodde han på middelskolen sammen med hustru Sofie Vold fra Jeløya, samt to elever og to tjenestjenter i samme husholdning.

2. lærer: 400 spesidaler til Ernst Georg Diesen (1841–1908) som var ansatt fra desember 1867 til juli 1889. Han fungerte som rektor for Vold som var utenlands fra februar til juli 1874. Diesen var premierløytnant og ble kaptein fra 1882. Faglærer i engelsk, naturfag, matematiske fag og eksersis. Han var i 1875 bosatt på Frok i Norderhov og giftet seg i 1878 med Anna Katrine Fredrikke Elisabeth Seip (1851–1930), datteren i huset. Da deres andre sønn Andreas Melchior ble født i 1881, var bostedet Ringerike middelskole. Lege Andreas Melchior Seip Diesen var igjen far til skuespilleren Ernst Diesen.

3. lærer: 360 spesidaler til Martin Alme, født 1846, og ansatt fra januar 1872 til juni 1878 da han ble bestyrer av Levanger kommunale middelskole. Alme, som var filologisk kandidat,

Kirkeskolen.

var deretter i Flekkefjord og Sarpsborg. Fag: historie, geografi, fransk og tegning.

Ringerikes Blad september 1878:

Fra ældre og yngre Elever er Ringeriges Middelskoles nylig aftraadte Lærer Cand. mag. M.E. Alme, i disse Dage tilstillet en massig Uhrkjede af Guld til Erindring om deres Taknemlighed og Erkjendtlighed af hans Virksomhed ved Skolen.

4. lærer: 230 spesidaler til Martin Andersen fra august 1865 til desember 1874. Martin Andersen var husmannsønn fra Haugsbygd, født 1845 og elev ved skolen 1856–1863, deretter seminarist i 1865. Han fortsatte ved Sarpsborg middelskole og var amtsskolebestyrer i Kristians amt 1876 (Gran). Etter Martin Andersen ble stud.theol. Arthur Bugge tilsatt som 4. lærer fram til desember 1875. Bugge ble prest i Tønsberg i 1876. Bugges fag var religion, morsmål, tysk, engelsk og geografi.

5. lærer: 230 spesidaler til Sivert Muri fra november 1874 til oktober 1883. Muri var seminarist, født i 1850 og flyttet til Sunnmøre. E.M. Færden var vikar for Muri fra august til november 1874. Fag: regning, skriving, morsmål, sang og grammatikk.

Godtgjørelsen for oppvarming var 60 spesidaler per år og for renhold 36 spesidaler årlig.

I 1875 ble spesidaler erstattet med kroner som norsk valuta slik at 1 spesidaler tilsvarte 4 kroner. Lønna var altså fra 920 kroner for 5. lærer stigende til 2 000 kroner for rektor.

I 1870-åra var skolen i sterk vekst med god elevsøkning, og derfor var lønna til lærerne også god. Til sammenligning var diktergasjen til noen utvalgte diktere satt til 1 600 kroner i 1875.

Bjørnson og Ibsen fikk diktergasje i 1860-åra og Camilla Collett, Jonas Lie og Kristoffer Janson i 1870-åra (Fulsås 2009). Den gang hadde en ekspedisjonssjef årslønn på 5 400 kroner, en professor startet på 4 000 kroner og en mannlig lærer i byskolen hadde omkring 1 000 kroner i årslønn.

Fane i 1876

Elever og lærere samlet sammen penger til en fane lagd av rød, tung silke med en innsydd olivengren og to korslagte geværer. Den militære eksersis besto i én ukes øvelser hver høst på Tanbergmoen.

Første dag ble guttene samlet i skolegården, og de marsjerte med skolens fane og trommeslager i spissen opp til ekserserplassen. De bar ransler med vafler og melkeflasker samt geværer av tre. Uniformen var svart silkelue med kokarde. Militære øvelser var i tidens ånd, og det er lett å se for seg Ernst Diesen som den naturlige kompanisjef, offiser som han var. Ved ukas ende, fortelles det, holdt Diesen en tale for fedrelandet, og guttene stemte i med flerfoldige hurraer!

Den nye planen påbød undervisning i gymnastikk og militære øvelser. Gymnastikken begrenset seg til at de lavere klasser om sommeren i en og annen skrivetime marsjerte opp og ned i skolegården, klatret i stige og stenger og svingte i bom. På varme sommerdager gikk skrivetimen med til bading i Juveren (Sætrang 1907:25).

Skolebygningen

Privatskolen i Norderhov (1832–1848) hadde først sete i Munkestuen på Prestegården der sogneprest Abraham Størens sønner Christopher og Peter Johan drev undervisning. Skolen flyttet til den tredje sønnen, kapellan Henrik Størens gård Hønen og videre til Hesselberg i 1839 da Henrik Støren forlot Ringerike (Sætrang 1907:6 f.). Etter å ha vært på Øvre Tanberg fra ca. 1850, ble Østre Hønen stedet i 1857. En én-etasjes bygning som tidligere hadde vært tingstue, ble leid. På grunn av sterk søkning og god økonomi var skolen i stand til å kjøpe lokalene vinteren 1874. Skolen bidro selv med 1 000 spesidaler, Ringerikes sparebank med tilsvarende beløp som gave og dessuten som lån slik at det var midler til å bygge på en ekstra etasje. Allerede om høsten i 1874 kunne skolen flytte inn i sitt nye og utvidete lokale (Sætrang 1907:18 ff.).

Skolen går inn

I 1889 ble obligatorisk folkeskole lovfestet både på landet og i byene. Elevene skulle, etter å ha gått fem år der, kunne gå over på middelskolen. Middelskolen ble fireårig etter at de høyere skoler ble forandret ved lov fra 1896 (lov om høiere almenskoler). Kirkeskolen som folkeskole startet opp i 1895 i Ringerike middelskoles lokaler (Bränden 1948:211). Det skjedde etter sammenslåing av skolene på Vaker og Berger. Samtidig som det ikke var grunnlag for å opprettholde middelskolen i Norderhov, ble det altså en løsning med skolelokaler for Kirkeskolen.

Foto: Børn Johnsen

Ringerike middelskoles fane er i dag på Ringerikes Museum.

Fanen bærer preg av tidens militaristiske holdning som hadde grunnlag i den pågående konflikten i unionen med Sverige.

Den bærer «ved en ubegribelig unøiagtighed følgende inscription: Ringerige Middelskole 1876». Stiftelsesåret 1874 burde vært sydd inn på fanen, mente skolens historiker Ivar Sætrang.

Middelskolen i Norderhov tapte i konkurransen med middelskolen i Hønefoss som var etablert i 1884 og flyttet inn i nye lokaler på sydsiden i 1886.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Bränden, Ola (red.) 1948: Norderhov kommune. Det kommunale sjølstyre 1837–1937–1945. Utg. av Norderhov kommune. Oslo.
- Drange, Sverre 2001: Hus og historie i Hønefoss. Tegninger av Erling Drange. Hønefoss.
- Fulsås, Narve 2009: Litteraturen, universitetet og det moderne gjennombrøtet. I: John Peter Collett m. fl. (red.): Kunnskapens betingelser. Festskrift til Edgeir Benum: 168–192. Vidarforlaget, Oslo.
- Gjefsen, Truls 2011: Jørgen Moe. En biografi. Dreyers forlag, Oslo.
- Indbydelsesskrift til den offentlige Examen i Juni og Juli 1875 ved Ringerikes kommunale Middelskole. Det Mallingske Bogtrykkeri, Kristiania.
- Inngående og utgående brev for Ringerike middelskole.
- Ness, Einar 1989: Det var en gang. Norsk skole gjennom tidene. Universitetsforlaget, Oslo.
- Plan for Ringerikes kommunale Middelskole. Approberet ifølge Kirkedepartementets Skrivelse af 16de September 1875. Hønefoss. Trykt i Fred. Krohns Officin. 1876.
- Steinhamar, August 1914 (red.): Norderhov. En fremstilling av herredets utvikling til 1914. Utg. av Norderhov kommune ved en komite. I kommission hos Joh. E. Bye. Hønefoss.
- Sætrang, Ivar 1907: Ringerikes skole. Et mindeskrift. Aschehoug, Oslo.

FORFATTEROMTALE

Ragnvald Lien er født på Sokna i 1951. I 1965 begynte han på realskolen i Hønefoss. Examen artium på naturfaglinjen i 1970 ga grunnlag for realfagsstudier på Blindern. Etter et kort opphold som vitenskapelig assistent i Bergen, fikk han fast lektorstilling ved Ringerike gymnas i 1977. Fra 2009 var han rektor fram til pensjonering i 2016. Lien er redaktør for *Heftet Ringerike* fra 2015.

«Tyrihans som fikk kongsdatteren til å le» tegnet til den svenske oversettelsen av Asbjørnsen og Moe: Folksagor 1927.

Tyrihans – ringerikingen som ble hyttefolkets skrekk

Det er vanligvis ærerike og positive bedrifter som sambygdinger blir kjent for, men det stikk motsatte kan også være tilfelle. Her skal det berettes om en ringeriking som var aktuelt stoff i hovedstadens aviser i årene rett etter 1900 fordi han pådro seg stor oppmerksomhet som vaneforbryter.

Per Terje Norheim

Jeg ble oppmerksom på Hans Andreas Olsen Haugen ved å høre et foredrag og senere lese en artikkel om hytter ved vannet Store Åklungen rett nord for Oslo (Johansen 2017). Her ble det nevnt at noen av hytteeierne var plaget av innbrudd av en mann fra Ringerike med oppnavnet *Tyrihans*. Det viste seg at han hadde en lang rekke lovbrudd på samvittigheten, og at hovedstadsavisene ga ham spalteplass, faktisk i flere omganger. Jeg hadde al-

dri hørt om mannen, ble nysgjerrig og bestemte meg for å se hva man i dag, over hundre år senere, kan finne ut.

For å begynne med begynnelsen: Hans Andreas ble født i Heggeneie 2. april 1872 og døpt i Lunder kirke 18. august samme år. Foreldrene var husmann Ole Andersen Heggeneie og hustru Sofie Hansdatter. Fadderne var fra området: Sofie Hansdatter Vemeie, Torine Halvorsdatter Heggeneie, Inger

Halgrimsdatter Vemeie, Gulbrand Olsen Hagen og Gulbrand Olsen Gunbjørud (Klokkerbok for Lunder I 3:16).

I høyre marg i ministerialboka anføres det at han var hjemmedøpt av Madam Nielsen, og i venstre marg er det anført (utydelig): «At. til Xania (Kristiania) 17/3-93», noe som ikke uten videre ga betydning (Ministerialbok for Norderhov 13:115). Men jeg skal komme tilbake til dette senere.

Familien flyttet noe på seg: Ved den eldre brorens fødsel i 1870 og dåp i 1871 var faren innerst (leietaker) i Vemeie. Andre gang vi treffer Hans Andreas, var ved konfirmasjonen 17. april 1886. Da står han som nr. 29 av 33 gutter ifølge Klokkerbok for Norderhov (Riksarkivet), muligens et tegn på at han ikke var blant de kvikkeste. Han bor fortsatt hos foreldrene, men de har flyttet til Pjåka, og faren er husmann der. Hvorfor familien har flyttet såpass langt som fra Heggen til Vegårdsfjordingen, er uvisst, men har sannsynligvis ingen betydning i denne forbindelse.

Kriminell løpebane

Tredje gang han påtreffes i offentlige registre, får man en indikasjon på hvordan livet hans har blitt og skal komme til å arte seg. Det er i folketellingen for 1900. Da bor han nemlig på adressen Storgade 9, Hønefoss. Og i Storgaten 9 var det allerede da fengsel, i den samme bygningen som ligger der i dag. Hans Andreas har begynt å bruke etternavnet Haugen i tillegg til Olsen. Han opplyses å være ugift, ha «midlertidig» bosted, og som «profesjon» opplyses det: «Varetægtsfange, Kropsarbeider (sidst Tømmerhugst)».

Og så kan man hoppe til hvorfor og hvordan Hans Andreas Olsen Haugen ble en kjent, om ikke akkurat aktet, mann. Bakgrunnen er den interessen som byfolk på slutten av 1800-tallet fikk for å komme seg ut i naturen, og den hyttebyggingen dette førte med seg. De første årene var det i første rekke i nærheten av de store byene dette skjedde. Hyttene var naturligvis ubebodde i ukedagene, og siden de vanligvis lå et stykke fra hverandre, var sjansen for å bli overrasket om man brøt seg inn, ganske beskjeden. Og dette utnyttet vår mann til fulle.

Hans første steg på skråplanet kom tidlig, 20 mars 1893 blir han fremstilt i Kristiania forhørsrett (Riksarkivet, Kristiania forhørsrett, protokoll II nr. 51, sak 380/93). Da heter han fortsatt bare Olsen, ikke Haugen. Saksnotatet begynner med opplysningen om at aldersattest for siktede er mottatt. Dette er forklaringen på «At» (Attest) i kirkeboken. Han tilstår at han i forbindelse med vedhogst for skipsreder Hansen i dennes kjeller i Hansteens gate i Kristiania, bemektiger seg en sag og en øks, samt fire flasker

vin. Man kan vel kanskje si at når sag og øks mangler etter at noen har kappet og kløvd ved, er det ikke spesielt vanskelig å peke på en mistenkt. Vinflaskene fikk han tilgang til ved å benytte et nøkkelknippe til kjelleren han hadde fått utlånt i forbindelse med vedhogsten. Det var altså ikke snakk om innbrudd, derfor ble han tiltalt for simpelt tyveri, og ikke grovt tyveri. Dommen blir også ganske mild siden han er tidligere straffet: åtte dager på vann og brød, med fratrekk for én dag i varetekt. Det ser ikke ut til at de åtte dagene på vann og brød hjalp, for allerede et halvt år etter, 20. september 1893, dømmes han igjen for simpelt tyveri, denne gangen til 20 dager på vann og brød. Det har ikke vært mulig å finne saken; forhørsrettens protokollrekke er ikke bevart i sin helhet.

Fra galt til værre

Ifølge folketellingen for 1900 sitter han altså da i varetekt. Imidlertid kan det ikke ses at han får noen dom, muligens fordi man ikke har funnet bevis for noe galt, men det gjør man til alt overmål senere. 23. februar 1903 står han igjen for retten, «Aker forhørsrett» denne gang (Riksarkivet, Aker Rettergangsprotokoll, Domsprotokoll 1903–1905) for å ha begått fire tyverier i januar. Det var ikke særlig til kostbarheter han tilegnet seg; tre kjelker som var etterlatt på gaten og et par ski fra en trappeoppgang. Alle tyvekostene var han i besittelse av da han ble pågrepet. At det gikk tre uker fra siste tyveri og til pågripelsen uten at han ble kvitt gjenstandene, forteller kanskje at han ikke var av de mest utpekulerte. Ved dommen tas det hensyn til at han er to ganger tidligere dømt for tyveri, og straffen blir åtte måneders straffarbeid med fratrekk for 16 dager i varetekt. Relativt mye for simpelt tyveri, altså ikke noe innbrudd, men de to tidligere dommene trekkes inn.

Til Botsfengselet

Nå skulle man kanskje tro at en periode med straffarbeid ville virke avskrekken, han sonde forøvrig i Botsfengslet, men tydeligvis ikke skremmende nok. Han ble løslatt 10. september 1903, som selv om man tar hensyn til den utholdte varetekten, er ca. en måned for tidlig. Han løslates da også bare på prøve. Og to og et halvt år etter at han kommer ut, 16. august 1906, dukker han opp i retten igjen, også nå i Aker (Riksarkivet, Aker Rettergangsprotokoll, Domsprotokoll

Tyrihans
(Hans Andreas Olsen Haugen) 1903.

1905–1911). Nå har han funnet frem til det som skulle bli hans spesialitet. Han blir dømt for å bryte seg inn i en hytte ved Lysedammen og stjele tre brød, et stykke flekk og en striesekk til å bære sakene i. I retten blir det i skjerpene retning lagt vekt på at han har tidligere domfellelser, men denne gang er det en formildende omstendighet: Sakene har liten verdi. Dommen blir på 120 dagers fengsel. Altså ikke straffarbeid denne gang. Og også denne gangen slipper han ut tidlig, 4. november 1906, altså ca. en måned før tiden. Han har antagelig ikke vært noen vanskelig fange.

Fra den første lange dommen eksisterer det et bilde i Oslo Botsfengsels arkiv. Det viser en helt alminnelig ung gutt. Det er fristende å leke litt med tanker rundt denne personen. Hvor enfoldig var han som først stjeler øksa og saga han arbeider med, så tre kjelker og et par ski som han ikke blir kvitt og så blir tatt for å stjele brød og flekk fra et sted såpass avsidesliggende som Lysedammen? Oven i kjøpet blir han denne gangen tatt etter bare noen dager. Hadde en mann som han reelt sett en sjanse til å komme tilbake til den smale sti? Han gjorde i alle fall ikke det. I mai 1911 står han for retten igjen; nå har han oppnådd en form for berømmelse og omtales i avisene som *Tyrihans* både før og etter dommen.

Hvorfor navnet Tyrihans?

Det er usikkert hvorfor eller hvordan han fikk tilnavnet Tyrihans. Hans het han jo, og muligens drev han med ved og tyri. Eller var det på grunn at han i likhet med eventyrfiguren Tyrihans tok med seg alt som kom i hans vei? Uansett benyttes dette navnet av alle aviser som omtaler tyveriene han begikk og rettssakene dette førte til.

Den store saken i 1911

Både *Morgenbladet* og *Dagens Nyt* omtaler i sine utgaver av 1. mai 1911 at han skal for retten, og den påfølgende uke, sammen med *Asker & Bærums Budstikke*, at han er dømt. Det må altså hatt en generell interesse, og når man leser saksdokumentene og domspapirene, skjønner man at han har blitt en forbannelse for det gode borgerskap. Han tiltales for ikke mindre enn 23 hytteinnbrudd, fire av dem i samme hytte! Han begynner i vest, det første innbruddet er i en hytte ved Fiske-laustjernet på Skollerudåsen i Bærum. Det er denne han bryter seg inn i fire ganger mellom juli 1907 og november 1909. Deretter holder han seg sentralt i Nordmarka, ved Skjennungen, Åklungen og Øyungen. Så blir antagelig dette området for risikabelt, for han avslutter turneen i Nittedal.

Han tiltales altså for 23 innbrudd, men det opplyses at dette ikke på noen måte er alt han er mistenkt for, kun de sakene hvor man har funnet noe av det stjalne. Han blir avslørt ved at han legger en del tyvekoster, deriblant et flagg, synlig under en sekk ved en sti i Bærum i slutten av april. To mann som ser dette, finner dette mistenkelig og slår seg til ved tingene til Tyrihans dukker opp. Han later da som ingenting, men spør om veien til Lommedalen og går videre. Gjenstandene blir brakt til lensmannen som finner ut at de er fra en sportshytte i nærheten. Den ene av de to mennene ser så noen måneder senere Tyrihans inne i Kristiania og sørger for at han blir anholdt.

Siden sist han sto for retten, har han tydeligvis endret karakter. I stedet for å tilstå nekter han nå alt. Tingene har han kjøpt på auksjoner (det viser seg for øvrig at han har solgt flere ting på auksjon i Drammen), eller på restauranter eller kjøpt pantsedler som han har innløst. Det understrekes at det har vært et meget stort arbeid for politiet å forsøke å finne igjen gjenstander som er solgt på auksjon eller på annen måte.

Det var innkalt over 100 vitner, ganske tankevekkende når man vet hvordan de fleste anmeldelser av innbrudd blir behandlet i dag. Ett av vitnene er en kvinne som han har bodd sammen med i to år. Hun forteller at Tyrihans ofte går ut om kvelden og har med seg ryggsekk, lykt og verktøy. Han kommer ikke hjem før om kvelden neste dag og har da med seg forskjellige ting. På forespørsel om hvor han har vært, svarer han alltid at det ikke vedkommer henne.

Rettsprotokollen fra lagmannsretten i Kristiania er meget omfattende og detaljert (Riksarkivet, Oslo Lagdømme, Domsprotokoll nr. 14:26 ff.). Det som slår en ved gjennomlesingen, er først og fremst at han så godt som aldri får med seg noe av verdi, men for eksempel «3 Uldtepper, hvor av et stopet», «5 teskjeer» og «2 par grønne Gardiner og 1 putevar». Det ser ut som om han

er helt ukritisk og tar med seg alt han finner. En sjelden gang er det noe som er omsettelig: en grammofon, et trekkspill, et haglgevær, en revolver eller «et par forniklede skøiter». Men gjennomgående er det puter, tepper og klær. Interessant nok er det at retten når han siktes for å ha tatt mengdevis av gjenstander på hver enkelt av de 23 hyttene, tar et forbehold om at hytteeieren virkelig har mistet så mange ting som han sier ved å avslutte oppramsingen med «eller nogen av disse».

Uansett har nok Tyrihans på dette tidspunktet blitt en pest og en plage for hytteeierne som uten unntak var fra Kristianias høyere lag, noe som nok ikke hjalp tiltalte i denne saken. Det har også som nevnt vært atskillig å etterforske. Han sitter 63 dager i varetekt, og rettsprotokollen går over seks tettskrevne sider. Det var lite av konkrete bevis, naturlig nok. Det var fire år siden de første fem innbruddene og mellom et og et halvt og to år siden flesteparten av dem, og mye av det stjalne er borte.

Statsadvokaten påpekte at totalinntrykket man fikk, pekte klart på at den tiltalte var gjerningsmannen bak alle innbruddene. Forsvareren gjorde et tapert forsøk på å få retten til ikke å la seg lede av «den almindelige Modvilje som maatte herske mod den person som hadde begaaet Indbruddene». Han uttalte at man ikke måtte la seg forlede av slik motvilje til å tillegge den tiltalte all skyld og påsto frifinnelse. Men til liten nytte. 4. mai 1911 faller dommen: seks års fengsel, med fratrekk for 63 dager i varetekt. Saken har som nevnt fått relativt stor oppmerksomhet, og Tyrihans blir til og med tegnet i *Morgenbladet*.

Lokal oppmerksomhet

Det ser ikke ut som om de første dommene har fått noen oppmerksom lokalt, men 6. mai 1911 har *Ringerikes Blad* en notis. Her er man litt vag på tilhørigheten til Ringerike. Avisen sier: «Tyrihans skal være opvokset i Vegaardsfjerdingen». Mer interessant er det siste avsnittet i artikkelen: «For nogle Aar siden sat han saaledes fast hersteds som sigtet for inbrud i en Sæter paa Nordmarken, men blev løsladt av Mangel paa Bevis.» Dette er grunnen til at han ved folketellingen i 1900 sitter i varetekt i Hønefoss, men at det ikke foreligger noen dom i denne saken.

Tegning: Evin Orum / Morgenbladet 1. mai 1911

Slik Tyrihans fremstilles, forstår man kanskje forsvarerens bemerkning om «almindelig Modvilje»?

Tiden etter dommen i 1911

Etter å ha fulgt mannen fra vondt til verre var det interessant å se hvordan tiden etter den lange dommen artet seg for karen som kom så skjevt ut. Tyrihans ser ikke ut til å ha kommet på bedre tanker etter et så langt fengselsopphold som seks år. Han slapp ut etter endt soning i 1917, men ble nesten omgående arrestert igjen for tyveri og fikk åtte måneders fengsel. Så holdt han seg på frifot i seks år, men om det var fordi han ikke gjorde noe galt eller om han bare ikke ble tatt, er uvisst. Så i 1924 ble han tatt etter en ny runde med tyverier og fikk tre års fengsel.

Han ble løslatt i juli 1927, men arrestert samme høst, tiltalt for tyveri og løsgjengeri. Nå blir han dømt til 120 dagers straffarbeid, men anker, og i januar 1928 står han igjen for retten i lagmannsretten hvor anken behandles. Denne rettssaken er omtalt i *Nationen* 11. januar 1928 og er interessant fordi man her møter en mann som for det første tydeligvis har lært noe av fengselsoppholdene, og for det andre viser seg å bli sin egen verste fiende.

Han prosederer på at han ikke er løsgjenger, han har arbeidet med forskjellig og han har plukket bær for salg. Han klarer å få et vitneprov fra en mann som han har arbeidet hos i 14 dager, og fra en annen som har kjøpt åtte liter multer av ham.

Han opptrer også nokså selvbevisst og sier at han var villig til å vedta dom for hyttetyveri selv om han ikke var skyldig, hvis han kunne slippe straffarbeid. Tingene han skulle ha stjålet, deriblant en del «bøker av delvis høi litterær verdi», hadde han kjøpt av noen fyrer han hadde truffet ved Asker. Så tilføyer han, interessant nok i forbindelse med bøkene, at han selv hadde skrevet siden 1891 og like gjerne kunne kalle seg journalist som arbeider!

Notis i Ringerikes Blad 6. mai 1911.

Om dette utsagnet gjorde inntrykk på retten er vanskelig å si, men det ser ikke slik ut. Han ble frifunnet for løsgjengeri, men dømt for tyverier.

Det ble lagt vesentlig vekt på alle hans tidligere dommer, og at forbrytelsen var av samme art som tidligere og utøvd rett etter at han kom ut av fengslet. I stedet for de 120 dager han hadde anket, ble

han nå dømt til to og et halvt års fengsel med fratrekk av 90 dager i varetekt. Han ble også dømt til å miste sine statsborgerlige rettigheter.

Ved å følge en slik skjebne i 35 år, får vi et innblikk i datidens rettsoppfatning og manglende oppfølging av en som først tok små skritt på forbryterveien og deretter ikke fant tilbake til et «vanlig» liv.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Johansen, Nils Voje 2017: Ukjente skihytter rundt Store Åklungen. I: Før og Nå. Årsskrift for Sogn Kultur- og historielag, årg. 14: 3–12. Oslo.

FORFATTEROMTALE

Per Terje Norheim, født 1941, er fra Ask på Ringerike og er utdannet cand.mag. fra UiO og kandidat fra BI. Han har arbeidet i næringslivet som bedriftsleder, banksjef og rådgiver, de siste 11 år som yrkesaktiv som direktør i det børsnoterte selskapet Unitor ASA. Han har skrevet flere artikler og bøker om kulturhistorie, blant annet tre bøker i serien *Levende norske tradisjoner* og fire bøker om folkekunst og antikviteter på Bastion / Ad Notam Forlag.

Stafettene er en bærebjelke i Ringeriksmaraton. Nye generasjoner kommer til, og her gir Noah Langstrand, Hønefoss Ballklubbs 14-årslag, alt i sluttspurten på Jevnaker, støttet av lagkameratene Oscar Halvorsen (til venstre) og Jørgen Nordseth Karlsen.

Ringeriksmaraton *runder 25 år*

Løpseventyret Ringeriksmaraton ble i år arrangert for 25. gang.

Arrangementet har vært en suksess gjennom alle år fra pangstarten i 1995. Folkefesten har hatt over 3 000 deltakere på det meste, fordelt på maraton- og stafettklasser.

Fred Harald Nilssen

Maratonlørdagen i midten av august samler folket i distriktets tre kommuner på en spesiell måte. Når det gjelder oppslutning, er det faktisk bare 17. mai som slår helga når Ringeriksmaraton står i sentrum. Sola har skint på de fleste arrangementene. Bare to ganger har regnet fått dominere, men i 2011 hang det mørke, politiske skyer over distriktet.

Med henvisning til Utøya-tragedien 22. juli det året skrev *Ringerikes Blad* at lokalsamfunnet hadde vært gjennom en tung tid. Forsidetittelen mandag 15. august var «Gleden i sentrum», og avisa skrev at lørdag var det igjen smil og glede å se blant befolkninga i Hole, Ringerike og Jevnaker da den 17. utgaven

av Ringeriksmaraton ble gjennomført. Etter ett minutt stillhet før start var det igjen smilet, idrettsgleden og de morsomme innslagene som dominerte.

Bærebjelken i arrangementet som på det meste har hatt nesten 3 500 deltakere, er stafetter hvor to, fire eller åtte deltakere deltar på lag. For mange av dem er hele maratondistansen en kroppslig overdrivelse. Det er imidlertid grunn til å reagere når disse sier at de har vært med i maraton. DET er å ta på seg lånte fjær.

Maratonløpere er bare de som svetter seg gjennom hele distansen. Men vi får se stort på det og la folk kose seg i maratonløypa stykkevis og delt. Det er uansett bra for folkehelsa.

Suksessfaktorene

Men uansett begrepsforvirring, det er tre suksessfaktorer for hvordan løpsarrangementet har fått leve og utvikle seg til en årlig folkefest i et kvart århundre.

Lokalavisa har for det første stilt seg hundre prosent bak løpet og står faktisk som arrangør med tre lokale idrettslag som tekniske arrangører. I løpssesongen reklamerer *Ringerikes Blad* for løpet som går i midten av august. Reklameringa skjer på to fronter. Med ujevne mellomrom trykker avisa et maratonbarometer med dagfersk liste over påmeldte lag og deltakere. Og det er blitt en vårlig aktivitet å arrangere treningsløp i den 42 195 meter lange traseen. Fra april til juni inviteres løpsglade rin-

Foto: Gro Strande

Mette Sønsteby tar imot Iver Nerby i 2012, ett av de mange solrike årene.

gerikinger til å teste formen etappevis i åtte deler av løypa. For det andre er de åtte delene av løypa identiske med de åtte stafettetappene som arrangeres parallelt med maraton. Arrangementet har helt fra starten i 1995 hatt stafett med ca. fem kilometer lange etapper. På løpsfolket virker slike distanser mer overkommelig enn de vel 42 kilometerne som et maraton er.

For det tredje viser forskning at trening for å delta i en tilpasset distanse i Ringeriksmaraton er sunt for folkehelse – både fysisk, mentalt og sosialt. Arrangøren har vært lydhør for endringer i opplegget, særlig når det gjelder etappevarianter. Fra starten med åtte stafett-etapper er det med årene blitt tilbud om parmaraton og stafett med fire etapper.

Foto: Gro Strande

Gudmund Bakke, her i 2005, var en av initiativtakerne. Han har bidratt mye til arrangementet – både som speaker i mange år og som leder i Åskameratene.

Historikk

Da Ringeriksmaraton var på planleggingsstadiet, var det meningen å arrangere et rent maratonløp på Ringerike. Det var en idé daværende redaksjonssekretær i *Ringerikes Blad*, Ivar Gunnar Lia, hadde i 1994. Den ble klekket ut etter Mosjøløpet det året på et rakfisklag hos Gudmund Bakke i Ringkollveien. Året etter skulle avisa fylle 150 år, og Lia så for seg et jubileumsarrangement som kunne binde sammen de tre kommunene Hole, Ringerike og Jevnaker i avisas nedslagsfelt. Et maraton gjennom kommunene kunne fylle en slik oppgave. Han tok opp saka med meg som hadde en del erfaring med å arrangere og løpe landeveisløp. Jeg lot meg begeistre over å få være med i et arrangement sponset av ei avis.

Samtidig var jeg i tvil om hvor mange deltakere et maraton i distriktet ville tiltrekke seg. Ideen var prøvd før. Etter et par dagers betenkningstid ga jeg tilbakemelding på bakgrunn av en maratonstafett som jeg hadde sett i Jølstermaraton året før. Om det var rådmannen eller ordføreren som utkommanderte de ansatte til en slik stafett, er jeg usikker på. Men ideen om å invitere til en stafett parallelt med maraton, kunne vi vel også prøve. Og slik ble det. Styret i *Ringerikes Blad* tente på ideen, og i løpet av ei uke var konseptet i boks.

Det var bare å finne fram til ei løype gjennom Hole, Ringerike og Jevnaker. Og ikke minst: Å få tre idrettslag til å stille opp med drikkestasjoner, trafikkdirigering og sekretariat. IL Høleværin-

DEN SEIGLIVEDE MYTEN

490 f. Kr klarte grekerne å stoppe en persisk invasjon i slaget ved Maraton. Myten forteller at soldaten Feidippides løp de ca. 40 kilometrene til Aten for å melde fra om seieren. Antrengelsen var så stor at Feidippides falt død om etter å ha forkynt seieren. Det finnes imidlertid ingen samtidig historisk dokumentasjon om hvem budbringeren var.

Historikeren Herodot (ca. 490–435 f. Kr.) skriver om den fysisk utholdende budbringeren Feidippides i annen sammenheng, nemlig en som løp til Sparta for å be om hjelp i kampen mot perserne. Det var en distanse på 230 kilometer. Spartanerne var midt i en religiøs fest og svarte at hjelpen måtte vente. Med det budskapet løp Feidippides tilbake til Aten.

Mot alle odds vant atenerne over persene. Ifølge Plutark, en av antikkens store forfattere (45–125), het budbringeren fra slagmarken, Eukles. En vesentlig grunn til myten er at grunnleggeren av de moderne olympiske leker, den franske baronen Pierre de Coubertin, fikk satt maraton på konkurranseprogrammet i 1896.

Men det var først på 1960-tallet at maraton ble folkeie.

gen, Åskameratene U&IL og Jevnaker IF stilte i starten med representanter i en arrangementskomité. Knut Grande, IL Høleværingen, ble valgt til leder og løpsgeneral, et verv han skjøttet til Janniche Larssen Bockmann overtok. For Åskameratene stilte Gudmund Bakke opp, mens Svein Gruer stilte for Jevnaker. Etter noen år som ansvarlig for midtre del av løypa, trakk Åskameratene seg og ble erstattet av Ringerike o-lag. Haugsbygd IF har nå overtatt som det tredje idrettslaget.

Redaksjonelt ble det i *Ringerikes Blad* arbeidet med å få lokale bedrifter til å utfordre hverandre til å stille lag. Det førte til at over hundre lag stilte på startstreken i 1995 – ved siden av et 60-talls maratonløpere. Suksessen med stafett i arrangementet førte til velvilje i *Ringerikes Blad* om å gjøre løpet permanent.

VINNERE AV RINGERIKSMARATON

1995	Liss Lundberg Bakke Steinar Hybertsen	3.22.38 2.53.30
1996	Marit Nilseng Knut Aalien	3.51.49 2.40.08
1997	Åse Smedhaugen Knut Aalien	3.37.31 2.35.40
1998	Åse Smedhaugen Erik Bjørnstad	3.36.13 2.43.54
1999	Tove Lund Dick Arvidsson	3.36.01 2.50.16
2000	Åse S. Smedhaugen Håkon Hjelmly	3.35.46 2.38.52
2001	Åse S. Hovden Runar Gilberg	3.51.55 2.58.38
2002	Kristin Lie Knut Aalien	3.13.22 2.32.42
2003	Gro E. Håkenrud Ross Vakelin	3.33.07 3.03.08
2004	Åse Smedh. Hovden Ole Tom Amlien	3.39.53 3.17.34
2005	Dorte Foss Ole Tom Amlien	3.29.57 3.10.03
2006	Hilde Huse Runar Gilberg	3.50.48 2.54.52
2007	Åse S. Hovden Gjermund Sørstad	3.43.03 2.50.10
2008	Mette Bakken Knut Eraker Hole	3.35.26 3.01.14
2009	Lill Heidi Tinholt Knut Eraker Hole	3.24.34 2.45.17
2010	Elisabeth Wigard Knut-Harald Semb	3.22.38 2.49.37
2011	Gloria Vinstedt Andreas Nordgården	3.07.07 3.12.22
2012	Marthe K. Myhre Tore Mortensen	2.55.38 3.13.10
2013	Kjersti Dahl Arild Berg	3.41.12 3.06.02
2014	Marit Tørstad Andreas K. Larsen	3.49.36 2.55.40
2015	Beathe Bakken Gjermund Sørstad	3.47.37 2.53.27
2016	Elin Hagavold Andreas Bull Tornøe	3.05.33 2.57.02
2017	Elin Hagavold Gard Filip Gjerdalen	3.09.36 2.47.08
2018	Kine Mauseth Simon Morales	3.35.01 2.58.43
2019	Elin Hagavold Anders Soovik	3.16.08 2.48.34

Det begynte allerede i 1983

For de fleste er det gått i glemmeboka at det første maraton ble arrangert en varm julidag i 1983. Ringerike var da sentrum for Den norske maratonklubben, og organisasjonen inviterte på kort varsel til et prøveløp med start og innkomst i Hønefoss.

Løypa gikk om Åsa og Steinsfjorden rundt til Vik. Derfra gikk den til Busund, videre til Snyta og over Tolpinrud til Hønefoss stadion. 13 løpere (bare menn) stilte til start.

Raskest av alle var Viljo Finnøen, Nes i Ådal, med den sterke tida 2.39.49.

Året etter terminfestet IL Høleværingen løpet til 16. juni og inviterte til Ringerike maraton med innlagt norgesmesterskap og kretsmeesterskap for veteraner. Nærmere 90 løpere stilte til start i det fine sommerværet. Løperveteranene Arve Myrvold og Fredrik Rognskog fikk NM-medaljer, henholdsvis sølv og bronse. Et halvår i forkant av løpet ble det arrangert en maratonskole. Løperne ble samlet til felles treningsøkter og foredrag som skulle gjøre dem klar for maraton. 16 løpere stilte til start, men bare 10 fullførte. Raskeste løpere i dette løpet var Tor Aanesen, Kristiansand IF med 2.32.14 og Marit Larsen, Mjøndalen IF med 3.06.27.

Marit Kullerud Tronrud i fint driv gjennom sentrum i 2013.

Marte Botha Pedersen satte i 2007 ny løyperekord med tiden 3.00.56 i parmaraton for kvinner sammen med Kari Langerud.

Kilde: ringeriksmaraton.no

Løypekart. Opprinnelig var starten på Jevnaker. Dagens løype starter på Vik med målgang på Nesbakken, Jevnaker.

Flere suksessfaktorer!

Den meget gode lokale løperen Knut Aalien, da bosatt i Heradsbygda med deltakelse for Ringerikskraft, løp i 1997 raskere enn alle stafettlag! I 2002 var det norgesmesterskap og Knut Aalien, Ringerike friidrettsklubb, satte løyperekord. I 2004 ble eliteklassen vunnet av Hytteplans unionslag med tiden 2.08.46, og allerede i 2005 ble det rekord av unionslaget med tiden 2.06.28. Unionslaget besto av både svensker og nordmenn.

Ikke minst: I 2003 var det 156 lag totalt, i 2008 over to tusen deltakere med 204 åttemannslag og i 2009 nær 2 500 deltakere i regnvær! Rekorden er 3 168 deltakere over målstreken i 2015. Dette viser at stafetten er en folkemønstring som bidrar til festdagen i midten av august med en rekke tilskuere og god stemning langs løypa.

Foto: Anne Sofie Hval

To av distriktets spreke etter målgang på Jevnaker denne høsten: Geir Dahl (til venstre) har gjennomført maraton, mens Geir Andersen løp halve.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Politiken 20. mai 2001.
- Politiken kronikk 16. mai 2004: Maratonmyten der ikke vil dø.
- Ringerikes Blad 15. august 2011. Maratonbilaget.
- Ringerikes Blad 13. august 2019. Maratonbilaget.
- www.ringeriksmaraton.no/resultater

FORFATTEROMTALE

Fred Harald Nilssen, født 1948 på Hamar, er utdannet adjunkt og har arbeidet som lærer i Kvæningen, Rana og Ringerike. Virket som journalist og redaksjonssekretær i *Norsk skoleblad* og nettredaktør i *Utdanning*. Han var redaktør av *Heftet Ringerike* i åtte utgaver (1996–2003). I perioden 1979–2015 løp han 133 maraton.

Håndverk av russiske krigsfanger

De siste par årene av krigen var Ullerål skole rekvirert av tyskerne, og det var en del russiske krigsfanger der. Som takk for mat og tobakk fra lokalbefolkningen ga de bort vakkert håndverk i tre og metall, og mange slike kunstverk finnes hjemme hos oss den dag i dag.

Marit Nygård

Jan Helge Østlunds bok om krigen på Ringerike nevnes russerleire både på Vågård og andre steder (Østlund 1997:375). Men russiske fanger på Ullerål skole nevnes ikke, så de er sikkert mindre kjent.

Skoleløse elever

Kjell Nygård ble født i 1933 og vokste opp på plassen Nygård på det som nå kalles Haldenjordet. Bolighus og låve lå der Haldenveien 14 er i dag. Kjell begynte på Ullerål skole i 1940 og gikk ut i 1947.

Han husker godt perioden da tyskerne rekvirerte skolen slik at elevene ikke lenger kunne gå på Ullerål. Det var mens han gikk i storskolen (5.–7. klasse) og hadde Sigvart Mjør som lærer. Antakelig var det i 1944–45. Klassen flyttet rundt både hit og dit. Blant annet hadde de undervisning i et rom hjemme hos Mjør, de var i bønnekjelleren på Evangeliehuset på Rabba og de brukte Follum skole. Det ble tatt klassebilde av

Hakkebrett med to høner som nipper og spiser, en lekepistol av tre og ei høne og en hane av tre.

Fantastisk fugl skåret ut av ett trestykke og dekorert med farger.

dem på Follum skole. Kjell kan fortelle at Ullerål skole i denne perioden var omgitt av et høyt gjerde. Når ungene i nabolaget passerte skolen, så de at det ruslet noen fanger rundt, og det var også et par tyske vakter der med gevær på skuldrene. Kjell var jo bare en guttunge, og har ingen formening om hvor mange eller hva slags russere som oppholdt seg der, og hva slags arbeid de eventuelt utførte.

Helst tobakk, takk!

Nederste del av gjerdet var av netting, og dette gikk det an å løfte opp i underkant, slik at det var mulig å utveksle ting denne veien. De russiske fangene nærmet seg ofte gjerdet og viste fram ting de gjerne ville gi i bytte. De var interessert i mat, men enda mer i tobakk, noe som muligens kan tyde på at de ikke direkte sultet.

Det virket som om vaktene "så en annen vei" når det var barn som var i nærheten av gjerdet og denne byttehandelen foregikk. Hjemme hos Kjell hadde de tilgang på mat selv under krigen siden de hadde noen dyr og dyrket noe selv. I tillegg til at de hadde mat, så hadde faren hengende «himeavla» tobakksblader til tørk på låven. Noen av disse rappet Kjell og brukte som byttmiddel. Faren merket etter hvert at det minket på tobakksbladene og bemerket dette, men gjorde ikke noen stor sak ut av det.

Tre og aluminium

De fleste tingene Kjell fikk byttet til seg, har han bevart. Det meste er av tre, men fangene spurte også om han kunne skaffe gamle ting av aluminium. Dette ble forvandlet til sigarettskrin. Vi har et par slike skrin, og de er fint dekorert, spesielt på lokket.

Av tretingene kan nevnes to fugler som er fantastisk flott utskåret av ett trestykke. Vinger og halefjær er tynne trelameller som er vridd og lagt delvis oppå hverandre slik at det ser ut som fuglene er i flukt. Den ene fuglen er dekorert med maling. Lignende dekor har et bevegelig hakkebrett der to små fugler står mot hverandre og hakker i brettet annenhver gang. I samlingen er også en utskåret høne og hane samt en liten, fint utskåret lekepistol av tre med bevegelig avtrekker.

Foto: Marit Nygård

Utstilling av fangearbeider

For en del år siden, da man arbeidet med å sette opp et minnesmerke over den russiske fangeleiren på Vågård, ble det arrangert et møte på grendehuset der oppe. Gjennom *Ringerikes Blad* ble de som hadde tatt vare på fangearbeider oppfordret til å ta dem med til grendehuset. Kjell og jeg hadde med våre ting, og det var mange andre som også bidro til utstillingen. Jeg mener å huske et treskrin med flott intarsiadekor. Men ingen hadde maken til våre fugler.

Den tidligere krigsfangen Nikolai Stepanenko var til stede på møtet. Han satt i leiren på Vågård, men kom seg unna og ble i Norge etter krigen. Han bodde på Jevnaker. Selv om dette arrangementet fant sted for en del år siden, er jeg sikker på at det fremdeles finnes en del russiske fangearbeider bevart her i distriktet.

Hvorfor Ullerål?

Det kunne også vært interessant å få vite noe mer om hvorfor noen russiske fanger holdt til på Ullerål skole. Hvorfor var de ikke på Vågård eller i leiren inne på Hvalsmoen? Jeg må innrømme at jeg er blitt nysgjerrig.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Nygård, Kjell: muntlige overleveringer.
- Nygård, Kjell 2002: Beretning i jubileumsheftet til Ullerål skoles 100 års-jubileum, red.: John Bråthen.
- Østlund, Jan Helge 1997: Krigen på Ringerike. B. II. Okkupasjon, motstand og frigjøring. Kolltopp forlag, Hønefoss.

FORFATTEROMTALE

Marit Nygård, født 1945, vokste opp på Storløkka og Lageshallen og er ekte Ulleråljente. Hun begynte på Gamle Ullerål i 1952. I 1956 flyttet klassen ned til den nybygde Ullerål skole nede på sletta. Etter artium og lærerutdanning ble hun ansatt som lærer, senere adjunkt, ved Ullerål skole og arbeidet sammenhengende ved skolen i 44 år. Hun er gift med Kjell Nygård.

Aluminiumsskrin med gravert dekorasjon på lokket.

Foran fra venstre: Kjell Nygård, Andreas Solberg, Ivar Mjør, Kjell Moe og Henry Ljungstrøm. Bak fra venstre: Maren Johanne Lehne, Gerd Marit Sandum, Karin Lindås, Anne Marie Dahl, Hanna Ottersen, Anne Lise Fosberg, Eva Nilsen, lærer Sigvart Mjør og Ragnar Hellstrøm. Ikke til stede da bildet ble tatt: Astrid Borgen, Kjell Brentebrauten og Kjell Narvesen.

Foto: Marit Nygård

Foto: Fotograf ukjent / Marit Nygård's album

Utsikt fra Stavhella der de 600 nordiske studentene samlet seg på Ringeriks-turen i 1851.
Her fikk de god mat og ble underholdt med felespill og dans.

Jørgen Moe

– dikter i skandinavismens glanstid

Jørgen Moe var ivrig skandinavist i hele sitt voksne liv, det vil si at han var tilhenger av skandinavismen som arbeidet for å styrke samholdet og samarbeidet mellom de skandinaviske landene Sverige, Danmark og Norge. Mange av hans leilighetsdikt vitner om det.

Margit Harsson

Moe mente at skandinavismen var en forutsetning for å bevare demokratiet og den nasjonale kulturen (Hodne 1988). Noen mener at skandinavismen kom fra Danmark, og danskene begrunner det med et «truende naboskab», for Preussen (Tyskland) gjorde krav på det danske grenseområdet.

Studentmøter

I perioden 1845–1875 arrangerte studenter og eldre akademikere i de tre land store felles sammenkomster der skandinavismen ble dyrket. Det første møtet var i 1843, men da var ikke norske studenter med. Sammenkomstene ble først kalt *studentertog*, i dag kalles

de helst *studentermøter* eller *studentmøter*. Det andre møtet ble holdt 1845 i København, og invitasjon ble sendt til alle nordiske universiteter. Men Det norske Studentsamfund var ikke særlig begeistret og sa det var en privat sak om noen ville reise. Resultatet ble at 144 norske studenter reiste. Alt året etter var det nordisk studentmøte i Kristiania.

Krigen 1848–50 med Preussen om Schleswig-Holstein satte en midlertidig demper på studentmøtene. Men det varte ikke lenge, for både i 1851 og 1852 var det studentmøter i Kristiania, i 1856 i Uppsala og i 1862 i København. Den tysk-danske krig 1863–1864 førte til at Danmark mistet Schleswig-Holstein, og

det satte igjen en stopper for flere møter. Men så gikk noen år, og i 1869 var det igjen studentmøte i Kristiania.

Det var klare regler for møtene. Studentene betalte selv reisen fram og tilbake, mens innkvarteringen var privat, og alle tilstelninger og turer ble betalt av vertskapet. Flere hundre studenter kunne delta på disse møtene sammen med representanter fra universitetene, sentrale politikere, kunstnere og andre kulturpersoner. Kvinner hadde dengang ikke adgang til universiteter, så alle deltakere var relativt unge menn. Men kvinnene deltok på sin måte. De laget mat, broderte faner og kastet blomster på gjestene (Lysdahl 2002). Et skandi-

navisk studentmøte var på 1840-, 50- og 60-tallet en stor begivenhet, og vi kan i dag undre oss over hvordan de praktisk, uten telefon og bil, klarte å ordne mat, skyss og overnatting til flere hundre deltakere.

Studentmøte 1846

I januar 1846 sendte Studentersamfundet ut invitasjon til nordisk studentmøte i Norge. I arrangementskomiteen er det flere kjente navn, blant annet J.S. Welhaven og Jørgen Moe. Festen ble den største i Studentersamfundets historie til da med rundt 400 deltakere. Studentersangforeningen, som var stiftet året før, opptrådte her for første gang med nye sanger av J.S. Welhaven, Andreas Munch og Jørgen Moe. Diktet *Nordens Kvinder* hadde Moe skrevet til festen, og med Halfdan Kjerulfs melodi ble sangen godt mottatt og en gjenganger på senere nordiske sammenkomster (Gjefsen 2011). Det første av fire vers begynner slik:

*Naar Vaaren aander paa Li og Fjeld
og vækker Urterne af Dvalen,
da dufte sødt fra hvert Bakkehæld
vel tusind Blomster gjennem Dalen.*

I diktet heter det videre at den fagreste blomsten er konvallen. Ja, den er «Blommernes Blomme», og kan sammenliknes med den «blonde nordiske Pige». Diktet er så helstøpt og vakkert "til kvindernes pris, at ingen sydlandsk sanger har sunget det vakrere", skriver Dahler (1916:52).

Jørgen Moe deltok ikke bare med dikt, men også med tale på festen. Talen er trykt i *Samlede Skrifter* 1877 og kalles «Tale ved Bragebægeret ved studenternes nordiske høitid den 13. januar 1946». Men hva er et bragebeger? Norrønt *bragr* den ypperste er særlig brukt om guden Tor. I godt selskap tømte man et bragebeger samtidig som man ga et brageløfte og lovet å utføre et storverk. I sin tale snakket Moe vakkert om fortiden, om «disse høie, mægtige, sene-faste, hjertevarme Skikkelser, som med Staal i Haand og Staal i Vilje støvnede fra Kyst til Kyst og vandt Lande og Riger og Ry →». Her må det være vikingene han mener. Og Moe maner videre til kamp for den «rige norske Folke-karakters fulde, fri og sande Udvikling, vi ville kjæmpe med Ungdoms Begeistring og Manddoms Kraft. Dette er en

Tegning: Christian Olsen 1853

Den eldste bildet av Jørgen Moe, her 40 år gammel.

Gjerning til Fædrenes Ære →». Så løfter Moe begeret og sier: « – jeg vier det i Navnet Brage til et Bæger for Fædrenes hellige Minde, for Fremtidens dyre Haab – ».

Samme kveld ble nok et dikt av Moe framført. I diktet *For Danmark* oppfordrer han hele Norden til å stå samlet og forsvare Danmarks grense mot sør. Siste vers av fem lyder slik:

*Men din mur mod Syd, som hegned
– lunt den grønne Vang,
længst er smuldret ned og segnet
– under Tidens Gang.
Ord af nordisk Maal og Mæle
– nu et bedre Hegn maa pæle
– Da skal Norden hel og holden
– blomstre trygt bag Volden!*

Til de uddragende Frivillige, 1848

Under opprøret 1848 i Slesvig, grenselandet mellom Danmark og Preussen (Tyskland), trengte Danmark hjelp. En liten flokk nordmenn, rundt 30 unge menn, meldte seg som frivillige (Dietrichson 1878). Da de skulle dra 10. mai 1848, ble de hyllet av Jørgen Moe med et dikt på tre vers der andre vers går slik:

*O drager freidig, skjønt I er faa,
Derned, hvor pagten os binder:
For Eders kjæmpende Fylking slaa
Vor Oltids straalende Minder.
Ja drager kun med Tillid ud,
Man skal Jer ei foragte;
Én følger endnu: Retfærd's Gud
– Han kan vel Tysken magte.*

Her er det rettferdighetens Gud som er det sterkeste våpenet, ikke vold og drap. Men denne krigen gikk ikke bra for Danmark. I 1864 måtte danskene for godt gi fra seg hertugdømmene Slesvig og Holstein til Tyskland etter en blodig krig som de måtte kjempe alene uten militærpolitisk støtte fra sine skandinaviske naboland.

I Kongshavn til to danske, 1849

Jørgen Moe skrev i 1849 et dikt som støtter Danmarks kamp for Slesvig og som samtidig hyller skandinavismen. Diktet, *I Kongshavn til to danske*, har fem vers, der fjerde vers lyder slik:

*Og derfor, mens Kongen og Folket paa
Jer Strand
Atter kjæmpe for Danmark og Norden,
Og vi – som man raaber – alene lytte kan
Uden Daad til den drønende Torden.*

Navnet *Kongshavn* fins flere steder i Norge, men her er det trolig et vertshus fra 1700-tallet som lå under Ekeberg i Oslo. De to danske er trolig dikterkollegaene Jens Chr. Hostrup og Christian Ludvig Münster som Moe møtte sommeren 1849 i Kongshavn (Gjefsen 2011).

Studentmøtet 1851

I 1851 var det Norge sin tur til å hilse de skandinaviske studentene velkommen. Jørgen Moe var da teologisk kandidat og med i arrangements-komiteen. Det var kanskje litt motvillig, for han måtte avlyse en tur til Ringerike «for at bringe til ende de forbandede Committegreier», skriver han til broren (Johnsen 2013).

Vi finner også flere andre kjente navn blant deltakerne: P.Chr. Asbjørnsen, Henrik Ibsen, Jonas Lie og J.S. Welhaven. I dette møtet deltok rundt 600 studenter, 258 fra Universitetet i København, 90 fra Universitetet i Lund, ca. 250 fra Norge og noen få fra Island som deltok for første gang. (Andre kilder opererer med litt andre tall).

Jacob Aall, født 1833 og Jørgen Moes tidligere elev fra Nes jernverk, var da student og med på studentmøtet, og 7. juni noterer han i sin dagbok at flere hadde skrevet sanger til møtet, blant annet Ibsen og Welhaven, og Jørgen Moe hadde skrevet to dikt. Det ene av Moes dikt heter *Velkommen*, og det første av tre vers lyder slik:

*Saa er den kommen den Høitidsstund,
vor Længsel ventede Længe,
da, Brødre, her paa vor egen Grund
vi kan os om Eder trænge.
Den Tanke stod igjennem Aar
belyst af Haabets Kjerte:
Paa Norges Jordbund hernæst slaar
det hele Nordens Hjerte.*

Dagen etter ankomst var det stor fest i Frimurerlogens store sal med 1300–1500 deltagere. Her ble også Jørgen Moes dikt fra 1846 *Nordens Kvinder* sunget, sammen med dikt av Andreas Munch og Welhaven.

Det var mange taler og skåler, blant annet for Norden og Danmark, og Jørgen Moe holdt tale for den nordiske kunst. Men dagen etter skriver Jacob Aall videre i sin dagbok om festen i losjen (Aall 1948:324):

Men der blev begaaet den Feil, at man for tidligt fik drikkende Sager og mange, især af de gode Herrer Norske, havde forsynet sig altfor meget dermed, saa at der blev saadan Spectakel, at Festen maatte hæves før end egentlig Bestemmelsen var; og af den Grund, var der mange Taler, som ei bleve holdte.

Men Jørgen Moe fikk altså holde sin tale om Nordens kunst, og han sa blant annet:

Nordens Kunst skal flyve ud, flyve ud til det rige Syden, beruses af dets evige Skjønhedsverker, udvikle sit Blik og luttre sin Sands. --- den maa dog altid i sine Verker minde om Nordens dybe, inderlige Alvor, om dets klare, freidige Skjemt. Den flyve ud, langt sydpaa --- men her, paa Nordens Jordbund, under Nordens Himmel, skal den have sin Rede og sin Rugetid.

Moe avslutter med å utbringe en skål for Nordens kunst, at den alltid må utvikle seg edelt og skjønt i naturens og folkets ånd.

Kong Oscar 1. hadde stor sympati for studentmøtene, og neste dag var studentene invitert av kongen til å holde fest på Bygdøy. Oscarshall, kongefamiliens lystslott på Bygdøy, var under bygging i årene 1847–1852, så festen ble holdt på Dronningberget en knapp kilometer nordvest for Oscarshall. Her var det på 1700-tallet anlagt en park som etter dronning Desideria sitt besøk i 1824, fikk navnet. «Festen var glimrende, champagnekorkene spratt og orkesteret spilte», heter det i et samtidig referat. Kongen var ikke selv til stede, men hans representant, general Wedel, ønsket velkommen. Flere taler hyllet studentene og kalte dem «Blomsten af Nordens Ungdom».

Utflukt til Ringerike

På programmet sto også en utflukt til Ringerike. Gårdbrukere fra Aker, Asker og Bærum hadde stilt sine hester med vogner til disposisjon. Klokket halv seks onsdag morgen 11. juni startet turen fra Universitetet i Oslo. Rundt 180 hester forspent ulike vogner sto klar til å frakte studentene (Christophersen 1976). Turen gikk til Jonsrud i Lommedalen, der det var hvil og frokost. Hver vogn fikk øl, melk og en pakke smørbrød, og 20 000 smørbrød skal være smurt til dette måltidet. Så gikk turen videre over Krokskogen til Kleivstua, og de

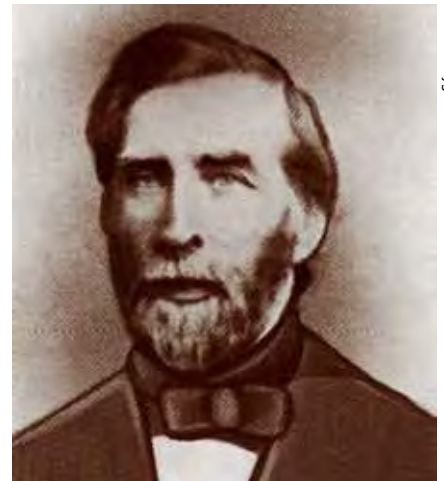
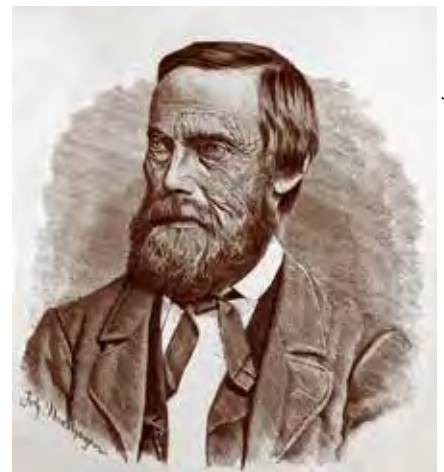

Foto: Hole Bygdearkiv

Ole Moe, Jørgen Moes seks år yngre bror, hadde ansvar for overnatting, bevertning og underholdning til 600 nordiske studenter som var med på turen til Ringerike i 1851.

Kilde: Winter-Hjelm 1882

Aasmund O. Vinje, dikter og journalist, var med på studentmøtet i 1851.

som valgte å gå denne turen, ble servert øl både på Langebru og Midtskogen. På Kleivstua ble de mottatt med «Musik og kanonade, som klang prægigt deroppe mellem Fjeldene», står det i *Ringerikes Ugeblad*. På Dronningjordet ved Dronningens utsikt rett nord for Kleivstua var det satt opp et såkalt forfriskningstelt, og der ble studentene servert øl og smørbrød. Christiania Sangforening var med på turen, og de sang blant annet Jørgen Moes dikt *Paa Kleven*, skrevet til anledningen. Det første av tre vers lyder slik:

*Træd ud paa Fjeldets Styrning her,
og lad min Hjembygds fagre Dale
en samlet Hilsen dristig tale
til dig fra Landet fjern og nær!
Det høie Snefjelds hvide Pande,
den dunkle Skov, de blanke Vande,
den milde Slette – her du faar
et Billed af vort Norges Vaar!*

Deretter ble Henrik Wergelands sang *Paa Krokkleven* delt ut og sunget:

*Det er min Sjel en frydfuld Trang
– at gjæste Norges Dale.
Den gamle Fjeldkoll elsker Sang
– den glade Hjerters Tale.
Kom til den fagre Maridal! til Kleivens
svimlende Portal!
Kom hvorsomhelst, og Norge skal
– dig i sin Favn husvale!*

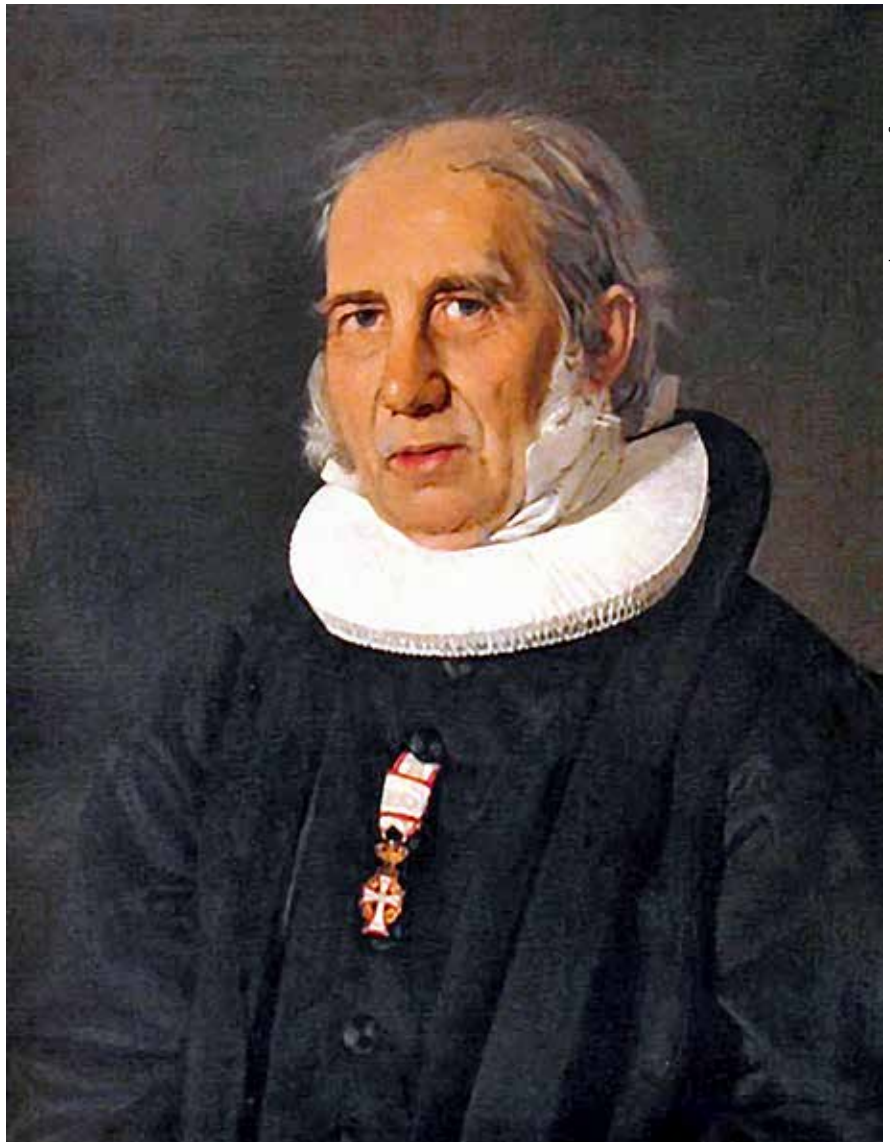
Så begynte nedstigningen til Sundvollen med sang og musikk. Flere syntes Krokkleiva var bratt, og for dem ble det ikke noen lett vandring, som det står i et referat fra turen. Ved Sundvollen lå det båter som fraktet studentene opp Steinsfjorden og til Hungerholt, og derfra gikk de til fots (de eldre til vogns) opp til Tanbergmoen og Stavhella, «litt slitne etter reisens besværligheter». Ringerikes bønder sørget for en festlig mottagelse, og en mengde «Mænd og Kvinder af alle Klasser» var møtt fram (Christophersen 1976).

Den danske prest, forfatter og salmedikter Nikolai F.S. Grundtvig var med på turen, for øvrig den eneste gang han besøkte Norge. Norderhovpresten Lyder Bruun holdt en vakker velkomsttale til Grundtvig. Etter det holdt Grundtvig selv «en henrivende tale for Ringerike og dets befolkning, slik at tilhørerne utbrød i langvarig og stormende jubel» (Viker 1922).

Til slutt holdt en student fra Island tale og hyllet Norge og forvisset om at «ligesaavist som enhver Islænder med Stolt-het mindes, at der ruller norsk Blod i hans Aarer; ligesaavist mindes han al den Kjærlighed, I altid have viist ham og hans Land!» (Wallem 1916).

Etter talene var det folkedans med halving og springdans til hardingfele-spill, og «Studenterne dandsede med Bønderpigerne efter en Fele» (Aall 1948:326). Kvelden ble til natt, og på Gyrihaugen lyste et stort bål (Viker 1922). Studentene overnattet på gårder og plasser i nærheten, i uthus, låver og telt.

Grytidlig neste morgen var det frokost på gården Rå før turen gikk tilbake samme vei til Kristiania, bare at denne gangen gikk de også ut til Kongens utsikt og fikk se «det vakre landskap badet i morgensol».

*Nikolai Grundtvig, dansk prest, forfatter og salmedikter,
var med studentene på turen til Ringerike 1851.*

Kunstner: Christian Albrecht Jensen / Den Hirschsprungske Samling.

Studentmøtet ble avsluttet 14. juni med en avskjedsfest i Frimurerlogen (eller Klingenberg ifølge noen kilder). Her var også mange taler, og blant dem var Grundtvig som takket med følgende ord: «saalænge hans gamle Øine kunde skue Solens Lys, vilde han aldrig glemme denne Sommers Ungdomsmøde i Norge» (Wallem 1916).

I 1851 var det forbudt for jøder å komme til Norge. Men til studentmøtet 1851 deltok noen jøder som hadde fått et bestemt «lejbrev». Det vakte derfor stor begeistring blant studentene da det ble kjent at samme dag som turen til Ringerike startet, opphevet Stortinget grunnlovs-forbudet mot jøder og vedtok at jøder fra nå av skulle ha fri adgang til riket. Henrik Wergeland, som døde i

1845, hadde kjempet for denne saken, men fikk dessverre ikke selv oppleve jødeparagrafens opphevelse (Lysdahl 2002).

Dikter og journalist Aasmund O. Vinje var med på møtet, og etter at gjestene var reist, skriver han: «Det er sikkerlig en fælles Tanke jeg udtaler, naar jeg siger, at Festen har været til Alles Tilfredshed, og meest til de Fremmedes - - » Og videre hyller Vinje kvinnene som broderte faner for de tre nasjoners studenter og kastet blomster på dem som kjørte forbi, og til sist hyller han «bondemannen» som i tre dager var borte fra sin gård for å kjøre studentene med hest og vogn fra Kristiania til Ringerike. «Jeg gjør det for Nationaliteten», svarte en bonde som Vinje spurte (Vinje 1916).

Studentmøtet 1852

Studenter fra Uppsala var ikke med på møtet i 1851 fordi det kolliderte med viktige begivenheter ved Uppsala universitet. Men året etter kom 300 studenter og fikk en like hjertelig og strålende velkomst som studentene fra universitetene i Lund og København året før. En stor mottakelsesfest ble holdt sankthanskvel- den (eller dagen etter), og festen var i Studenterlunden som ligger midt imot det nye Universitetet, som det heter i 1852. En stor overraskelse under festen var at to tusen arbeidere fra Enerhaugens Arbeidersamfund kom marsjerende, ledet av pastor Halling. «Deres selvlagde sang og Hallings tale gjorde et dypt inntrykk», heter det om festen (Gjefsen 2011).

I et referat skriver en av de svenske studentene at en lang og bred teltduk var lagt over trekronene som et tak. Under var det festsal pyntet med blomster og grønt løv, og flere hundre gasslykter kastet et klart skimmer over lunden og trærne rundt. Studenterlunden skulle innvies denne kvelden, og i den anledning hadde Jørgen Moe skrevet diktet *Velkommen i Lunden*. Første vers av tre begynner slik:

*Se, nu forgylder Aftenstunden
Vort Mødes første Høitidsdag –
Velkommen, Brødre, da i Lunden
Her under Løvets grønne Tag!*

Kongens lystslott Oscarshall på Bygdøy sto ferdig ved nyttår 1852, og på programmet sto en tur til Bygdøy og et besøk på slottet. Til minne om besøket fikk de svenske studentene et bilde av Oscarshall (Hjelde 1978).

Studentmøtet 1869

I 1869 var det igjen Norges tur til å arrangere studentmøte. Til dette møtet hadde Jonas Lie skrevet diktet *Sang for Norden*, og «bakenfor aner vi den gamle tro på Nordens særskilte oppgave som fredsskaper», skriver Lysdahl (2002:18). Utflukt til Ringerike sto på programmet også denne gangen. Tidlig om morgenen samlet studentene seg ved Universitetet der hest og vogner ventet, 150 i alt. Så det ble et langt tog som beveget seg utover Drammensveien og langs den nye veien over Sollihøgda. Midtveis mellom Sandvika og Sollihøgda var det en stopp med forfriskninger på plassen Tyskland. Ferden gikk så videre gjennom Skaret der «nyevegen» løp sammen med Svangstrandveien som gikk fra gården Svang innerst i Holsfjorden og fortsatte nordover langs Holsfjorden til Skaret i Hole og videre til Ringerike. I dag heter den første delen av veien fortsatt *Svangstrandveien* i Lier, mens veien langs Holsfjorden heter *Ringeriksveien*.

Men tilbake til de nordiske studentene som i 1869 kom kjørende fra Kristiania. De hadde sitt andre stopp på gården Øvre Nes i Hole, og der ventet fint dekkede bord og 6 000 smørbrød. Etter måltidet gikk de ned til Nes brygge ved Tyrifjorden og ombord på dampskipet *Anna Colbjørnsen* (ikke *Anna Colbjørnsdatter* som det står i mange beretninger. For å gjøre ekstra ære på Anna, ble nemlig båten kalt som etter en mann, *Colbjørnsen*!). Anna Colbjørnsen hadde to jakter (enmastet seilbåt) på slep. Så seilte de over fjorden til Vikersund

J.S. Welhaven.

Jonas Lie skrev diktet Sang for Norden til studentmøtet i 1869. Han hyller Norden som ikke tror at våpnene vinner, men heller tror på «en stille verdensmakt, for hjertets sak på jorden».

der de ble mottatt med kanonsalutt, musikk og unge damer som kastet blomster på gjestene. Randsfjordbanen, som var åpnet året før, fraktet dem så videre til Drammen som også mottok studentene med kanonsalutt, musikk og blomster. Om kvelden var det fest i parken med taler, sang og dans.

I 1869 var Jørgen Moe sokneprest i Drammen, og han hilste studentene velkommen med en nyskrevet sang kalt *Velkommen*. Det siste av fire vers lyder slik:

*Vort Velkommen efter Evne,
– Men fra Hjertet gaar.
Efter Mødets korte Stevne
– Ud du Vingen slaar.
Hvor du flyver, hvor du gyng
– Skal paa Kvist, du freidig syng
Sommerlyst i Nordens Lunde
– Det dig Herren unde!*

Dagen etter reiste studentene med båt til Kristiania, og ble møtt med kanonsalutt fra Akershus festning. Samme kveld var det ball på festningen og dagen etter avskjedsfest og avreise.

Studentmøtet i 1869 hadde også utflukt til Ringerike på programmet. Etter å ha gått eller kjørt med hest og vogn over Sollihøgda er de her kommet fram til Øvre Nes på Utstranda der 6 000 smørbrød ventet på dem. Under måltidet kom en kraftig regnskur, og mange av studentene søkte ly under bordene.

Uppsala i 1856 og 1875

I Uppsala 1856 deltok i alt 1 400 studenter, og 235 var norske. Bjørnstjerne Bjørnson og Welhaven var med på møtet, mens Jørgen Moe, som nå var blitt prest, ektemann og far, ikke kunne delta. Et av høydepunktene på dette studentmøtet var invitasjonen fra kong Oscar 1. til en fest på slottet. Kongen var selv med på festen og holdt flere taler. Det siste studentmøtet var i Uppsala 1875. Jørgen Moe var nå sokneprest i Vestre Aker i Oslo og kunne ikke være med på møtet. Likevel skriver han et dikt som de norske studentene kunne ta med seg. Diktet heter *Hilsen til Sverige* og er en hyllest til studentmøtets vertsland.

I ettertid

Det har vært ulike syn på de nordiske studentmøtene. Nils Hertzberg (1909) skriver at manges mening er at studentmøtene hadde utspilt sin rolle. De var kun ungdommens naturlige lyst til glede og eventyr som avveksling i det hverdagslige liv. Og de høytstemte taler, dikt og sanger vurderer man nå som retoriske talemåter og lyriske stemninger. Men Hertzberg var selv med på flere studentmøter, og mener ettertidens dom

Skisse: R. H. / Graff 2005

Fra Øvre Nes reiste studentene videre med båt over Tyrifjorden til Vikersund, så med Randsfjordbanen til Drammen, og til slutt med båt til Kristiania. Der ble de møtt med kanonsalutt fra Akershus festning. Samme kveld var det ball på festningen der spesielt unge kvinner var invitert. Her ser vi dansen på festen og lokalet som var pyntet med blomster, faner og flagg, og byster av nordiske vitenskapsmenn og forfattere.

er urettferdig. Det ble gitt og mottatt verdifulle impulser, og det ble knyttet mange bånd mellom de tre folks akademiske ungdom, bånd som har holdt opp gjennom årene. Vi skal avslutte med

kong Oscars berømte ord på studentmøtet i Uppsala 1856:

Herefter er Krig mellem skandinaviske Brødre umulig!

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Arstal, Aksel og Carl Just 1966: Oslo byleksikon. Ny rev. utg, s. 299. Aschehoug, Oslo.
- Bjerke, Erik 1934: De skandinaviske studenters tur til Ringerike 1851. I: [Heftet] Ringerike 1934/35, s. 15–18.
- Christophersen, H.O. 1976: Over stokk og sten. Med forskere, diktere og andre langfanter, s. 155–163. Grøndahl, Oslo.
- Christophersen, H.O. og flere 1977: Krokskogen, s. 189. Gyldendal, Oslo.
- Dahler, Christen L. 1916: Jørgen Moe. Et digterliv, s. 52–57. C. Sarheim forlag, Kristiania.
- Dietrichson, L.: Adolph Tidemand. Hans Liv og hans Værker. Et Bidrag til den norske Kunsts Historie. B.1, s. 171–175. Chr. Tønsbergs forlag, Kristiania.
- Gjefsen, Truls 2011: Jørgen Moe. En biografi, s. 143, 144, 148. Dreyer, Oslo.
- Graff, Atle 2005: Streiftog på Krokskogen med Fredrik Schjander d.e. [samlet, redigert og med kommentarer og henvisninger av] Atle Graff. Kolltopp forlag, Hønefoss.
- Hertzberg, Nils 1909: Fra min Barndoms og Ungdoms Tid : 1827–1856, s. 146 ff. Aschehoug, Christiania.
- Hjelde, Gunnar 1978: Oscarshall. Lystslottet på Bygdøy, s. 106. Dreyer, Oslo.
- Hodne, Ørnulf 1988: Etterord. I: Jørgen Moe. Digte. I utvalg ved Lars Fjelle, s. 51. Nils S.Hauff's Eftf.
- Johnsen, Jorunn Vandvik 2013: Jørgen Moe som leilighetsdikter. I: Østberg, Henning (red.): Moe og Asbjørnsen. En vennebok til 200-årsjubileet for Jørgen Moe 1813–2013, s. 228–234. Utgitt av Asbjørnsenselskapet, Kolsås.
- Lysdahl, Anne Jorunn Kydland 2002: Sang for Norden. Studenterskandinavismen omkring 1850. Foredrag i P2-akademiet 15.november 2001. I: P2-akademiet. Bind Y. Transit forlag, Oslo.
- Schjander, Fredrik 1966: Studentertog. I: [Heftet] Ringerike 1965/66, s. 20–24.
- Viker, E. 1922: Skandinaviske studenter i fest på Ringerike for 70 år siden. I: [Heftet] Ringerike 1922, s. 10–12.
- Vinje, Aasmund O. 1916: Det skandinaviske studentermøde i Christiania 1851. I: Skrifter i samling. B. 1, s. 66–70. Cappelen, Kristiania.
- Wallem, Fredrik Barbe 1916: Det norske Studentersamfund gjennom hundrede Aar. B. 1, s. 327, 417, 576, 577. Aschehoug, Kristiania.
- Welhaven, Johan Sebastian 1992: Samlede verker. B. 5: Brev. Utg. av Ingard Hauge. Universitetsforlaget, Oslo
- Winter-Hjelm, K.A. 1882: Norsk Lyrik efter 1814. 4. udg. Cammermyer, Kristiania.
- Aall, Jacob 1948: [Utdrag fra dagbok]. I: Breve fra slekten Aalls arkiver 1738–1905, s. 163–65, 322–27. Dreyer, Oslo.
- Siterte dikt og taler i artikkelen er hentet fra Samlede Skrifter I og II, 1877.

FORFATTEROMTALE

Margit Harsson, født 1943 i Ål, har vært bosatt i Hole siden 1976. Hun var ansatt som navneforsker ved Avdeling for navnegransking, Universitetet i Oslo. Margit Harsson var en av initiativtagerne ved stiftelsen av Hole historielag i 1995. Hun har også tatt initiativ til å bygge opp en samling tekster av og om Jørgen Moe. Samlingen fins i Hole bygdearkiv på Kjellerberget og inneholder i dag rundt 1 000 artikler og bøker.

Glatved Hotel sett fra elva.

Øvrighetspersoner i gamle dager – *noen anekdoter*

På gården Anders-Stigsrud på Nakkerud finnes en rekke gamle kladdebøker med historier om blant annet standspersoner på Ringerike. Her er noen «epistler» som beskriver «øvrigheta» på godt og ondt.

Ole Klanderud

Karl Johan, som var konge fra 1818 til 1844, reiste over Ringerike og skulle raste på Hønen hos Truls Hønen (1761–1841). Fogden, sorenskriveren, prosten og lensmannen kom da for å se at alt var i orden til mottagelsen. Da fogden kom inn i stua der kongen skulle være, og så grunnloven henge på veggen, bad han Truls ta den ned da han var bange for at kongen ville bli i dårlig humør ved dette syn.

Nei, det ville ikke Truls og gikk ut et ærend. Da vendte fogden grunnloven mot veggen. Men det skulle han ikke gjort. Da Truls kom inn og så det, ble han sint, vendte den igjen, jagde alle ut og putta nøkkelen i lomma med disse ordene: "Jeg er herre i mitt eget hus. Tåler ikke Norges konge å se Norges grunnlov på bondens vegg, har han intet i bondens stue å gjøre!"

Grev Herman Wedel Jarlsberg (1779–1840)

Grev Wedel var amtmann i Buskerud fra 1806 til 1813, og i embets medfør kom han en gang til Åsa hvor han trodde seg ukjent. Her traff han en av sine folk og spurte ham om hva folk sa om Grev Wedel. «Å», svarte mannen, «dom sier han skal vera både vond og god.» Grev Wedel ble sint over svaret og ga mannen en ordentlig ørefik, men straks etterpå besinnet han seg og ga mannen 10 daler. «Ja», sa mannen, «var det ikke det jeg sa, Greven er både vond og god.»

Stattholder Baltzar von Platen (1766–1829)

Stattholder von Platen var stattholder i Norge 1827–1829. Med et stort følge av svenske herrer spiste han middag i Svenskestua i Abraham Wilhelm Størens tid som sokneprest i Norderhov fra

1820 til 1841. Soknepresten fortalte om svenskenes angrep i 1716. Ved slutten av talen sa han at det var et munnhell i bygden: «Jo, den gang fikk svensken pepper.»

Sageier Johan Frederik Thorne (1801–1854)

Thorne var kjøpmann, trelasthandler og politiker fra Drammen.

Rundt 1830 kjøpte han opp en rekke sagbruk ved Hønefossen og ble sageier i Hønefoss. Han satte også dampbåten D/S Kong Ring i rute på Tyrifjorden. Thornes gate på Schjongstangen i Hønefoss er oppkalt etter ham.

Men Thorne var også ofte i Drammen. Han var svært korpulent slik at han måtte kjøpe to billetter på diligencen fra Drammen til Oslo. Han sendte kon-

*Grev Herman Wedel Jarlsberg
(1779–1840).*

*Baltzar von Platen
(1766–1829).*

*Abraham Wilhelm Støren
(1763–1841).*

toristen sin ned for å kjøpe billetter, og denne kom igjen og sa: «Ja, nå har jeg kjøpt to billetter til Dere; en på taket og en nede i vogna.»

Sokneprest Johan Lyder Brun (1802–1865)

Johan Lyder Brun ble født i Bergen i 1802 og var sokneprest i Norderhov fra 1848 til 1862.

Norderhovpresten holdt med de små og var streng mot de store. Det var like før jul, og presten fikk det innfall å reise rundt til sine soknebarn som ukjent mann. Han kledde seg ut som en forarmet tigger med en bjørkekjepp, og på ryggen hadde han en fillete striesekk.

Han gikk inn til de rikeste bøndene i bygda. En svart kaldgrautbeta eller en silderompe kunne det da vanke, og litt fikk han i sekken. Utpå kvelden kom han til ei fattig husmannskjerring. Hun var vennlig mot ham, ga ham lefse og rømmekling og sa han kunne få ligge der. Presten takka, men gikk videre og kom usett tilbake til prestegården.

I romjula laga han selskap i prestegården og ba alle han hadde besøkt på tiggerferden. Da gjestene hadde benka seg rundt julebordet, kom presten med striesekken som han vrentge med de ord at nå fikk de forsyne seg. Mange fløy gråtende på dør, men husmannskona som hadde vist tiggeren godhet, ble gjest på prestegården i lang tid.

Deretter ble Brun sokneprest til Heggen, Modum. Også her kledde han seg ut for

å se hvordan fattigfolk ble behandlet. Men han kunne også være hard og hensynsløs, og i begravelsestaler kunne han si: «Så sant som ditt legeme ligger i kisten, så sant er din sjel i Helvete.»

Brun var en ivrig motstander av berusende drikke, og tordnet i sine prekener mot øl og vin. Folk den gang anså øl og vin for en uskyldig drikk, ja selv avholdsforkjempere mente det.

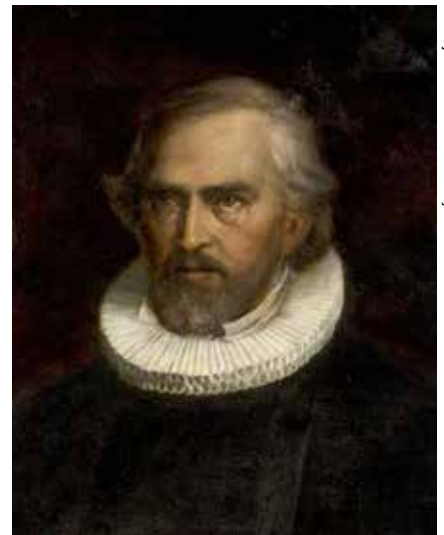
Brun derimot mente noe annet. Da Hønefoss Bryggeri ble opprettet, sa han: «Takke meg da heller til en ærlig dram!»

Sokneprest Hans Lund (1800–1878)

Hans Lund var offisersønn fra Christiania og var sokneprest til Vega fra 1823 og til Helleland fra 1829. I Hole var han sokneprest fra 1843 til 1868 da han fikk avskjed i nåde.

Presten Lund var en myndig herre. Da min tippoldefar lærer Lars Andersen (1844–1919) søkte om å få lærerjord til Grefsrud skole på Nakkerud, sa presten med stor salvelse: «En lærer skal ikke ha fordringer; han må være glad om han kan plante seg en urteseng.» Den samme lærer Andersen var lærer ved tidligere Grefsrud skole i 51 år, samtidig som han i alle disse årene var organist ved Tyrstrand kirke.

Sogneprest Lund var som nevnt en myndig herre og en dyktig gårdbruker. En søndag da presten stod på prekestolen, kom tjenestegutten inn midt i «preka» og sa at nå var to av prestens kuer gått

*Johan Lyder Brun
(1802–1865).*

i myra. «Den myra, den helvetes myra, tar alle kuene mine!», sa presten. Menigheten og Lund satte på dør, og etter den dagen ble myra hetende Helvete-smyra.

Sokneprest Johan Christian Heuch Alsing (1840–1904)

Alsing var sokneprest i Hole fra 1896 til sin død i 1904, og fra prekestolen forkynte han i 1900:

«Det er en fryktelig dag for meg i dag. Det er to handlinger jeg som prest må utføre som faller meg tungt for brystet: Jeg skal forrette jordpåkastelse over en mann som er faret lukt i Helvete, og jeg skal døpe en kvinnes syvende horebarn.»

Sorenskriver Christian Fredrik Nergaard Havig (1855–1927)

Havig var sakfører i Mosjøen 1886–1896, deretter sorenskriver i Lofoten i årene 1898–1909 og til slutt sorenskriver i Ringerike, hvor følgende hendte: Johan Pjaakerud var oppnevnt som doms- og skjønnsmann sammen med Jens Hurum i en sak som administrertes av sorenskriver Havig. Johan var usedvanlig lite skikket til å uttale seg offentlig og hadde vanskelig for å gjenta edsformularen. Han hadde ikke avlagt eden. Hurum kunne ikke holde seg; han måtte le da Pjaakerud stammet og hakket på ordene. Sorenskriveren ble sint og sa: «I min lange embetstid har det aldri hendt meg at en voksen mann har oppført seg så taktløst under en så høytidelig handling.»

Hurum slo en plate på stedet: «Sorenskriveren må unnskyldes, men jeg har en slem forkjølelse på halsen, og jeg skulle nettopp forsøke å undertrykke en nysen.» «Ja, forholder det seg på denne måte, så ber jeg om unnskyldning», sa sorenskriveren.

Presten Hesselberg på Glatved Hotel

Glatved Hotel like nedenfor fossen på Nordsida i Hønefoss var berømt for sin vakre beliggenhet, og det trakk til seg mange turister og notabiliteter. Blant disse var kong Oscar II som var konge i Norge (1872–1905).

Severin Johannes Wilhelm Hesselberg (1825–1902) var residerende kapellan i Hønefoss i perioden 1871–1879. Presten Hesselberg var til stede under kongebesøket på Glatved Hotel hvor også fru Thora Lund var som ung dame.

Glatved Hotel mellom 1880 og 1890.

Hun fortalte etterpå at flere av herrene var synlig nervøse. En herre presenterte Hesselberg for kongen og sa: «Det er hesten Presselberg.»

Sokneprest Smith til Norderhov

Hans Wilhelm Dopp Smith (1868–1956) var sokneprest i Norderhov fra 1927 til 1938. Han var gift tre ganger – noen sa fire ganger – og hver gang fikk han kone fra Madagaskar. Den første kona døde på Madagaskar. Derfra fikk han også nr. 2, misjonær Kristiane Bakketun. I anledning giftermålet skrev *Ringerikes Blad* at hun skulle forlate Madagaskar og gifte seg med sogneprest Smith, og at hun alt var "på vei".

Hans Smith (1868–1956).

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Anders-Stigsrud, Nakkerud: Kladderbøker med oppteget gjort av tidligere eiere.
- Bakke, Gudmund 2017: Gatenavn i Hønefoss. I: Julehilsen fra Ringerike. Julen 2017: 10–14.
- Brænden, Ola 1948: Norderhov kommune. Oslo.
- Hønefoss kommune, 1915: Hønefoss. Byens historie.
- Lagesen, A. 1935: Ringerikske slekter. Oslo.
- Steinhamar, August 1914 (red.): Norderhov. En fremstilling av herredets utvikling til 1914. Joh. E. Bye, Hønefoss.
- Wikipedia.

FORFATTEROMTALE

Ole Klanderud, født 1956, er utdannet jurist 1983 og advokat fra 1985. Dommerfullmektig og politiadjutant. Klanderud overtok landbrukseiendommene Nedre Stigsrud i 1984 og Anders-Stigsrud i 1994. Eiendommene på Nakkerud har vært i ætta siden 1869. På Anders-Stigsrud fantes en mengde kladder som inneholdt folkeminner som tidligere eiere hadde tatt vare på og skrevet ned.

Nybyggere i Minnesota 1895.

Noen historier om utvandrede ådølinger

Den spede starten på utvandring fra Norge til det forjette land startet allerede i 1825 da seilskuten *Restaurationen* la ut fra Stavanger med en gruppe vekere ledet av Cleng Peerson.

Det var 52 personer om bord da de reiste fra Stavanger og 53 da de ankom New York.

Fra vårt distrikt reiste de første utvandrere ut på 1840-tallet.

Nils Elsrud

Helge Helgesen Øveren er den første kjente som melder utflytting fra Lunder til Amerika 29. april 1839, men han reiser ikke før i 1841. Fra ei lita bygd som Ådal utvandet det mer enn 2 300 personer mellom 1850 og 1930. Det er både gode og triste skjebner blant dem som utvandet.

To familier av Lundeslekt

Blant de første som reiste ut fra Ådal, var Peder Aslesen Lunde (1820–1891) og hans ektefelle Else Olsdatter Gravli (1821–1907) sammen med sønnen Asle (1846–1892). De meldte utflytting den

10. mai 1850. Sammen med dem reiste nesten 20 ådølinger. De startet med å gå til fots fra Ådal til Drammen. Fra Drammen reiste de med seilskuta *Christiane* den 30. mai 1850 og anløp New York 15. juli etter 6 ½ uke på havet. De var avhengig av å ha mat som holdt seg under overfarten, så familien hadde forberedt seg med å bake mye flatbrød. De hadde også med seg salt sild, salt svinekjøtt og poteter, alt pakket i tre kister som de bar med seg.

To år etter at Peder og Else ankom Amerika den 17. mai 1852, la Endre Gul-

brandsen (1812–1886) og hans ektefelle Marit Hansdatter Gravli (1814–1898) ut på samme reisen sammen med sine seks barn. Endre og Peder er tremenninger og treffer hverandre igjen allerede høsten 1852. De slår seg ned i Wisconsin før de flytter litt rundt og er innom både Iowa og Minnesota. De er på stadig søken etter et bra sted å slå seg ned. I juli 1856 tar de seg land i det området som senere skulle bli Hayward i Minnesota.

Disse to pionerfamiliene var de første hvite personene som bryter jord i dette området. Sønnen til Endre og Marit,

Wegger Gulbrandson, har skrevet om sine minner fra de første årene (Elsrud 2015:97):

Vi bodde de fem første årene i en «dug out» (jordkjeller). Vi hadde klapperslanger og store moskitos som naboer, og det likte vi ikke.

Vi måtte bryte land med en 20-tonns plog og syv oksespann. Vi brukte piske-snert som satt på et ti tommer langt skaft, og fikk oksene Duke, Dime Buck og Briti til å gå med («get a move on you»). Og så var det maispløying med en okse og meg. Jeg satt på oksens rygg og husker hvor godt det følte seg når jeg steg ned av okseryggen for å gå til middag med buksebaken sittende fast til huden. Middagen smakte imidlertid godt, med flesk, maiskake, poteter og te lagd av en ugress-sort som vi fant i præriegresset.

Far og Peter Lunde marsjerte over store strekninger i ubebygd land før de slo seg ned i det som nå kalles Town fra Hayward: Far på seksjon 17, Town 102, Range 20, og Peter en halv mil lenger vest.

Politisk flyktning

21. mars 1857 melder Gudbrand Torkildsen Johnsrud (1810–1893) og Gjertrud Gudbrandsdatter d.y. Elsrud (1808–1900) utflytting til Amerika sammen med seks barn. Gudbrand ledet Øvre Ådal Arbeiderforening fra sitt hjem Johnsrud ved Strande. Han deltok ved opprøret da hattemaker Halstein Knudsen ble arrestert i 1851 og på Lilletinget samme år der deltagerne truet med revolusjon. For dette fikk han i 1855 en høyesterettsdom på ett års fengsel.

På grunn av dommen "flyktet" familien til Amerika. De fortsatte å engasjere seg i lokalsamfunnet etter at familien kom til Amerika. Gudbrand og sønnen Torkild Gudbrandsen Johnsrud (1835–1925) virket som omgangsskolelærere i Bancroft Township i Minnesota hvor de kjøpte seg en farm, og familien var vel ansett. Torkild ble valgt inn for to perioder i Representantenes hus i Minnesota og var fredsdommer i 30 år. Broren Gunvald Gudbrandsen Johnsrud (1841–1923) ble valgt inn for to perioder i Representantenes hus i Minnesota (Elsrud 2015:50 f.). Han deltok også i borgerkrigen som herjet i Amerika fra 1861 til 1865. Det er stor etterslekt i USA etter familien Johnsrud.

Foto: Kari Northrup / Elsrud 2015:92

Peder Aslesen Lunde (1820–1891) utvandret med familien i 1850.

Foto: Ukjent fotograf

Iver Ellingsen Elsrud (1847–1923) utvandret i 1869.

Foto: Kari Northrup / Elsrud 2015:96

Endre Gulbrandsen (1812–1886) og hans ektefelle Marit Hansdatter Gravli (1814–1898) utvandret i 1852.

Indianeropprør

To ådølinger led samme skjebne med bare noen timers mellomrom i Watonwan County, Minnesota.

19. april 1854 emigrerer Ole Palmesen Kjella (1825–1863) sammen med sin hustru Guri Iversdatter Holteeie (1830–1861). 21. mars 1857 emigrerer Gudbrand Palmesen Semmeneie (1827–1863) sammen med sin hustru Anne Olsdatter, født 1829. Disse to karene som begge har fedre som heter Palme, er ikke i nær slekt (Elsrud 2015:33,38).

Sommeren 1856 dro en gruppe nordmenn samt mange av Ole Palmesens slekt fra Rock Prairie, Wisconsin, til Long Lake Township langs Waton-

wan River i den sentrale delen av Watonwan County, Minnesota. En gang mellom 1858 og 1860 flyttet Ole og familien etter, og omtrent på samme tid slår Gudbrand Palmesen seg ned i samme område. Før de hvite kom, var det indianere som bodde her, og i 1862 startet siouxene opprør mot de hvite nybyggerne og de indianerne som hadde valgt å bli bønder ved å «gå over» til de hvite. Opprøret kom i stand fordi indianerne hadde krav på penger og mat som de skulle få utbetalt etter at de var blitt drevet vekk fra sine jaktmarker. Ingenting ble utbetalt, og regjeringens representant holdt igjen erstatningen. Indianerne følte seg naturlig nok bedratt av regjeringens fullmektig og av sine egne agenter. Det var stor hungersnød blant

indianerne på denne tiden. De var et stolt folk og ønsket at de kunne brødfø seg selv på prærien ved å jakte bøfler.

Blant de farmerne som hadde slått seg ned her, var Ole Nilsen Viker d. e. (1830–1910) fra Ådal og hans hustru Margit Nubsdatter Onsgård (1818–1894), født i Nes, Hallingdal. Ole Viker og Margit emigrerte fra Ådal til Amerika i 1850. Han var en storvokst mann og fikk snart navnet «store Ola».

De første nybyggerne i Watonwan levde nær indianere. Ole Viker delte en gang sitt siste brød med en sioux som sultet. Indianeren glemte ikke dette, og Ole Viker fikk en sann venn i ham. Tidlig på sommeren 1863 planla indianerne en massakre. Den vennligsinnede siouxen advarte Ole og ba ham flykte da det var planlagt nedslakting av alle nybyggerne i Watonwan settlement. Ole tok advarselen på alvor og formante alle nybyggerne å dra vekk (Elsrud 2015:34 f.).

De første årene etter 1856/1857 da nordmennene slo seg ned i dette området av Minnesota, gikk det galt med avlingene som følge av heftige regnskyll, gresshoppesvermer og svære flokker av svarttrost. Men akkurat i 1863 så det lovende ut med avlingene. Ole Viker husket godt disse dramatiske dagene i sin alderdom. Da de hadde pakket vognene og skulle dra, var det to nybyggere som ikke ønsket å forlate området siden avlingene endelig var så gode. Disse to var Ole Palmesen og Gudbrand Palmesen. Ole Viker fortalte dem hva siouxindianeren hadde sagt, men de mente at «antagelig er mosquitos og svarttrost ikke verre enn indianerne». Svarttrosten hadde ødelagt avlingene de to foregående årene. Ole Viker valgte å ta indianerens advarsel på alvor og dro fra området. Han kom til Fillmore County, senere til Freeborn County.

Dessverre var Ole Palmesen og Gudbrand Palmesen blant dem som ikke fulgte Ole Vikers råd, men ble værende i området for å passe på avlingene

sammen med noen flere av nybyggerne. Ole Palmesen og Gabriel Ellingsen fra Stavanger hadde dratt til Mink Lake for å fiske. På veien tilbake, i nærheten av Kansas Lake, ble de overrasket av indianerne og massakrert. Drapet på den andre ådølingen skjedde i nærheten av Long Lake, der Gudbrand Palmesen ble drept i det samme angrepet. Gudbrand hadde hatt med seg en høyfork (lysterredskap) til å fiske med. Han ble skutt to ganger i brystet. Da han ble funnet, hadde han høyforken gjennom mage-regionen, og halsen var overskåret. Til tross for disse massakrene: Det finnes etterkommere av begge familiene i Amerika den dag i dag.

Overfarten til Amerika

Til slutt et brev som Iver Ellingsen Elsrud (1847–1923) skrev hjem til familien etter sin første tur til Amerika. Iver "pendlet" litt mellom Norge og Amerika siden han reiste over til Amerika tre ganger før han kom hjem for godt og giftet seg i 1901 med Inger Trondsdatter Buttingsrud (1878–1945). Første gang Iver reiste over til Amerika var i 1869, og sammen med ham reiste også Fingal Gudbrandsen Enger (1846–1913) og Erik Hansen Svartbråten, født 1843. Da dro han med skipet *Idaho* og skrev etterpå til familien i Norge og fortalte om overfarten (Elsrud 2015:58 f.):

Den 9. april 1869 la vi ut fra Kristiania. Det er veldig dårlig hygiene om bord og maten var så dårlig at den kunne ikke spises. Blant annet var kjøttet så rått at blodet rant ut av det, så dere kan forestille dere hvordan suppen om bord var. De fleste av oss ble sjøsyke. Vi kom til Hull på morgenen den 12. april og spiste middag på Emigrant house. Vi dro fra Hull klokken 03:00 og ankom Liverpool klokken 10:00. Vi gikk der om bord i skipet Idaho, som var et mye større skip enn det vi kom fra Kristiania med. ...

Vi var mer enn 1 100 personer om bord på Idaho og det var ikke noen hyggelig overfart med bare et stort rom hvor alle

ble stuert inn. De fleste av disse var verre enn de villeste dyr. Til å begynne med spiste vi nesten ingenting, vi ønsket ikke å te oss som griser. Vi hadde med oss litt proviant selv, men gikk snart tom og måtte ta til takke med «grisematen» som ble servert om bord.

Når vi tok oss en tur på dekk så var det så mye skitt at det gikk over skoen. All skitten lå helt frem til et lager av kjøtt. Dekket burde ha vært vasket, men det irske mannskapet var mer opptatt av å vaske sine nattpotter.

Vi klaget til kapteinen og det hjalp, så forholdene ble bedre på resten av turen. Vi hadde håpet å komme frem den 20. april, men kom ikke frem før den 30. april. Reisen gikk for så vidt greit og det var en hyggelig overfart. Fra Adams Station, dro vi med Delingens [diligence, hestefartøy] til West Mitchell som kostet \$ 2. Fra Mitchell til Haugerud, gikk vi.

Fingal har nå fått arbeid på en amerikansk farm, han skal jobbe der fire måneder. Jeg lovet mor at jeg skulle fortelle henne hvordan maten er her på Haugerud.

Til frokost: hvetebrød, egg, sirup, «fattigmansbagels» (en dyp stekt diamantformet julekake), kremkaker og kaffe. Middag: stekt svinekjøtt, ellers det samme som til frokost. For ettermiddagens måltid: det samme som til frokost unntatt egg kaker, med stekt svinekjøtt. Formiddag: hovedsakelig melk grøt laget av hvetemel.

Haugerud gård som Iver skriver om her, var i eie av hans søskenbarn fra Rustand som hadde utvandret til Amerika i 1852. Hans onkel Ole Hansen d.y. Rustand (1789–1861), som var eier av Haugerud gård i Ådal, bygde Haugerud gård i Minnesota. Fingal Enger som reiste sammen med Iver over til Amerika, ble der resten av sitt liv. Da han døde i 1913 var han regnet som Nord-Dakotas største private grunneier.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

• Elsrud, Nils 2015: Utvandrerhistorier fra Ringerike. Kolofon, Oslo.

FORFATTEROMTALE

Nils Elsrud, født 1955, vokste opp i Ådal. Han er bosatt i Haug og arbeider som salgssjef hos Tronrud Engineering. Nils Elsrud har drevet slektsforskning siden tidlig i 1980-årene med hovedfokus på Ådal og har et stort kontaktnett i USA med etterkommere fra Ringerike. Han har holdt mange foredrag om temaet utvandring og har sittet i styret i Ringerike Slektshistorielag siden 2009 både som leder og kasserer.

Primstav på Ringerikes Museum som har tilhørt Jørgen Moe. Her ser vi begynnelsen på sommersiden, 14. april, markert med et tre.

Hver eneste dag er markert med et lite hakk i primstaven, skåret inn nederst på den ene siden. Og tilsvarende på den andre siden. Viktige merkedager er som regel markert med et større symbol.

Den viktigste funksjonen til en primstav var å holde orden på tidsregningen i løpet av et kalenderår i det gamle bondesamfunnet. Sommertiden startet 14. april og ble på primstaven gjerne markert med et tre eller et blad eller et kors. Primstaven skulle snus 14. oktober for da startet vintertiden. Den ble som oftest markert med en vott. 14. april og 14. oktober var også betegnelse på «ferdadagene» i det gamle bondesamfunnet. Det var datoene husmannsfolk eller tjenestefolk kunne sies opp eller det ble skrevet nye kontrakter.

Primstaven kunne benyttes år etter år da det kun var faste helligdager som jul og olsok som ble markert. Vanligvis ble ikke de bevegelige helligdagene markert. Det blir vanskelig å feste påske og pinse på primstaven da høytidene er på forskjellige datoer fra det ene året til det andre.

Den avbildete primstaven tilhørte eventyrsamleren og dikterpresten Jørgen Moe. Den har trolig vært gitt som gave til ham. Han har neppe brukt den selv, men snarere har han bevart den som et tradisjonelt norsk kulturminne.

Jørgen Moes primstav

En primstav er en «evigvarende» kalender, som vanligvis er laget av tre. På den ene siden er sommersiden (sommerhalvåret), og på den andre finner vi vintersiden (vinterhalvåret).

Preben L. Johannessen

Den gamle primstaven ble innført til Norge i tidlig middelalder, trolig på 1100-tallet. Derfor er mange av symbolene som er innskåret relatert til katolske helgener og merkedager. Alle katolske helgener hadde gjerne sine egne symboler eller attributter.

Etter reformasjonen midt på 1500-tallet da Norge gikk fra katolsk tro til protestantisk tro, kom det stadig nye

symboler inn på primstavene, gjerne for å minne om start eller avslutning på forskjellige arbeidsoppgaver innen landbruk og fiske. For eksempel «Knut med Ljåen» (10. juli) skulle varsle at det var tid for å starte med slått, og avlingen skulle være i hus til «Mikkelsmesse» (29. september). Primstaven ble dermed mindre og mindre religiøs og heller en mer praktisk kalender, tilpasset årsrytmen i det gamle bondesamfunnet.

FORFATTEROMTALE

Preben L. Johannessen, født 1957, er utdannet etnolog. Han arbeider som konservator på Ringerikes Museum, og har skrevet flere artikler om forskjellige kulturhistoriske emner. Tidligere har Johannessen arbeidet på Bogstad gård, Norsk Folkemuseum og hos Byantikvaren i Oslo.

Abonnér på Hftet Ringerike!

SOM ABONNENT får du heftet rett i postkassen samtidig med den offisielle lanseringen og blir dermed blant de aller første som får den ferske utgivelsen.

IDEELT FOR DEG som bor utenfor Ringerike og Hole, men som likevel er interessert i lokalhistorien.

HEFTET RINGERIKE kan feire 100 års-jubileum om tre år. Hftet har kommet ut nesten hvert eneste år bortsett fra under andre verdenskrig.

HISTORIE går aldri ut på dato, og nå er de tidligere utgivelsene blitt scannet på nytt og gjort søkbare på stikkord. Så slå opp på vår hjemmeside og bla i vårt rikholdige arkiv.

BESTILL DITT ABONNEMENT – ELLER TIDLIGERE UTGIVELSER HER:

www.heftet-ringerike.com

eller på epost: heftetringerike@gmail.com

Som abonnent betaler du porto en i tillegg til prisen på heftet, som er kr. 129.

www.heftet-ringerike.com

FORSIDEBILDET 2019

Forsidebildet er ikke en reklame for «Gutten i røyken», men et tidstypisk selvportrett av maleren Anders C. Svarstad fra Røyse, malt i 1939. I år er det 150 år siden Svarstad ble født, og *Hftet Ringerike* hedrer ham i denne utgaven med to artikler.

I samtiden var Svarstad mest kjent og anerkjent som *storbymaleren*, men i årets hefte er det den vakre *Ringeriksfrisen* med fem lokale landskapsmotiver som er tema.

I tillegg blir kunstboka *Anders Castus Svarstad – den realistiske miljøskildrer* som Hole historielag utga i fjor, anmeldt.

Hftet Ringerike inneholder eldre og nyere historie fra Ringerike og Hole. Formålet er å fremme interessen for, samle og formidle folkeminne og lokalhistorie. Hftet utgis av Ringerike Historielag, Ringerike Folkedansgruppe og Stiftelsen Ringerikes Museum, som hver utpeker to representanter til redaksjonen. Redaksjonen vurderer tips og stoff fra alle som ønsker å bidra.

Vipps: 112700

Pris kr. 129,-

ISSN 1893-7160

9 771893 716002